Ορέστης Βαρκαρόλης

Δημιουργικές αντιστάσεις και Αντεξουσία

Εγχειρήματα και προβληματισμοί του ριζοσπαστικού κινήματος στον 21ο αιώνα

καφενείο Το παγκάκι

Δημιουργικές αντιστάσεις και Αντεξουσία

Εγχειρήματα και προβληματισμοί
του ριζοσπαστικού κινήματος στον 21ο αιώνα

Δημιουργικές αντιστάσεις και Αντεξουσία
Εγχειρήματα και προβληματισμοί του ριζοσπαστικού κινήματος στον 21ο αιώνα

Συγγραφέας: Ορέστης Βαρκαρόλης

Επιμέλεια: Νίκος Κοκκάλας

Σελιδοποίηση: Εύη Κώτσου

Εκδόθηκε το 2012 σε 1.000 αντίτυπα
από το καφενείο «Το Παγκάκι»

Κεντρική διάθεση: Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων,
Ερεσσού 35, Εξάρχεια, τηλ. 210 3818840

ISBN: 978-618-80323-0-9

Ορέστης Βαρκαρόλης

Δημιουργικές αντιστάσεις και Αντεξουσία

Εγχειρήματα και προβληματισμοί του ριζοσπαστικού κινήματος στον 21ο αιώνα

ΑΘΗΝΑ 2012

Καφενείο Το παγκάκι

Στη Μαρία

Εάν γνωρίζεις τον εχθρό και τον εαυτό σου,
δεν χρειάζεται να φοβάσαι για το αποτέλεσμα εκατοντάδων μαχών.
Εάν γνωρίζεις τον εαυτό σου αλλά όχι τον εχθρό,
για κάθε νίκη θα έχεις και μια ήττα.
Εάν δεν γνωρίζεις ούτε τον εχθρό ούτε τον εαυτό σου,
θα υποτάσσεσαι σε κάθε μάχη.

Σουν Τσου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δύσκολα βρίσκεται πιο εύστοχη περιγραφή της κοινωνικής αλλαγής που θέλουμε να προωθήσουμε από αυτήν του Μαλατέστα, οπότε την παραθέτουμε αυτούσια:

> «Θέλουμε την καταστροφή της κυριαρχίας και της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο· όλους τους ανθρώπους αδελφωμένους κι ενωμένους με συνείδηση αλληλεγγύης, να συνεργάζονται οικειοθελώς για την ευημερία όλων· η κοινωνία να οικοδομηθεί με σκοπό να παρέχει σε όλους τα μέσα για να φτάσουν στη μέγιστη ευτυχία, τη μέγιστη ηθική και πνευματική ανάπτυξη· ψωμί, ελευθερία, έρωτας και γνώση για όλους» (Μαλατέστα, 1919).

Ε. Μαλατέστα

Με βάση το σκεπτικό αυτό, η παρούσα έκδοση δεν θα περιοριστεί σε έναν στείρο καταγγελτικό λόγο, αλλά θα πριμοδοτήσει τη δημιουργία ενός ριζικά[1] διαφορετικού τρόπου οργάνωσης της κοινωνίας και της παραγωγής μέσω «του νηφάλιου προβληματισμού, της σαφούς κρίσης και του μη φοβικού διαλόγου» (Γκόντουιν, 1793).

Εντούτοις, σκοπός της έκδοσης δεν είναι να καταθέσει ένα λεπτομερές σχέδιο για τη διάρθρωση της ιδεατής κοινωνίας ή να αποκαλύψει την αδιαφιλονίκητη στρατηγική με βάση την οποία θα πρέπει να καθοδηγηθούν οι μάζες από τους εκλεκτούς ερμηνευτές της. Αντίθετα, συλλέγοντας κείμενα και ιδέες άλλων[2], θέλει να διευκολύνει[3] «λιγάκι το χτίσιμο της στρατηγικής γνώσης» (Φουκό, 1977). Ειδικότερα,

---

1. «Το να είσαι ριζοσπάστης [radical] σημαίνει να καταπιάνεσαι με τις ρίζες ενός ζητήματος» (Karl Marx, *The Introduction to Contribution to The Critique of Hegel's Philosophy of Right*, 1844, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm).

2. Ανεξάρτητα από το κατά πόσο συμφωνούμε με όλες τις απόψεις ή τη στάση ζωής των συγκεκριμένων συγγραφέων.

3. Βλ. «The Philosopher as Facilitator» στο *Practising Anarchist Theory: Towards a Participatory Political Philosophy* του Uri Gordon.

φιλοδοξεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για τη γέννηση συμπορεύσεων οι οποίες θα αντικρούουν το θατσερικό *δεν υπάρχει εναλλακτική λύση*[4].

Στο πλαίσιο αυτού του εγχειρήματος, δεν υπάρχει τίποτα απολύτως το οποίο η ριζοσπαστική θεωρία θα όφειλε να διαφυλάξει πάση θυσία. Αντίστοιχα, τυχόν αποδοχή της δεν πρέπει να αποτελεί προϊόν πίστης ή καλής θέλησης. Όντας μια γενίκευση γεμάτη εντάσεις, μια πρακτική απλοποίηση για χρήση στην πολύπλοκη πραγματικότητα, οφείλει συνεχώς να ελέγχεται και να διορθώνεται. Άλλωστε, «η “κατοχή της αλήθειας”, με μια “απόλυτη” και συνεπώς μυθική έννοια, δεν ήταν ποτέ, και δεν είναι, η προϋπόθεση της επανάστασης και μιας ριζικής ανοικοδόμησης της κοινωνίας» (Καστοριάδης, 1975).

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου επιχειρείται η αποσαφήνιση ορισμένων βασικών εννοιών, αλλά και το άνοιγμα ενός δημόσιου διαλόγου για συνδεόμενες με αυτές επιζήμιες-για-το-παγκόσμιο-κινηματικό-χωριό αντιλήψεις. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται μια νέα στρατηγική σύλληψη για τον επιδιωκόμενο κοινωνικό μετασχηματισμό (*αντεξουσία*) και ένας νέος τύπος πολιτικής παρέμβασης, οι *δημιουργικές αντιστάσεις*. Στο τελευταίο μέρος εξετάζονται –βιωματικά και χωρίς διάθεση εξιδανίκευσης– τρία παραδείγματα δημιουργικών αντιστάσεων, για την πληρέστερη κατανόηση του όλου θέματος.

Σημαντική επιρροή στο έργο αυτό έχουν το αναλυτικό πνεύμα του Καρλ Μαρξ, η ιδιαίτερη κοινωνική οντολογία του Κορνήλιου Καστοριάδη, οι στρατηγικές ανησυχίες του Τζον Χολογουέι, το υβριδικό πνεύμα του Ερίκο Μαλατέστα και η αναθεωρητική κουλτούρα του μετα-αναρχισμού.

Οι περισσότερες σκέψεις που κατατίθενται δεν είναι πρωτότυπες· θερμές ευχαριστίες σε όλους και όλες όσων το έργο ή οι παρατηρήσεις χρησιμοποιήθηκαν για να χτιστεί αυτή η έκδοση. Μακάρι ο τρόπος με τον οποίο έχουν συναρθρωθεί να φωτίσει οπτικές σκοτεινές μέχρι σήμερα, «βελτιώνοντάς τες» (Καγιατί, 1966).

Ορέστης Βαρκαρόλης – 2012

4. http://en.wikipedia.org/wiki/There_is_no_alternative

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

Οι ιδέες δεν μπορούν ποτέ να μας πάνε πέρα από μια παλιά τάξη πραγμάτων· μπορούν μόνο να μας πάνε πέρα από τις ιδέες της παλιάς τάξης πραγμάτων. Οι ιδέες δεν μπορούν να πραγματοποιήσουν τίποτα. Για να πραγματοποιηθούν οι ιδέες χρειάζονται άνθρωποι που να χρησιμοποιήσουν μια υλική δύναμη.

Καρλ Μαρξ

Κύκλος του κεφαλαίου και νόμος της αξίας

Στον καπιταλισμό, μεμονωμένες επιχειρήσεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους για την επίτευξη του μέγιστου δυνατού κέρδους για τους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων (οι οποίοι συναποτελούν την αστική τάξη[5, 6]).

---

5. «Με τον όρο *αστική τάξη* ορίζουμε την τάξη των σύγχρονων καπιταλιστών, οι οποίοι κατέχουν τα μέσα της κοινωνικής παραγωγής και απασχολούν τη μισθωτή εργασία. *Προλεταριάτο* ονομάζουμε την τάξη των σύγχρονων μισθωτών εργατών, οι οποίοι, μη κατέχοντας καθόλου ίδια μέσα παραγωγής, είναι αναγκασμένοι να πουλούν την εργατική τους δύναμη για να επιβιώσουν» (Καρλ Μαρξ στο *Philosophie*, Gallimard 1994, http://el.wikipedia.org/wiki/Προλεταριάτο).

6. «Η τάξη συμβαίνει όταν κάποιοι άνθρωποι, σαν αποτέλεσμα κοινών εμπειριών (που κληρονόμησαν ή βίωσαν οι ίδιοι) νιώθουν και εκφράζουν μια κοινότητα συμφερόντων, από τη μία μεταξύ τους κι από την άλλη ενάντια σε άλλους ανθρώπους, των οποίων τα συμφέροντα είναι διαφορετικά (και συνήθως αντίθετα) από τα δικά τους. Η ταξική εμπειρία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις παραγωγικές σχέσεις μέσα στις οποίες οι άνθρωποι γεννιούνται ή εισέρχονται δίχως τη θέλησή τους. Η ταξική συνείδηση, από την άλλη, είναι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αντεπεξέρχονται σ' αυτές τις εμπειρίες με πολιτισμικούς όρους: ενσωματώνεται έτσι σε παραδόσεις, αξιακά συστήματα, ιδέες και θεσμούς. Αν η εμπειρία παρουσιάζεται λοιπόν καθορισμένη, η ταξική συνείδηση καθόλου καθορισμένη δεν είναι. Μπορούμε να διακρίνουμε μια λογική στις αντιδράσεις ομάδων με παρόμοιες επαγγελματικές ενασχολήσεις που βιώνουν παρόμοιες εμπειρίες, αλλά δεν μπορούμε να μιλήσουμε για κανένα νόμο. Η συνείδηση της τάξης αναδύεται με τον ίδιο τρόπο σε διαφορετικούς τόπους και χρόνους, αλλά ποτέ με τον ίδιο ακριβώς τρόπο» (E.P. Thompson, *Πρόλογος στο «Φτιάξιμο της αγγλικής εργατικής τάξης»*, http://www.anarxeio.gr/files/pdf/AntifaScripta_E.P.Thompson_Prologos-ftiaksimo-agglikhs-ergatikhs-takshs_2012-02_BR.pdf).

Όποια επιχείρηση καταφέρνει να είναι περισσότερο ανταγωνιστική, συνήθως ευημερεί· όσες δεν πετυχαίνουν ικανοποιητικές επιδόσεις, κλείνουν. Το πού, πώς και από ποιον παράγεται το καθετί σε βάθος χρόνου καθορίζεται μέσω της αγοράς, δηλαδή δίχως να ασκείται συνειδητός κοινωνικός έλεγχος.

Στο εσωτερικό της επιχείρησης, η παραγωγική διαδικασία καθαυτή οργανώνεται, σε μεγάλο βαθμό, προκειμένου να υπηρετεί έναν λειτουργικό κανόνα, ο οποίος σύμφωνα με τη μαρξιστική παράδοση[7] ονομάζεται *κύκλος του κεφαλαίου* (χρήμα –> εμπορεύματα –> περισσότερο χρήμα). Με τον όρο αυτό περιγράφεται ένα κύκλωμα μέσω του οποίου τα εμπορεύματα κινούνται αδιάκοπα έτσι ώστε οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων να αυξήσουν το αρχικό κεφάλαιό τους αντλώντας *υπεραξία*[8] κατά την πώληση των προϊόντων που παράγουν οι *μισθωτοί εργάτες*[9] στην

7. Αναγνωρίζοντας τη βαθιά επίδραση του έργου του Μαρξ στην κριτική ανάγνωση των καπιταλιστικών σχέσεων, θα ακολουθήσουμε τη βασική γραμμή σκέψης του σε μια σειρά καίρια ζητήματα, αναπτύσσοντας παράλληλα τη δική μας συλλογιστική.

8. «Στην εμπορευματική παραγωγή η αξία χρήσης δεν είναι καθόλου το πράγμα “qu’ on aime pour lui-meme” (που το αγαπούν αυτό καθεαυτό). Εδώ γενικά παράγονται αξίες χρήσης μόνο επειδή και εφόσον είναι υλικό υπόστρωμα, φορείς της ανταλλακτικής αξίας. Και ο κεφαλαιοκράτης μας νοιάζεται για δυο λογιών πράγματα. Πρώτα, θέλει να παραγάγει μιας αξία χρήσης που έχει ανταλλακτική αξία, ένα είδος που προορίζεται για πούληση, ένα εμπόρευμα. Και δεύτερο, θέλει να παραγάγει ένα εμπόρευμα που η αξία του να είναι μεγαλύτερη από το άθροισμα των αξιών των εμπορευμάτων που απαιτήθηκαν για την παραγωγή του, δηλαδή των μέσων παραγωγής και της εργατικής δύναμης, για τα οποία προκατάβαλε στην αγορά εμπορευμάτων το αγαπητό του χρήμα. Θέλει να παραγάγει όχι μόνο αξία χρήσης, μα και υπεραξία [surplus value]» (Καρλ Μαρξ, 1867, *Το Κεφάλαιο*, τομ. Ι). «Η υπεραξία δεν νοείται από τον Μαρξ ως μια απλή “αφαίρεση” ή “παρακράτηση” από το προϊόν του εργάτη (όπως στην περίπτωση της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας), αλλά ως μια ιδιαίτερη κοινωνική σχέση, δηλαδή ως η *ειδικά καπιταλιστική* εκμετάλλευση, η οποία *εμφανίζεται αναγκαστικά ως παραγωγή (περισσότερου) χρήματος*: ως η μέσω της ενότητας της διαδικασίας παραγωγής και της διαδικασίας κυκλοφορίας προσαύξηση της αξίας του προκαταβαλλόμενου (χρηματικού) κεφαλαίου» (Γιάννης Μηλιός, *Για την οικονομική θεωρία του Μαρξ*, http://users.ntua.gr/jmilios /MiliosPhilosophiki_Dec05_1.doc).

9. *Μισθωτοί εργάτες* (wage-labourers) ονομάζονται όσοι εκτελούν μισθωτή εργασία. «Τι είναι, λοιπόν, η μισθωτή εργασία; Άλλοτε, τον καιρό των δουλοπάροικων και των δούλων, μπορούσε κανείς να αγοράσει ή να πουλήσει κάθε δουλοπάροικο και κάθε δούλο. Άνθρωποι με το πετσί τους, τα μαλλιά τους, τα πόδια τους και τα χέρια τους, ήταν ατομική ιδιοκτησία των κυρίων τους [...] Στη μισθωτή εργασία, ο ίδιος ο άνθρωπος ούτε πουλιέται ούτε αγοράζεται. Μπορεί να πουληθεί ή να αγοραστεί μόνο η εργατική του δύναμη κι όχι ο ίδιος. Ο μισθωτός εργάτης είναι προσωπικά ελεύθερος [...] Ο ίδιος ο εργάτης νοικιάζει μοναχά τις υπηρεσίες του. Φαίνεται λοιπόν πως ο καπιταλιστής και οι εργάτες είναι ίσοι: “Αν δεν θέλεις μη δουλέψεις, κανένας δεν θα σ’ αναγκάσει με το ζό-

αγορά. Μισθωτοί εργάτες οι οποίοι, αντί για πρωταγωνιστές στην παραγωγική διαδικασία, περιορίζονται σε ρόλο κομπάρσου, σε ένα έργο που φέρει τον τίτλο «Αλλοτρίωση», με σκηνοθέτη και... παραγωγό τούς επιχειρηματίες και την αγορά.

Ο έτερος πυλώνας της μαρξιστικής ανάλυσης είναι ο *νόμος της αξίας*[10]. Σύμφωνα με αυτόν, τα εμπορεύματα που πωλούνται τελικά στην καπιταλιστική αγορά[11] έχουν τιμή η οποία εξαρτάται από τον απαιτούμενο για την παραγωγή τους *κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας*[12] (ένα ομοιογενές μέτρο των ποικίλων μορφών εργασίας που προκύπτει κατά τη σύγκρισή τους στην αγορά, ένα μέτρο της *αφηρημένης εργασίας*[13]). Μην πάει, όμως, το μυαλό μας σε έναν τύπο υπολογισμού των αγοραίων τιμών. Πρόκειται για μια πιο βαθιά, χρήσιμη, αλλά δυνητικά παραλυτική μελέτη του καπιταλισμού αν δεν αναγνωσθεί ως «μία θεωρητική ανάλυση των αιτιωδών σχέσεων με βάση τις οποίες καθορίζονται οι αναλογίες [των τιμών] των εμπορευμάτων και των ποικίλων μορφών εργασίας, καθώς και ο καταμερισμός των τελευταίων μέσω της καπιταλιστικής αγοράς» (Ρούμπιν, 1928).

Με αφορμή, όμως, μια τέτοια ανάγνωση του νόμου της αξίας, τίθεται ένα σημαντικότατο ερώτημα, εφόσον θεωρούμε δεδομένο

ρι"· έτσι μιλάνε οι κύριοι εργοδότες. Καμώνονται πως θρέφουν τους εργάτες, βάζοντάς τους να δουλέψουν. Στην πραγματικότητα, οι εργάτες και οι καπιταλιστές δεν έχουν καμιά ισότητα αναμεταξύ τους. Οι εργάτες είναι δεμένοι στο κεφάλαιο με τις αλυσίδες της πείνας. Η πείνα τούς αναγκάζει να εκμισθώνονται, δηλαδή να πουλάνε την εργατική τους δύναμη. Για τον εργάτη, καμιά άλλη διέξοδος ούτε εκλογή. Μόνο με τα χέρια του δεν μπορεί να οργανώσει τη "δικιά" του παραγωγή» (N.I. Bukharin / E. Preobrazhensky, *The ABC of Communism*, http: //www.marxists.org/archive/bukharin/works/1920/abc).

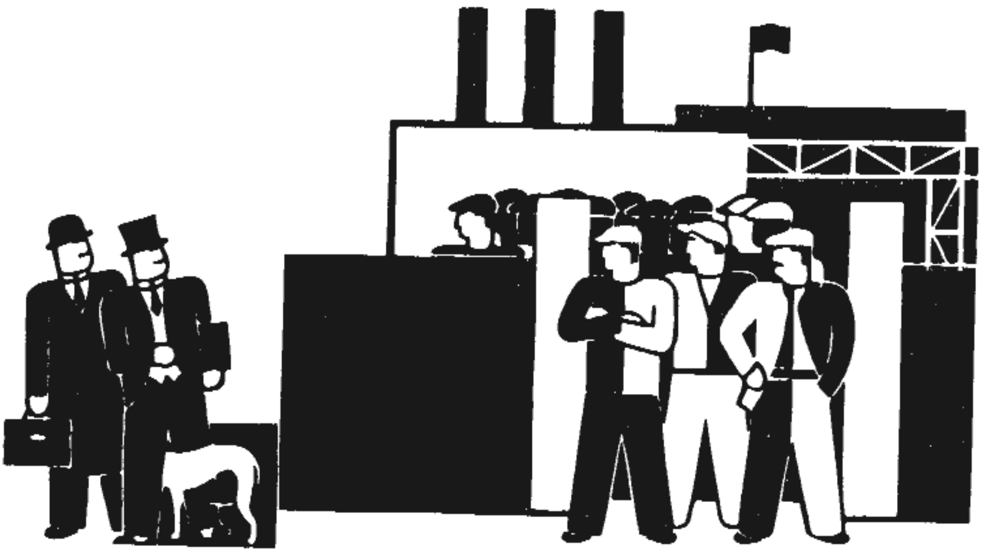
10. http://en.wikipedia.org/wiki/Law_of_value

11. Σύμφωνα με τη μαρξιστική παράδοση, στον καπιταλισμό χρήσιμη κοινωνική εργασία αποτελεί μόνο η εργασία το προϊόν της οποίας τελικά πωλήθηκε στην αγορά. Έτσι δικαιολογείται και η κατάρριψη του επιχειρήματος «Das MudPie» (http://kapitalism101.wordpress.com/2010/05/13/law-of-value-3-das-mudpie).

12. http://en.wikipedia.org/wiki/Socially_necessary_labour_time

13. «Η αφηρημένη εργασία είναι αφηρημένη μόνο με την απόλυτα συγκεκριμένη έννοια ότι αγνοούνται όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν ένα είδος εργασίας από κάποιο άλλο. Με λίγα λόγια, η αφηρημένη εργασία είναι ισοδύναμη με την "εργασία γενικά", όπως βεβαιώνει με σαφήνεια ο τρόπος που χρησιμοποιεί τον όρο ο Μαρξ» (Πωλ Σουήζυ, *Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης*, Gutenberg 1993). Για τη σχέση αφηρημένης εργασίας (abstract labour) και συγκεκριμένης εργασίας (concrete labour) στον Μαρξ, ρίξτε μια ματιά στο http://en.wikipedia.org/wiki/Abstract_labour_and_concrete_labour.

ότι οι χώροι παραγωγής είναι δυνατό να οργανωθούν χωρίς αφεντικά όταν οι εργαζόμενοι έχουν στην κατοχή τους τα μέσα παραγωγής[14]: Αν αφήσουμε πίσω μας το υπόδειγμα της καπιταλιστικής αγοράς δίχως να καταφύγουμε στον *κεντρικό σχεδιασμό*[15] από μια κυβέρνηση, πώς θα θέλαμε να οργανώνεται η εργασία των ατόμων σε μια ιδανική κοινωνία; Το ερώτημα αυτό θα μας απασχολήσει στην εξέλιξη του πονήματος αυτού.

14. Το πώς θα συμβεί αυτό είναι κάτι που δεν θα απαντηθεί στην παρούσα έκδοση. Ασφαλώς και αποτελεί βασικό έλλειμμά της, ωστόσο δεν έχουμε συναντήσει κάπου αλλού καλύτερες πρακτικά απαντήσεις. Το μόνο που μπορούμε να πούμε στην τρέχουσα συγκυρία, παραλλάσσοντας το υπεραπλουστευτικό στρατηγικό σχήμα του Χολογουέι στο *Τι είναι η επανάσταση; Ένα εκατομμύριο τσιμπήματα μέλισσας, ένα εκατομμύριο αξιοπρέπειες* (www.sporos.org/melisses), είναι ότι ο πολλαπλασιασμός των δημιουργικών αντιστάσεων αποτελεί προϋπόθεση για μια επίθεση στην καρδιά, αλλά και τη μεγαλύτερη ποιοτική ολοκλήρωση των ίδιων των δημιουργικών αντιστάσεων.

15. http://en.wikipedia.org/wiki/Planned_economy

Σχετικά με την εργασία και το μυθικό ξεπέρασμά της

Στο βιβλίο αυτό, η εργασία βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Καθώς, όμως, όταν αναφερόμαστε στην εργασία πολύ εύκολα θα μπορούσε να προκληθεί σύγχυση λόγω του ιστορικού φορτίου που κουβαλά η λέξη και τις πλείστες όσες αναφορές εκείνων που τη χρησιμοποιούν, ας ξεκαθαριστεί μιας εξαρχής ότι ο όρος θα χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει μια συγκεκριμένη συμβολή στην παραγωγική διαδικασία που έχει ως αποτέλεσμα την κάλυψη κοινωνικών αναγκών και τον βιοπορισμό του υποκειμένου της.

Με βάση τον ορισμό αυτό, ο όρος *εργασία* αφορά τη συμβολή σε παραγωγικές διαδικασίες είτε *αξιοποίησης*[16] (οπότε θα χρησιμοποιούμε τον όρο *μισθωτή εργασία*) είτε αυτοδιαχειριζόμενης οικονομίας (οπότε θα χρησιμοποιούμε τον όρο *εργατική αυτοαξιοποίηση*). Αντιθέτως, ο όρος δεν αναφέρεται στη συνεισφορά σε παραγωγικές διαδικασίες δίχως ανταμοιβή ή διαδικασίες που δεν είναι αποτέλεσμα κάποιου άλλου είδους πολιτικής ρύθμισης (εφεξής το *παιχνίδι*).

Η διάκριση εργασία-παιχνίδι δεν τίθεται αξιολογικά, δεν σημαίνει ότι η μια δραστηριότητα είναι ανώτερη από την άλλη· πρόκειται απλά για δύο διακριτά είδη δραστηριότητας. Αφορμή για την υιοθέτηση του συγκεκριμένου ορισμού στάθηκε ο σχολιασμός από

---

16. Η μετάφραση του αρχικού όρου *Kapitalverwertung* σε *valorization* στα αγγλικά και στη συνέχεια σε *αξιοποίηση* στα ελληνικά είναι κάπως ατυχής, καθώς δεν μας παραπέμπει σε εκείνη την ειδική «διαδικασία δημιουργίας αξίας [value creation process] όπου η εργάτρια δημιουργεί μεγαλύτερη αξία από την αξία της ίδιας της τής εργατικής δύναμης, αυξάνοντας συνεπώς και την αξία του κεφαλαίου» (http://en.wikipedia.org/wiki/Valorisation). Οπότε, σύμφωνα με μια πρόχειρη απόπειρα μεταστροφής (http://en.wikipedia.org/wiki/Détournement) της γλώσσας των νεοκλασικών οικονομολόγων, θα μπορούσαμε να προτείνουμε τον όρο *κεφαλαιοποίηση* [υπεραξίας] (capitalization) για να περιγράψουμε τη διαδικασία που αποσκοπεί στην ενσωμάτωση της υπεραξίας στο αρχικό κεφάλαιο της επένδυσης. Οπότε, με τον όρο *αξιοποίηση* θα μπορούσε να περιγραφεί η διαδικασία δημιουργίας αξίας γενικά.

τον Γιάννη Ιωαννίδη της φράσης: «Η εργασία δεν μπορεί να γίνει παιχνίδι, όπως θέλει ο Φουριέ» (Μαρξ, 1858). Με τα δικά του λόγια, λοιπόν, «άλλο πράγμα η εργασία και άλλο το παιχνίδι· το ένα δεν μπορεί να γίνει το άλλο [...] Η εργασία έχει φύσει έναν "αναγκαστικό" χαρακτήρα που μπορεί μεν να "ελαχιστοποιηθεί" (με την ελαχιστοποίηση του χρόνου που αφιερώνεται στην εργασία), αλλά δεν μπορεί ποτέ να καταλυθεί» (Ιωαννίδης, 2002) .

Ιστορικά, το κύριο ρεύμα ενάντια στον καπιταλισμό θα λέγαμε ότι είναι επικεντρωμένο στην πτυχή της εκμετάλλευσης στο πλαίσιο της ανταγωνιστικής σχέσης εργασία-κεφάλαιο. Λιγότερο διαδεδομένη είναι η προσέγγιση που αντιλαμβάνεται την καθήλωση της χρήσιμης εργασίας στη μορφή της μισθωτής εργασίας στο πλαίσιο ενός διαρκούς διαχωρισμού των εργατών από τα μέσα παραγωγής[17] και θέτει ως στόχο τη διαμόρφωση ενός άλλου τρόπου οργάνωσης της οικονομικής ζωής με κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής και απουσία εκμετάλλευσης, τη ριζοσπαστική αντίθεση στη σχέση κεφάλαιο.

Με το εργατικό κίνημα στις μέρες μας να μοιάζει ανήμπορο να υπερασπιστεί τα κεκτημένα –στο πλαίσιο μάλιστα ενός ευρύτερου τέλματος τόσο των διεκδικήσεων αιτηματικού χαρακτήρα όσο και της μηδενιστικής απουσίας αιτημάτων–, φαίνεται να ανοίγουν οι ορίζοντες για τη μετατόπιση του κέντρου βάρους της ταξι-

17. Και όχι ως παγιωμένη κατάσταση που συντελέστηκε οριστικά σε μια μακρινή ιστορικά πρωταρχική συσσώρευση. Μια προβληματική που υιοθετούν ενδεικτικά τόσο ο Μπόουνφελντ στο *Η μονιμότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης: φετιχισμός του εμπορεύματος και κοινωνική συγκρότηση* (http://www.rebelnet.gr/articles/view/The-Permanence-of-Primitive-Accumulation-Commodit) όσο και ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*: «Η σχέση του κεφαλαίου προϋποθέτει το χωρισμό των εργατών από την ιδιοκτησία των όρων πραγματοποίησης της εργασίας. Από τη στιγμή που η κεφαλαιοκρατική παραγωγή στέκει πια στα δικά της πόδια, δε διατηρεί μόνο αυτό το χωρισμό, μα και τον αναπαράγει σε ολοένα αυξανόμενη κλίμακα. Επομένως, το προτσές που δημιουργεί τη σχέση του κεφαλαίου δεν μπορεί να είναι άλλο από το προτσές χωρισμού του εργάτη από την ιδιοκτησία στους όρους της εργασίας του, ένα προτσές που, από τη μια μεριά, μετατρέπει σε κεφάλαιο τα μέσα συντήρησης και παραγωγής της κοινωνίας, και, από την άλλη, τους άμεσους παραγωγούς σε μισθωτούς εργάτες. Επομένως, η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση δεν είναι τίποτ' άλλο παρά το ιστορικό προτσές χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής. Εμφανίζεται σαν "πρωταρχικό", γιατί αποτελεί την προϊστορία του κεφαλαίου και του αντίστοιχού του τρόπου παραγωγής» (Καρλ Μαρξ, [1867], *Το Κεφάλαιο*, τόμ. Ι (μτφρ. Μαυρομμάτης Π.), Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002.

κής ανάλυσης[18] και πάλης. Να δοθεί, δηλαδή, έμφαση στο πεδίο της αυτοαξιοποίησης, της δημιουργίας νέων κόσμων πέρα από τον καπιταλισμό και όχι στο πεδίο των εργατικών διεκδικήσεων απέναντι στους εκφραστές του κεφαλαίου, τα αφεντικά.

Ένα ξεπέρασμα το οποίο δεν σημαίνει τον μυθικό κομμουνισμό. Καλό, άλλωστε, είναι να απεμπολήσουμε τη μυθική μορφή μιας κοινωνίας, «όπου οι πόθοι όλων θα ταίριαζαν αυθόρμητα [...] και η οποία θα πραγμάτωνε τη συλλογική της θέληση δίχως να διαβεί από θεσμούς ή της οποίας οι θεσμοί δεν θα δημιουργούσαν ποτέ πρόβλημα» (Καστοριάδης, 1975). Πρόκειται για μια άτοπη-ιδεαλιστική σύλληψη του κομμουνισμού, που δεν επηρέασε ιδιαίτερα την κλασική μαρξιστική οργάνωση και δράση, δεδομένου ότι για αυτήν η ιδεατή κοινωνία βρισκόταν πολύ μακριά από το εκάστοτε σήμερα. Όμως, στο περιβάλλον του αναρχικού κινήματος η ιδέα του μυθικού κομμουνισμού, σε συνδυασμό με την προτεραιότητα σε προεικονιστικές[19] μορφές αγώνα, οδήγησε σε αδιανόητες καταστάσεις, που βρίσκουν ακόμη μεγάλη απήχηση σε ορισμένα κομμάτια του εν λόγω κινήματος. Όπως επισημαίνει ο Εδουάρδο Κολόμπο:

> «Ορισμένοι αντιοργανωτικοί αναρχικοί στράφηκαν ενάντια σε κάθε είδος συνεργασίας και συμφωνίας, θεωρώντας ότι ο συνεταιρισμός είναι το αντίθετο της αναρχίας· υποστηρίχτηκε ότι χωρίς συμφωνίες, χωρίς αμοιβαίες υποχρεώσεις, αν καθένας έκανε ό,τι του κατέβαινε χωρίς καν να ξέρει τι κάνει ο άλλος, όλα θα γίνονταν αυθορμήτως αρμονικά· ότι αναρχία σημαίνει πως κάθε άνθρωπος πρέπει να είναι αυτάρκης· χωρίς συναλλαγές και χωρίς συνεταιριστική εργασία» (Κολόμπο, 1984).

Εφόσον, όμως, «η αναγκαιότητα της εργασίας δεν μας επιβάλλεται λόγω μιας "ηθικής της εργασίας", αλλά από την ίδια τη φύση

---

18. Μια γενεαλογία αυτής της μετατόπισης αποπειράται ο Κλίβερ στο *The Inversion of Class Perspective in Marxian Theory: From Valorization to Self-Valorization* (http://www.elkilombo.org/documents/inversionofclassperspective.pdf).

19. «Ο όρος *προεικονιστική πολιτική* περιγράφει μορφές οργάνωσης και κοινωνικών σχέσεων που επιδιώκουν να αντανακλούν τη μελλοντική κοινωνία που επιδιώκεται από τη συλλογικότητα. Η επιθυμία να "είσαι η αλλαγή που θέλεις να δεις στον κόσμο"» (http://en.wikipedia.org/wiki/Prefigurative_politics).

των πραγμάτων» (Πάνεκουκ, 1955), και θεωρώντας ότι «πρωταρχική έγνοια μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας[20] δεν είναι να υπάρχει ελεύθερος χρόνος για τα άτομα» (Καστοριάδης, 1957), αλλά «να αναλάβει η εργατική τάξη την κοινωνική παραγωγή και να οργανώσει την εργασία» (Πάνεκουκ, 1947α), δεν υιοθετείται εδώ ως πρόταση η κατάργηση της εργασίας γενικά[21]. Προτάσσεται, αντίθετα, η κατάργηση της μισθωτής εργασίας, με παράλληλη προσδοκία η εργασία να παίζει όσο το δυνατόν μικρότερο ρόλο στην καθημερινότητα του ανθρώπου μέσω της γενικευμένης υιοθέτησης ενός τρόπου ζωής, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τη λιτή ευδαιμονία και διαπνέεται από τις αρχές της αποανάπτυξης[22] (και όχι του πρωτογονισμού[23]).

20. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του σοσιαλισμού είναι η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής (γαίες, εργοστάσια, μεγάλες επιχειρήσεις) και η δημιουργία νέων συλλογικών σχέσεων παραγωγής, διανομής των προϊόντων και κατανομής του κοινωνικού πλούτου που θα εξυπηρετούν τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου (http://el.wikipedia.org/wiki/Σοσιαλισμός).

21. Για την *αντιεργασία*, βλ. *Μια Κριτική της Κομμουνιστικοποίησης* (http://antisystemic.wordpress.com/μια-κριτική-της-κομμουνιστικοποίηση).

22. «Η αποανάπτυξη δεν είναι το αντίθετο της ανάπτυξης ούτε ταυτίζεται με την οικονομική ύφεση, κατάσταση κατά την οποία δεν υπάρχει ανάπτυξη σε μια κοινωνία ή σε ένα σύστημα οικοδομημένο στο υπόδειγμα της ανάπτυξης. Η αποανάπτυξη μιλά για έξοδο από τέτοιου είδους κοινωνία, για αλλαγή προτύπου. Είναι ένα κάλεσμα για αποαποικιοποίηση του φαντασιακού μας, ως ατόμων και ως συνόλου, από τη λογική του καταναλωτισμού και της διαρκούς οικονομικής ανάπτυξης, ώστε να προτάξουμε μια κοινωνία περιβαλλοντικά πιο βιώσιμη και κοινωνικά δίκαιη, βασισμένη σε ένα διαφορετικό σύστημα αξιών. Ο όρος, λοιπόν, χρησιμοποιείται περισσότερο συμβολικά, με στόχο να προκαλέσει και να αντιταχτεί στην παράλογη άποψη ότι όχι μόνο μπορούμε, αλλά και επιβάλλεται να έχουμε διαρκή οικονομική ανάπτυξη για να λύσουμε τα πολύπλευρα προβλήματα της κοινωνίας και του περιβάλλοντος, ασχέτως αν αυτά έχουν οξυνθεί ακριβώς λόγω της μανίας των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνιών για ανάπτυξη» (Πάνος Πετρίδης, http://www.lasttapes.gr/old/item/143-degrowth.html).

23. «Από τους υποστηρικτές της θεωρίας αυτής προτείνεται η επιστροφή σε "μη πολιτισμένους" τρόπους ζωής μέσω της αποβιομηχάνισης, της κατάργησης του καταμερισμού της εργασίας και της εξειδίκευσης, και εγκατάλειψη της τεχνολογίας» (http://el.wikipedia.org/wiki/Αναρχοπρωτογονισμός).

Οι αγοραπωλησίες δεν συνεπάγονται καπιταλισμό

Η άτοπη σύλληψη του μυθικού κομμουνισμού, η επιλογή του Μαρξ να αναλύσει την καπιταλιστική παραγωγή έχοντας ως σημείο αφετηρίας το εμπόρευμα, η ανάδειξη του φετιχισμού[24] κατά τη γενικευμένη ανταλλαγή εμπορευμάτων και κυρίως το βίωμα της έλλειψης χρήματος «ως αδυναμία, ως ταξική σχέση, ως όψη ενός γενικότερου συστήματος καταπίεσης» (Χολογουέι, 1990) έχουν βοηθήσει στο να διατυπωθούν αρκετοί «παραλογισμοί σχετικά με το χρήμα [ως μονάδα μέτρησης αξίας για διευκόλυνση των συναλλαγών] και την άμεση κατάργησή του σε μια σοσιαλιστική κοινωνία» (Καστοριάδης, 1957), όπως και στην πορεία προς τη θεμελίωσή της. Για παράδειγμα, οι αντιλήψεις ότι:

α) το χρήμα είναι φύσει καπιταλιστικό μιας και αποτελεί προϋπόθεση για τη λειτουργία του κυκλώματος του κεφαλαίου[25],

---

24. Πέρα από τα πρωτότυπα κείμενα του Μαρξ που αναφέρονται στον φετιχισμό του εμπορεύματος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν και τα παρακάτω: *Περί του εμπορεύματος και των κοινωνικών σχέσεων που εκφράζει...* (http://www.sporos.org/emporeumatikes), *Το ερώτημα του φετιχισμού - Τοποθέτηση του ζητήματος* (Ονειρμός, http://takseis-ithikh.blogspot.gr/2011/10/blog-post_30.html), «Η έννοια του φετιχισμού» (απόσπασμα από το βιβλίο *Ένας είναι ο εχθρός... έθνος, αντιιμπεριαλισμός και ανταγωνιστικό κίνημα*, Φάμπρικα Υφανέτ, *http://www.anarxeio.gr/contents/view/enas-einai-oex8ros), Commodity Fetichism* (Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Commodity_fetishism).

25. Προϋπόθεση για τη λειτουργία του κυκλώματος του κεφαλαίου είναι και τα μέσα παραγωγής, αλλά δύσκολα συναντάμε κάποια κριτική ενάντια στα μέσα παραγωγής (π.χ., Μπρούνο Ασταριάν, *Δραστηριότητα κρίσης και κομμουνιστικοποίηση*, 2010, http://www.blaumachen.gr/2011/02/δραστηριότητα-κρίσης-και-κομμουνιστ). Για μια καλύτερη ανάγνωση της επίθεσης στα μέσα παραγωγής των εργατών-εργατριών του κλάδου της υφαντουργίας στο Μπανγκλαντές, βλ. *Μια κριτική της κομμουνιστικοποίησης* (antisystemic, http://antisystemic.wordpress.com/2011/ 12/09/μια-κριτική-της-κομμουνιστικοποίηση).

β) η ύπαρξη χρηματικού αντιτίμου αποτελεί την πηγή των κοινωνικών αντιθέσεων και της κερδοσκοπίας[26], και

γ) οι κρυμμένες-πίσω-από-τις-τιμές-των-εμπορευμάτων-κοινωνικές-κρίσεις δεν πρέπει να αποκαλυφθούν και να αποτελέσουν συνειδητές συλλογικές αποφάσεις, αλλά να καταλυθούν μέσω μιας αυθόρμητα-εκφρασμένης συλλογικής δημιουργίας. Έτσι, μαζί με τα ξερά (ο φετιχικός χαρακτήρας της ανταλλαγής στην καπιταλιστική αγορά) καίγονται και τα χλωρά (η δημόσια συλλογική απόφαση με βάση την εκτίμηση κόστους-οφέλους), εντείνοντας το πρόβλημα του φετιχισμού, για την εξάλειψη του οποίου πέραν όλων των άλλων προϋποθέσεων[27] είναι απαραίτητες οι δημόσιες πληροφορίες και πολιτικές επιλογές.

Πράγματι ο καπιταλισμός βασίζεται στην αγορά και πράγματι οι διευρυμένες αγοραπωλησίες προϊόντων ή υπηρεσιών συνεπάγονται αγορά. Οι αγοραπωλησίες όμως δεν συνεπάγονται καπιταλισμό. Αντίθετη θέση θα αποτελούσε υπόδειγμα λογικής πλάνης[28]. Αγοραπωλησίες είναι δυνατόν να υπάρχουν και σε μη καπιταλιστικές κοινωνίες. Για παράδειγμα, οι διάφορες παραλλαγές συστημάτων ισότιμης παραγωγής και έντιμης συναλλαγής ανεξάρτητων παραγωγών που ελέγχουν τα μέσα παραγωγής και

26. «Η ανταλλακτική σχέση καταστρέφει την κοινότητα. Κάνει τους ανθρώπους να βλέπουν τον εαυτό τους και τους άλλους μόνο ως προμηθευτές αγαθών. Η χρησιμότητα του προϊόντος που φτιάχνω με σκοπό την ανταλλαγή δεν με ενδιαφέρει πλέον. Με ενδιαφέρει μόνο η χρήση του προϊόντος που θα πάρω σε αντάλλαγμα. Αλλά και για αυτόν που μου το πουλάει, η χρήση που του κάνω εγώ δεν τον απασχολεί, αφού το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι η αξία χρήσης αυτού που παρήγαγα. Ό,τι είναι αξία χρήσης για τον έναν είναι μόνο ανταλλακτική αξία για τον άλλον και αντιστρόφως [...] Με τη γέννηση της ανταλλαγής μέσα στην κοινότητα, η εργασία δεν είναι πλέον η ικανοποίηση των αναγκών από τη συλλογικότητα, αλλά το μέσο για να αποκτήσει κανείς από τους άλλους ό,τι ικανοποιεί τις δικές του ανάγκες» (Ζιλ Ντοβέ, *Έκλειψη και επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος*, http://www.kokkinonima.gr/KN_Dauve_Eclipse.pdf).

27. «Η μετατροπή των προσωπικών δυνάμεων (σχέσεων) σε αντικειμενικές δεν μπορεί να ματαιωθεί επειδή θα διώχναμε αυτήν τη γενική ιδέα απ' το μυαλό μας, αλλά μονάχα αν τα άτομα υποτάξουν πάλι αυτές τις αντικειμενικές δυνάμεις» (*The German Ideology. Critique of Modern German Philosophy According to Its Representatives Feuerbach, B. Bauer and Stirner, and of German Socialism According to Its Various Prophets,* http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/ch01d.htm#d1).

28. Υπάρχει, δηλαδή, ένα ψεγάδι στη δομή ενός επιχειρήματος, το οποίο καθιστά το επιχείρημα άκυρο (http://el.wikipedia.org/wiki/Λογική_πλάνη).

πουλούν τα προϊόντα τους σε τιμές που καθορίζονται ανάλογα με την ατομική εργασία που απαιτήθηκε για την παραγωγή τους δεν είναι καπιταλιστικές αλλά σοσιαλιστικές, αφού δεν υφίσταται μισθωτή εργασία, παρότι υφίσταται ατομική ιδιοκτησία, ένα άλλο είδος αγοράς και χρήματος[29]. Συνεπώς, το ζήτημα της ύπαρξης ιδιοκτησίας και αγοράς δεν μπορεί να εξετάζεται μεμονωμένα, αλλά με βάση το εάν και κατά πόσο υποστηρίζουν συγκεκριμένες καταπιεστικές κοινωνικές σχέσεις, όπως η μισθωτή εργασία. Τη θέση αυτή υιοθετούσε και ο Μαρξ στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*:

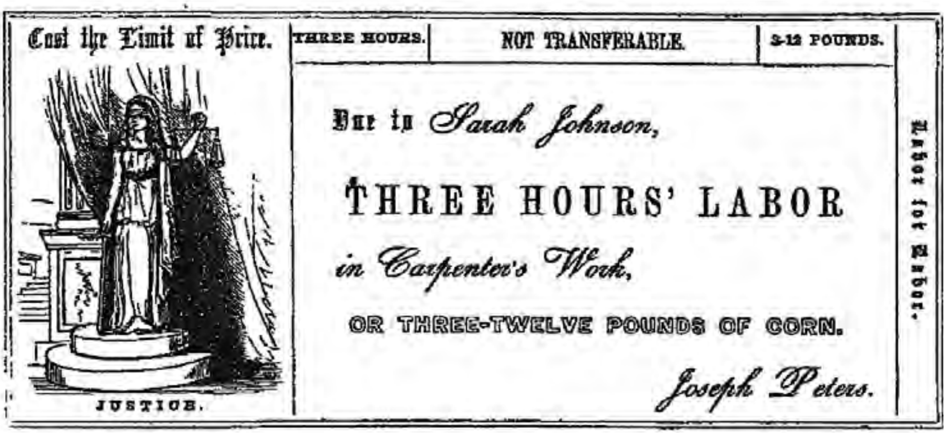
> «Μέσα στη συνεργατική κοινωνία, τη θεμελιωμένη στην κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής, οι παραγωγοί δεν ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους· το ίδιο και η εργασία που καταναλώθηκε στην παραγωγή προϊόντων δεν εμφανίζεται εδώ σαν αξία αυτών των προϊόντων, σαν μια εμπράγματη ιδιότητα που αυτά έχουν, γιατί τώρα, σε αντίθεση με την καπιταλιστική κοινωνία, η ατομική εργασία υπάρχει άμεσα και όχι πια έμμεσα σαν συστατικό στοιχείο της συνολικής εργασίας. Πρόκειται εδώ για μια κομμουνιστική κοινωνία, όχι όπως εξελίχθηκε πάνω στις βάσεις που ειδικά τη χαρακτηρίζουν, αλλά έτσι όπως βγαίνει από την καπιταλιστική κοινωνία, δηλαδή μια κοινωνία που από κάθε άποψη, οικονομική, ηθική, πνευματική, φέρει ακόμη τα στίγματα της παλιάς κοινωνίας, από τους κόλπους της οποίας προήλθε. Ο κάθε παραγωγός παίρνει –αφού γίνουν πια οι περικοπές– το ακριβές ισοδύναμο που έδωσε στην κοινωνία. Εκείνο που της έδωσε είναι η ποσότητα της ατομικής του εργασίας. Για παράδειγμα, η κοινωνική μέρα εργασίας αποτελείται από το άθροισμα των ατομικών ωρών εργασίας· η ατομική ώρα εργασίας του παραγωγού είναι το μερίδιο που συνεισφέρει στην κοινωνική ημέρα εργασίας, το μερίδιο με το οποίο συμμετέχει σε αυτήν. Ο παραγωγός παίρνει μια απόδειξη ότι συνεισέφερε τόσες ώρες εργασίας (μετά την αφαίρεση της εργασίας του για το κοινό κεφάλαιο) και με την απόδειξη αυτή αποσύρει από το κοινωνικό απόθεμα των μέσων κατανάλωσης μια ποσότητα αντικειμένων που περιέχουν ίση ποσότητα

29. Χρήμα που δεν ελέγχεται από τις κεντρικές τράπεζες των κρατών και που δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την αγορά μέσων παραγωγής ή για τη μίσθωση εργασίας.

> εργασίας. Την ίδια ποσότητα εργασίας που έδωσε στην κοινωνία με μια μορφή, την παίρνει πίσω υπό άλλη μορφή. Είναι φανερό ότι εδώ επικρατεί η ίδια αρχή που ρυθμίζει την ανταλλαγή εμπορευμάτων, εφόσον πρόκειται για ανταλλαγή ίσων αξιών. Η ουσία και η μορφή διαφέρουν, γιατί, λόγω της μεταβολής των συνθηκών, κανείς δεν μπορεί να συνεισφέρει τίποτε άλλο από την εργασία του, και γιατί, απ' την άλλη μεριά, τίποτε άλλο παρά μέσα κατανάλωσης μπορούν να περάσουν στην κυριότητα του κάθε παραγωγού» (Μαρξ, 1875).

Την ίδια θέση συνοψίζει πολύ εύστοχα ο Ιωαννίδης, σχολιάζοντας το βιβλίο του Ζιλ Ντοβέ, *Έκλειψη και επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος*:

> «Για τον Μαρξ, η ύπαρξη ανταλλαγής γενικά δεν συνταυτίζεται αναγκαστικά με την ύπαρξη καπιταλισμού και εμπορευματικής ανταλλακτικής αξίας, ούτε ακόμα και η ύπαρξη ενός "μπόνους" ανταλλακτικού ισοδύναμου συνταυτίζεται, κατ' αυτόν, με το καπιταλιστικό χρήμα» (Ιωαννίδης, 2002).

Πιθανότατα το πρώτο εναλλακτικό νόμισμα βασισμένο στις ώρες εργασίας. Υιοθετήθηκε από το «Cincinnati Time Store», 1827-1830 (http://en.wikipedia.org/wiki/Cincinnati_Time_Store).

Η διανομή στον κολεκτιβισμό και στον κομμουνισμό

Υπό την υπόθεση ότι η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής έχει περάσει στα χέρια των ίδιων των εργατών και, κατ' επέκταση, οι κεφαλαιοκράτες δεν ιδιοποιούνται τον παραγόμενο πλούτο, δύο είναι οι βασικές εναλλακτικές όσον αφορά το στάδιο της διανομής των παραγόμενων αγαθών:

- ο κολεκτιβισμός, όπου τα προϊόντα διανέμονται με βάση το κοινωνικό κόστος των προϊόντων και τη συνεισφορά του καθενός σε εργασία, και
- ο κομμουνισμός, όπου υιοθετείται, «σύμφωνα με τις ανάγκες» (Μαρξ, 1875), η ελεύθερη κατανάλωση «σε ό,τι υπάρχει σε αφθονία και η ορθολογική χρήση σε ό,τι πιθανότατα εκλείπει» από «όλους όσοι λαμβάνουν μέρος στην παραγωγή»[30] (Κροπότκιν, 1892).

Π. Κροπότκιν

Αξίζει, επίσης, να σημειώσουμε ότι τόσο ο κολεκτιβισμός όσο και ο κομμουνισμός επιζητούν την από κοινού οργάνωση της εργασίας μέσω ομοσπονδιοποιημένων ενώσεων παραγωγών και υποστηρίζουν την κοινωνική πρόνοια για όσους είναι ανήμποροι για εργασία.

---

30. «Αυτός που αρνείται να δουλέψει για τη συλλογική παραγωγή πρέπει επίσης να παραιτηθεί από τα οφέλη αυτής της παραγωγής. Από την πλευρά της, η συλλογικότητα θα ασκήσει τον οικονομικό περιορισμό να αρνηθεί το δικαίωμα να καταναλωθεί αυτό που από κοινού έχει παραχθεί από εκείνους που αρνούνται τη συμβολή τους στην κοινότητα. Δεν είναι ενάντια στον τεμπέλη αλλά στο παράσιτο. Μπορεί κάποιος να είναι τεμπέλης, στον βαθμό που αποδέχεται τις συνέπειες της τεμπελιάς του και παραιτείται από το να επωφεληθεί από τη δουλειά των υπολοίπων. Κανείς δεν μπορεί να του αρνηθεί τους καρπούς της φύσης. Σ' αυτό που δεν μπορεί να υπάρχει συναίνεση είναι στο παράσιτο, που μετατρέπεται σε βάρος για τους υπόλοιπους, που είναι μόνο για τα εύκολα και όχι για τα δύσκολα» (Ισαάκ Πουέντε, «Προγραμματική διακήρυξη του ελευθεριακού κομμουνισμού», περιοδικό *Estudios* 117, 1933, https://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=1406096).

Οπότε, κατά βάση, το δίπολο κολεκτιβισμός-κομμουνισμός είναι σε μεγάλο βαθμό πλαστό και δεν χρειάζεται να επιλέξουμε εκ προοιμίου. Μπορούμε να δοκιμάζουμε είτε το ένα σύστημα διανομής είτε το άλλο, ανάλογα τις περιστάσεις, αρκεί η δράση μας «να μη συγχέει πρόθεση και πραγματικότητα, ευκταίο και πιθανό, να μη χάνεται σε εικασίες και θεωρητικολογίες· αλλά και να μην παραιτείται από το ιδανικό, γιατί τότε όχι μόνο "δεν θα ήξερε πού να πάει", αλλά και πού θα ήθελε να πάει» (Καστοριάδης, 1975).

Τ. Φωτόπουλος

Μια ενδιαφέρουσα επί της αρχής πρόταση ριζοσπαστικής αντικατάστασης του ρόλου της αγοράς στον καταμερισμό της εργασίας που χρησιμοποιεί και τα δύο συστήματα διανομής συναντάμε στην οικονομική δημοκρατία της Περιεκτικής Δημοκρατίας. Το κομμουνιστικό σύστημα εφαρμόζεται για την κάλυψη των βασικών αναγκών, ενώ για τις μη βασικές ανάγκες υιοθετείται η κολεκτιβιστική αρχή και η δημιουργία μιας *τεχνητής αγοράς*[31] μέσω της διανομής μη μεταβιβάσιμων διατακτικών-κουπονιών σύμφωνα με την εξτρά προσπάθεια (Φωτόπουλος, 2008). Μια ιδιαίτερη αγορά η οποία λειτουργεί επικουρικά στον σχεδιασμό της οικονομίας από την κοινότητα προκειμένου να εξασφαλιστεί ευρύτερη δυνατότητα επιλογών. Άλλωστε, όπως μας προειδοποιεί ο Μαρξ στις *Βασικές γραμμές της Κριτικής της πολιτικής οικονομίας* (*Grundrisse*), η χρήση διατακτικών για αμοιβή εργασίας ανταλλάξιμων με αγαθά ή υπηρεσίες θα είναι λειτουργική μόνο αν η κοινωνία αναλάβει τον ρόλο οργανωτή της οικονομικής ζωής και δεν τον αφήσει στην αγορά (Μαρξ, 1858).

31. http://en.wikipedia.org/wiki/Artificial_market

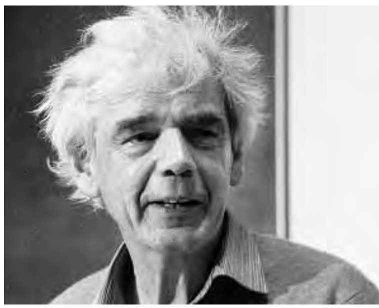
ΝΕΑ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΥΛΛΗΨΗ ΚΑΙ ΝΕΟΣ ΤΥΠΟΣ ΔΡΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΠΙΔΙΩΚΟΜΕΝΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ

Όλα εξαρτώνται από αυτή την ανθρώπινη δύναμη της φαντασίας, της θέλησης, η οποία επιτρέπει να φαντασθούμε άλλα πράγματα από τα ήδη γνωστά και υπάρχοντα, από τα στερεότυπα και τα καθιερωμένα, να φαντασθούμε, να θελήσουμε, νέες ιδέες, θεσμούς και σημασίες. Πρέπει, λοιπόν, να φαντασθούμε την άλλη κοινωνία, την άλλη πραγματικότητα, που σημαίνει πρέπει να τολμήσουμε να σκεφθούμε διαφορετικά, να μάθουμε να σκεφτόμαστε αλλιώς.

Κορνήλιος Καστοριάδης

Από την αντίσταση στην εξουσία, στην οικοδόμηση της Αντεξουσίας

«Άλλαξε τον κόσμο μέσα από το κράτος: αυτό είναι το πρότυπο που έχει κυριαρχήσει στην επαναστατική σκέψη για περισσότερο από έναν αιώνα» (Χολογουέι, 2002). Και το συναντάμε τόσο στη λενινιστική σύλληψη της κατάληψης της εξουσίας, όπου το εργατικό κράτος αποτελεί τον προνομιακό τόπο για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας· όσο και στην κλασική αναρχική σύλληψη της επανάστασης ως κοινωνικού μετασχηματισμού που θα πραγματοποιηθεί με την καταστροφή του κέντρου εξουσίας που εδράζεται στο κράτος και την απελευθέρωση των αυτόνομων τάσεων των ανθρώπων. Απέναντι σε αυτό το μονοδιάστατο σχήμα, στο οποίο θα αποδώσουμε τον νεολογισμό *κατάληψη της (αντι)εξουσίας*, ο Χολογουέι, βασισμένος κυρίως στο πρότυπο των ζαπατίστας, διατύπωσε μια εναλλακτική πρόταση: να αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία, να στραφούμε στην οικοδόμηση της Αντεξουσίας.

Τζ. Χολογουέι

«Ο αγώνας για την απελευθέρωση της δύναμης-να [power-to] δεν είναι ο αγώνας της κατασκευής μιας

Μ. Φουκό

αντιεξουσίας [counter-power], αλλά μιας αντεξουσίας [anti-power] που διαφέρει ριζικά από την κυριαρχία [power-over]. Συλλήψεις της επανάστασης που εστιάζουν στην κατάκτηση της εξουσίας είναι συνήθως επικεντρωμένες γύρω από την αντιεξουσία. Η στρατηγική τους είναι η οικοδόμηση μιας δύναμης που να μπορεί να αντισταθεί στην άρχουσα τάξη. Συχνά το επαναστατικό κίνημα έχει κατασκευαστεί ως κατοπτρικό είδωλο της κυριαρχίας, στρατός εναντίον στρατού, κόμμα εναντίον κόμματος, με αποτέλεσμα την αναπαραγωγή της κυριαρχίας εντός της ίδιας της επανάστασης. Η Αντεξουσία, επομένως, δεν είναι αντιεξουσία, αλλά κάτι πολύ πιο ριζοσπαστικό· η δημιουργία μιας κοινωνίας χωρίς κυριαρχία. Αυτό το εγχείρημα είναι πολύ πιο ριζοσπαστικό από οποιαδήποτε αντίληψη της επανάστασης βασισμένης στην κατάκτηση της εξουσίας και ταυτόχρονα πολύ πιο ρεαλιστική» (Χολογουέι, 2002).

Μια πολύ παρεξηγημένη –και παρεξηγήσιμη– πρόταση, ωστόσο αρκετά... πιασάρικη για να ανοίξει διάλογος. Προτού προχωρήσουμε όμως στην ανάπτυξη αυτής της πρότασης –τα όρια της οποίας δεν έκρυψε ο εισηγητής της–, θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε κάπως τους όρους στους οποίους θεμελιώνεται και αποτελούν την κύρια πηγή πολλών παρερμηνειών και αφορισμών. Ωστόσο, αν και ο Χολογουέι κατέληξε στην πρόταση αυτή κάνοντας μια ανοιχτή μαρξιστική ανάγνωση, εδώ θα χρησιμοποιηθεί κυρίως μια μετα-αναρχική θεώρηση[32].

Ας αρχίσουμε, λοιπόν, από τη διάκριση εξουσίας-κυριαρχίας [power-domination] και την απόρριψη της ταύτισης της εξουσίας με τον καταναγκασμό και την αυταρχικότητα. Υπό μία τέτοια ανάγνωση, η πολιτική εξουσία αναφέρεται στη συλλογική πολιτική δύναμη με έναν πιο ουδέτερο και μη φορτισμένο τρόπο, ενώ η *πολιτική κυριαρχία* στη «διαμόρφωση της εξουσίας που συνεπάγεται σχέσεις διαταγής-υπακοής [...] και τον σφετερισμό του πολιτικού σώματος της κοινωνίας με όλες τις λειτουργίες του από μια μειοψηφία» (Μπερτόλο, 1999). Αυτή η διάκριση αποτελεί τη βασική συνεισφορά του θεωρητικού ρεύματος του μεταδομισμού (Φουκό, Ντελέζ, Μπάτλερ, Ντεριντά

32. Για μια εισαγωγή στον μετα-αναρχισμό, δες το πολύ καλό άρθρο *Μετα-αναρχισμός και κοινωνικός πόλεμος*, http://www.rebelnet.gr/articles/view/Post-Anarchism-and-Social-War, ενώ για τον ανοιχτό μαρξισμό, http://en.wikipedia.org/wiki/Open_Marxism.

κ.ά.), από τον οποίο μπορούμε να αντλήσουμε μερικές ακόμα πολύ χρήσιμες διαπιστώσεις, όπως ότι:

α) οι *σχέσεις εξουσίας* ενυπάρχουν σε κάθε αλληλεπίδραση (συνεπώς, δεν αφορούν μόνο την πολιτική διάσταση),

β) αυτό που αποκαλούμε «εξουσία» δεν είναι κάτι που κατέχεται, αλλά μάλλον μια ατελείωτη, ακατάστατη πολλαπλότητα συσχετίσεων, η οποία δεν κυριαρχείται από ένα μοναδικό κέντρο ή μέρος, απεναντίας είναι αποκεντρωμένη και ασκείται από αναρίθμητα σημεία, και

γ) οι δομές της κυριαρχίας αναδύονται [οντολογικά και ιστορικά[33]] από τον συγκεκριμένο προσανατολισμό των εντοπισμένων πρακτικών της εξουσίας (Φουκό, παρατίθεται στο Anarchafairy, 2008).

Μέσα από μια μετα-αναρχική χρήση της διάκρισης εξουσία-κυριαρχία και των ανωτέρω διαπιστώσεων, η επανάσταση ως κατάληψη της (αντι)εξουσίας καθιστάται αδιανόητη και ένας κόσμος χωρίς εξουσία άνευ νοήματος. Μπορούμε, επίσης, να προχωρήσουμε σε μία κοινωνική

---

33. «Η επίδραση των εντοπισμένων πρακτικών της εξουσίας μπορεί να συνιστά σχέση κυριαρχίας τόσο οντολογικά όσο και ιστορικά. Η πρώτη πτυχή, η οντολογική συνιστώσα, αποτελεί τη βάση τής κατά Ντελέζ διάκρισης ανάμεσα σε μικρο-πολιτική και μακρο-πολιτική, όπου κάθε μακροπολιτικό επίπεδο παράγεται και αναδύεται από τις αλληλεπιδράσεις των αμέσως πιο κάτω στρωμάτων. Η διαδικασία της ανάδυσης είναι μη γραμμική: δυνάμεις αλληλεπιδρούν με πρωτότυπους τρόπους, ανακατευθύνονται ή επαναρρυθμίζονται καταλλήλως, και πιθανόν να έχουν ανεπιθύμητες ή απρόβλεπτες επιπτώσεις σε σχέση με την εντοπισμένη εφαρμογή τους. Επομένως, ούτε η μικρο-πολιτική αλλά ούτε και η μακρο-πολιτική ανάγονται η μία στην άλλη, σε μια αντίληψη του κοινωνικού δίχως προκαθορισμένο τέλος, όπου τα αναδυόμενα στρώματα συνίστανται οντολογικά από τη-βάση-προς-την-κορυφή, αλλά μπορούν και αυτά να αντιδράσουν προς τα στρώματα που βρίσκονται πιο κάτω, παρέχοντας τόσο περιορισμούς όσο και πόρους. Το δεύτερο στοιχείο για τη θέσμιση της εξουσίας είναι ιστορικό, και εκφράζεται καλύτερα στην έρευνα του Φουκό περί *Πειθαρχίας και τιμωρίας*. Εδώ βλέπουμε για άλλη μια φορά την από τη-βάση-προς-την-κορυφή θέσμιση της εξουσίας, όπου εντοπισμένες και ανόμοιες τεχνικές πειθαρχίας, οι οποίες αρχικά αναπτύχθηκαν ως μέρος των προσπαθειών προς την κατεύθυνση της φιλελεύθερης μεταρρύθμισης του σωφρονιστικού συστήματος, εξαπλώνονται λίγο λίγο σε όλο το κοινωνικό πεδίο, υιοθετούνται και εφαρμόζονται με πολύ διαφορετικούς τρόπους στα σχολεία, στα εργοστάσια και στον στρατό. Η τριχοειδής διάδοση των τεχνικών αυτών δεν υπήρξε αποτέλεσμα μιας υπερβατικής δύναμης που καθοδηγούσε την Ιστορία, ούτε συνωμοσία των αστών ή ταξική στρατηγική, αλλά μάλλον αποτέλεσμα ενός πλήθους συχνά από ελάσσονες διαδικασίες, διαφορετικής προέλευσης και διεσπαρμένες στον χώρο, οι οποίες επικαλύπτουν, επαναλαμβάνουν, μιμούνται ή υποστηρίζουν η μία την άλλη, διαχωρίζονται αναμεταξύ τους με βάση τον τομέα εφαρμογής τους, συγκλίνουν και βαθμιαία παράγουν το προσχέδιο μιας γενικής μεθόδου» (*Μετα-αναρχισμός και κοινωνικός πόλεμος*, Anarchafairy, http://www.rebelnet.gr/ articles/view/Post-Anarchism-and-Social-War).

ανάγνωση που, χωρίς να υποβαθμίζεται η ενεργός συμμετοχή των υποκειμένων στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων του κεφαλαίου και στην πολιτική νομιμοποίησή τους μέσω της εκλογικής διαδικασίας, δεν συμψηφίζει την παθητική αναπαραγωγή της κυριαρχίας με την ενεργητική προώθησή της[34]. Σε μιαν ανάγνωση που δεν υιοθετεί ότι υπάρχει γενικώς πρόβλημα σύγκρουσης «μεταξύ αρχής και ελευθερίας», αλλά καταδικάζει ειδικά την αυταρχική «αντιπροσώπευση» και την εξ αυτής προερχόμενη καταπίεση, προκρίνοντας τη διευθέτηση των σχέσεων εξουσίας με τον πιο συλλογικά εξισωτικό τρόπο.

Μπορούμε, όμως, καταρχήν έστω, να συλλάβουμε μια τέτοια πολιτική μορφή «που να βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, στη συλλογική διεύθυνση των πραγμάτων χωρίς έλεγχο από τα πάνω, στη δυνατότητα οργάνωσης χωρίς ιεραρχία και προσταγή, σε μορφές οριζόντιας διαχείρισης» (Πάπι, 2004);

Διανοητές όπως οι Χολογουέι, Μπερτόλο, Ανταμόφσκι, Καστοριάδης και Κολόμπο προτείνουν ριζοσπαστικές διεξόδους από την κυριαρχία σε αρμονία με τη μεταδομική θεώρηση, που χαρακτηρίζεται από την πλήρη απουσία διατύπωσης εναλλακτικών προτάσεων. Η *Αντεξουσία*, όρος που έφερε στο προσκήνιο ο Χολογουέι, θα μπορούσε να οριστεί ως η από-τη-βάση-οικειοθελώς-οργανωμένη-θετικά μη αυταρχική και μη καταπιεστική «διαχείριση της οικονομίας και της εξουσίας» (Καστοριάδης, 1955). Ένας όρος που συμπεριλαμβάνει τόσο τις αντισυγκεντρωτικές-αντιιεραρχικές οργανωτικές δομές (πολιτικές και οικονομικές) όσο και γενικότερα τις δραστηριότητες που υποστηρίζουν την ελευθεριακή οργάνωση της κοινωνίας.

Ε. Ανταμόφσκι

34. «Πράγματι, οι λαοί δεν είναι αθώοι για τα εγκλήματα των ηγετών τους. Αυτό όμως σημαίνει πως αυτόματα γίνονται και ένοχοι; Η ηθική και πολιτική ευθύνη ταυτίζεται αυτόματα με την ενοχή; Αν λέγαμε κάτι τέτοιο είναι σαν να κατηγορούμε μια βιασμένη γυναίκα ως συνένοχη με τον βιαστή της, επειδή δεν αντιστάθηκε ή επειδή η αντίστασή της ήταν ελλιπής και αναποτελεσματική! Όποια κι αν είναι η ευθύνη της κοινωνίας για την παθητικότητά της (και είναι μεγάλη), το να ρίχνουμε όλα τα στραβά στην κοινωνική εθελοδουλία είναι μια έμμεση αθώωση όσων ενεργητικά διαπράττουν τα εξουσιαστικά εγκλήματα. Όσοι θέλουν να λέγονται επαναστάτες, δεν μπορούν να τηρούν πολιτική ίσων αποστάσεων ανάμεσα στους εκμεταλλευτές και τους εκμεταλλευόμενους» (*Ασύμμετρη απειλή* 9, Θεσσαλονίκη 2011, http://anarxeio.gr/contents/view/asymmetrh-apeilh-t-09).

Η στρατηγική της εξόδου

Στις μέρες μας, το κράτος και η αγορά αποτελούν, αναμφίβολα, τη ραχοκοκαλιά της κοινωνικής ζωής. Και είναι προφανές ότι δεν αρκεί να αντιτάσσουμε μια πολιτική επιλογή που να θεμελιώνεται μονάχα στην καταστροφή της καθεστηκυίας τάξης. Η πολιτική στρατηγική που εμπεριέχει στο πρόγραμμα ή στην κουλτούρα της μόνο στοιχεία καταστροφής (ή αχνές υποσχέσεις για αναδόμηση της κοινωνικής τάξης μετά την κατάλυση της επικρατούσας) είναι λογικό να μην καταφέρει ποτέ να κερδίσει πολλούς συμπορευτές. Διότι ο κόσμος αντιλαμβάνεται –ορθά– ότι αυτό το είδος πολιτικής θέτει σε κίνδυνο την κοινωνική ζωή δίχως να συνεισφέρει κάποια ουσιαστική αντιπρόταση (Ανταμόφσκι, 2006).

Ακόμα όμως κι αν κατάφερνε μια τέτοια στρατηγική να επιτύχει τον στόχο της, «θα βλέπαμε τον παλιό κόσμο να ξαναστήνεται, αφού σε αυτόν θα είχαν συνηθίσει οι άνθρωποι, σε αυτόν θα πίστευαν, αυτός θα είχε παραμείνει αδιαμφισβήτητος μέσα στις προσωπικότητές τους» (Συλλογικό έργο, 1979). Ως εκ τούτου, το ζήτημα της αλλαγής δεν είναι τυπικό, αλλά ουσιαστικό. Η κατάκτηση της (αντι)εξουσίας και η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας δεν αρκούν για να επικρατήσει σοσιαλισμός ή κομμουνισμός.

Μια εναλλακτική στρατηγική πρόταση στο υπόδειγμα της κατάκτησης της (αντι)εξουσίας που βρίσκεται σε αρμονία με τη λογική του Χολογουέι συναντάμε στην εξελικτική στρατηγική της εξόδου[35], όπως αυτή διατυπώθηκε κυρίως από τον Τζέιμς Χέροντ και το περιοδικό

---

35. Ο Ρίτσαρντ Ντέι στο *Gramsci is Dead: Anarchist Currents in the Newest Social Movements* (*Το τέλος της ηγεμονίας. Αναρχικές τάσεις και νεότατα κοινωνικά κινήματα*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα 2008) προσφέρει μια γενεαλογία της εξόδου μέσα από το εξελικτικό (*evolutionary*, λογοπαίγνιο με το *revolutionary*) υπόδειγμα που χαρακτηρίζεται από την ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία αντιθεσμών ως μέσων για την κοινωνική απελευθέρωση. Η εξελικτική τάση επικεντρώνει ιδιαίτερα στον ρόλο της καθημερινής ζωής, στην ανάγκη για αλλαγή πρακτικών στο παρόν και όχι «μετά την επανάσταση», καθώς και στην ανάγκη για διαμόρφωση διαφορετικών υποκειμενικοτήτων μέσα από τη σύναψη νέων σχέσεων.

Rolling Thunder[36]: «Η στρατηγική αυτή αναγνωρίζει ξεκάθαρα ότι ο καπιταλισμός είναι εχθρικός και πρέπει να καταστραφεί, δίχως να προτάσσει μια ολομέτωπη πολεμική κίνηση που θα τον υπερνικήσει. Πρόκειται για επίθεση από τα μέσα, η οποία στοχεύει στο "ξεγύμνωμα" του καπιταλισμού, αποκόβοντας την τροφοδοσία του και αντικαθιστώντας τον με κάτι άλλο επιθυμητό [...] Οι καπιταλιστικές δομές (πολυεθνικές επιχειρήσεις, κυβερνήσεις, τράπεζες, σχολεία, πανεπιστήμια κ.λπ.) δεν κατακτώνται· απορρίπτονται» (Χέροντ, 2007).

Ο Ρίτσαρντ Ντέι υποστηρίζει ότι «στον βαθμό που δεν επιδιώκει μια άμεση ολική μετάβαση, η στρατηγική αυτή μοιράζεται με τον ρεφορμισμό την προθυμία να συνυπάρχει με τους εχθρούς της, διαφέρει όμως ριζικά από αυτόν καθώς δεν παρέχει ενέργεια στις υφιστάμενες δομές ούτε ελπίζει στη βελτίωσή τους. Απεναντίας, στοχεύει στη μείωση της αποτελεσματικότητάς τους, αφαιρώντας τους ενέργεια» (Ντέι, 2005).

Πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της τάσης αυτής αποτελεί ο Γκούσταφ Λαντάουερ[37]. Στο έργο του *Έκκληση για σοσιαλισμό*, διατηρώντας τη συνάφεια μέσων και σκοπών, αφήνοντας ωστόσο κατά μέρος τη βαθιά –ή μήπως τυφλή;– πίστη στον λαό ή το προλεταριάτο, υποστήριξε ότι ο ριζοσπαστικός μετασχηματισμός των κρατιστικών-καπιταλιστικών κοινωνιών δεν θα ήταν δυνατόν να επέλθει ούτε με την αιφνίδια καταστροφή των υφιστάμενων θεσμών ούτε με την αργή μεταρρύθμισή τους ούτε, έστω, με κάποιο συνδυασμό των δύο προηγούμενων. Απαιτείται η λειτουργία νέων τρόπων κοινωνικής οργάνωσης, που δρουν παράπλευρα παρά μέσα στους υπάρχοντες. Ο Λαντάουερ συμμεριζόταν την άποψη ότι δεν μπορούμε να αναμένουμε να επιλέξουν όλοι να ζήσουν σε μη κρατιστικές και μη καπιταλιστικές σχέσεις, ούτε να επιβάλουμε τον σοσιαλισμό στον καθένα. Επομένως, δεν υπάρχει άλλη επιλογή για όσους από εμάς επιθυμούν να ζήσουν διαφορετικά από το να ξεκινήσουμε να το πράττουμε μόνοι μας, εδώ και τώρα (Ντέι, 2005).

Γκ. Λαντάουερ

36. http://crimethinc.com/rt

37. Ο Λαντάουερ δεν ήταν κανένας πασιφιστής χίπης, αλλά ένας από εκείνους που αγωνίστηκαν για τη συγκρότηση εργατικών συμβουλίων, γεγονός που οδήγησε στην ίδρυση της Βαυαρικής Συμβουλιακής Δημοκρατίας και, τελικά, στην εκτέλεσή του (http://www.esethessalonikis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=54:--1918&catid=8:2008-11-14-17-28-34&Itemid=9).

Οι δημιουργικές αντιστάσεις και η απεύθυνσή τους

Σε μιαν εποχή στην οποία μια σειρά από *διαθετικότητες*[38] εγκλωβίζουν τις διαθέσεις μας σε κυριαρχικές πρακτικές[39], οι δημιουργικές αντιστάσεις αποτελούν *κοινωνιακά*[40] μορφώματα τα οποία, ερμηνεύοντας σε βάθος το κοινωνικό περιβάλλον, προσπαθούν να δημιουργήσουν περισσότερες ευκαιρίες για τους ανθρώπους ώστε να επιλέξουν μια πιο αυτόνομη ζωή. Πρόκειται, δηλαδή, για έναν νέο, ιδιαίτερο τύπο κοινωνικοπολιτικής δράσης, μια *χειρονομία*[41] με

---

38. Στην έννοια της *διαθετικότητας* [dispositif], σύμφωνα με τον Αγκάμπεν, ενσωματώνονται από κοινού όλες οι εσωτερικές προδιαθέσεις, καθώς και οι εξωτερικές δυνάμεις και επιρροές που ασκούνται στα άτομα κάνοντάς τα να τείνουν ή να δείχνουν προδιάθεση ιδία πρωτοβουλία, είτε να αναγκάζονται ή να περιορίζονται, λόγω εξωτερικών συνθηκών, να δρουν, να αντιδρούν και να συμπεριφέρονται με συγκεκριμένους τρόπους. Ο Αγκάμπεν ονομάζει «διαθετικά» στην κυριολεξία τα πάντα που, με κάποιον τρόπο, έχουν την ικανότητα να συλλάβουν, να καθορίσουν, να προσανατολίσουν, να εμποδίσουν, να διαμορφώσουν, να καθοδηγήσουν, να διασφαλίσουν ή να ελέγξουν τις συμπεριφορές, τις κινήσεις και τις χειρονομίες, τις απόψεις και τις λογικές των έμβιων όντων (Μωυσής Α. Μπουντουρίδης, *Agamben: Διαθετικότητα και Βεβήλωση*, http://nicomedia.math. upatras. gr/phyl/Boudourides_AgambenDiathetikotika&Bebilwsi.pdf).

39. Για παράδειγμα, η αξιοποίηση της ανάγκης μας για επικοινωνία από τα εταιρικά διαδικτυακά μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Δες το σχετικό άρθρο του Μπάουενς, *Το ερώτημα της αξίας του Facebook*: *Θα επιβιώσει ο καπιταλισμός εν μέσω «αφθονίας αξίας»*; (http://efimeridadrasi.blogspot. gr/2012/03/facebook.html).

40. Ως *κοινωνιακό κίνημα* ορίζουμε ένα είδος κοινωνικού κινήματος που κινητοποιεί όχι μόνο ένα μέρος της κοινωνίας, αλλά μια διαφορετική κοινωνία, ένα σύνολο δηλαδή κοινωνικών σχέσεων, μη καπιταλιστικών μορφών εργασίας και μορφών οργάνωσης, νοηματοδότησης, αντιπροσώπευσης και παραδοσιακής πολιτικής εξουσίας, διαφορετικών από αυτές της κυρίαρχης κοινωνίας (Matos Mar, J., «Desborde popular y crisis del estado. Veinte años después», στο Ραούλ Ζιμπέκι, *Αυτονομίες και χειραφετήσεις: η Λατινική Αμερική σε κίνηση*, Αλάνα 2010).

41. «Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ποίηση (σαν παραγωγή ή δημιουργία) είναι μια δράση που επικεντρώνεται σε κάποια συγκεκριμένα μέσα για την επίτευξη ενός ορισμένου σκοπού (τέλους), ενώ η πράξη είναι μια δράση που επικεντρώνεται σ' έναν συγκεκριμένο σκοπό, χωρίς να δεσμεύεται από κανένα μέσο. Ακολουθώντας τον Varro, ο Agamben θεωρεί κι έναν τρίτο τύπο δράσης, τη

απώτερο στόχο τον ριζικό κοινωνικό μετασχηματισμό σε συνάρτηση με τη στρατηγική της εξόδου.

Οι απελευθερωτικές διαθετικότητες δεν αποτελούν σχηματισμούς που θέτουν κατά πρώτο λόγο έλεγχο και περιορισμούς, αλλά... χακεριές[42] που δεν θεμελιώνονται σε κάποιο γνήσιο ανθρώπινο-επαναστατικό υποκείμενο. Βασίζονται, ωστόσο, σε μια ορθή κατανόηση της δομής του προβλήματος και της κοινής γνώμης σε μια δεδομένη περίσταση[43], και ως εκ τούτου ανοίγουν δυνατότητες για απελευθερωτική κοινωνική λειτουργία μέσα από έργα που «επιτίθενται στην αλλοτρίωση του σύγχρονου τρόπου ζωής και, ταυτόχρονα, μας υπενθυμίζουν τις ποιητικές δυνατότητες που κρύβονται εντός αυτού» (Ναμπ, 1997).

«Πέρα από το μήνυμα του ότι όλοι είμαστε μαριονέτες μέσα στο Matrix, το μήνυμα της ταινίας μπορεί επίσης να μας λέει ότι, γνωρίζοντας τον κώδικα, μπορείς να "χακέψεις την ίδια την πραγματικότητα" και να χρησιμοποιήσεις το Matrix με τρόπους που εξυπηρετούν τους δικούς σου σκοπούς» (Φον Μπους / Πάλμας, 2006).

Κατά τα άλλα, σύμφωνα με μια εισήγηση στο πλαίσιο φεστιβάλ που έγινε στην Αθήνα το 2008[44], ως *δημιουργικές αντιστάσεις* χαρακτηρίζονται:

χειρονομία (gerere), που δεν είναι ούτε ποίηση (facere), ούτε πράξη (agere), αλλά που αναφέρεται στη στοιχειώδη δυνατότητα της υποφερτότητας, του βαστάγματος ή της υποστήριξης της οποιασδήποτε δράσης. Η χειρονομία τότε, όπως υποστηρίζει ο Agamben, σπάζει το δίλημμα μεταξύ σκοπών και μέσων, που καταδικάζει σε παράλυση την ηθική, και στη θέση του εργαλειακού μέσου βάζει το "καθαρό μέσο", που είναι απαλλαγμένο από τα δεσμά της μοίρας της ωφελιμιστικής εξυπηρέτησης ενός σκοπού» (Μωυσής Μπουντουρίδης, *Ο Agamben για τον κινηματογράφο: Από τον Debord ως τη χειρονομία*, http://nicomedia.math.upatras.gr/phyl/Boudourides_OAgambenGiaTonKinimatografo_ApoTonDebordWsTinXeironomia.pdf).

42. «Το χάκινγκ δεν είναι η αποδοχή μιας παγιωμένης κατάστασης, αλλά το άνοιγμα των συνόρων, η τοποθέτηση στο ενδιάμεσα, στη ροή, επεμβαίνοντας σε αυτήν, χρησιμοποιώντας την προς όφελός σου. Είναι η επανοικειοποίηση ενός πρωτοκόλλου ή ο επανασχεδιασμός επιμέρους τομέων του συστήματος για την εξυπηρέτηση σκοπών που δεν είχαν προβλεφθεί. Δεν πρόκειται για μια διαλεκτική αντίθεση, ένα αντι-κάτι, αλλά για δημιουργική ανυπακοή, ένα κριτικό προχώρημα του αρχικού πυρήνα» (Karl Palmas / Otto von Busch, *Abstract Hacktivism. The Making of a Hacker Culture*, http://www.isk-gbg.org/99our68/AbstractHacktivism.pdf).

43. Το ανθρώπινο υποκείμενο που δρα για τον εαυτό του βρίσκεται πάντα μέσα στον κόσμο, έχοντας απλώς τη δυνατότητα να επιλέξει και να δράσει σε σχέση με αυτόν. Η ελευθερία του υπαρξιστικού υποκειμένου δεν είναι η απεριόριστη δυνατότητα επιλογής, αλλά η δυνατότητα να δράσει εντός και ενάντια στον κόσμο στον οποίο βρίσκεται (*The Most Radical Gesture The Situationist International in a Postmodern Age*, Sadie Plant, Routledge, Λονδίνο / Νέα Υόρκη 1992).

44. Μια ανταπόκριση από το 2ο Αντικαταναλωτικό Φεστιβάλ «Δημιουργικές Αντιστάσεις» υπάρχει στο http://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=884498.

«εκείνες οι καθημερινές καταστάσεις όπου ο κυρίαρχος πολιτισμός χάνει τον πρωταγωνιστικό του ρόλο, όπου οι αγωνιζόμενοι δεν επιλέγουν τον ετεροκαθορισμό τους και τους ρόλους που επιτάσσει ο κυρίαρχος λόγος, αλλά αυτόνομα και αδιαμεσολάβητα δρουν και διαμορφώνουν έναν άλλο κόσμο στην καθημερινότητά τους και όχι σε ένα επικείμενο μέλλον. Πράξεις και σκέψεις που διαταράσσουν την κανονικότητα, ξεκινώντας από το μερικό, αρθρώνοντας έναν διαφορετικό, μη ολοκληρωτικό και πολλές φορές μη ολοκληρωμένο λόγο. Συλλογικότητες και ανοιχτές διαδικασίες όπου η αλληλεγγύη, η έλλειψη ιεραρχικών σχέσεων στο εσωτερικό τους και η άμεση συμμετοχή είναι απαραίτητος όρος λειτουργίας τους. Φάροι ελπίδας για τους ταξιδιώτες που δεν βλέπουν ορατή άλλη επιλογή και αποδέχονται τη σημερινή πραγματικότητα, αλλά και πηγή έμπνευσης για νέες εξερευνήσεις σε άλλους τόπους και εμπειρίες. Ένα σταθερό σημείο αναφοράς για τα επόμενα βήματα προς τον τόπο που δεν είναι ακόμη εδώ» (Σπόρος, 2008).

Οι δημιουργικές αντιστάσεις και η στρατηγική της εξόδου, συνεπώς, δεν αφορούν ούτε ρεφορμιστική αποδοχή του υπάρχοντος ούτε υπαναχώρηση από το κοινωνικό (έναν αφελή-εγωιστικό αναχωρητισμό ή μια γκετοποιημένη υποκουλτούρα[45]). Απευθύνονται ανοιχτά σε πλειοψηφικά τμήματα του πληθυσμού μέσα από ετερόκλητα –παρ' όλα αυτά, εντός αδιαπραγμάτευτων αντικυριαρχικών πλαισίων[46]– εγχειρήματα, προσπαθώντας να υποδαυλίσουν τη λανθάνουσα επαναστατικότητα και να δώσουν ώθηση στη συνειδητή αυτοοργάνωση – όσων φυσικά την επιθυμούν. Με άλλα λόγια, με εργαλείο τη διάδοση ποικίλων μη καπιταλιστικών, μη ιεραρχικών και κοινωνικά προσβάσιμων τρόπων ζωής, επιδιώκουν να συνδεθούν με εκείνους τους ανθρώπους που τα όνειρα και οι επιθυμίες τους διαφεύγουν από τις επιβεβλημένες νόρμες (CrimethInc., 2006), συντελώντας στη μετατροπή τους «από αντικείμενα

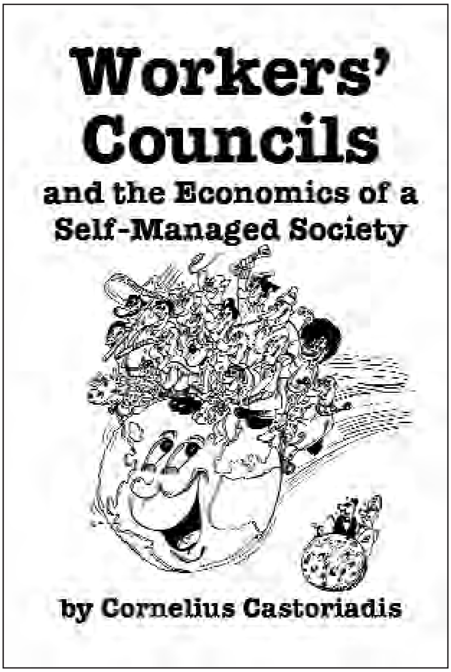

45. Δύο κείμενα που αναφέρονται στο ζήτημα της υποκουλτούρας του ακτιβιστή είναι τα *Παρατήστε τον ακτιβισμό* του Andrew X (http://sporos.org/giveupactivism) και *Η αναρχική υποκουλτούρα, μια κριτική* του Feral Faun (http://www.politikokafeneio.com/anarxia/ anarxiki261004.htm).

46. «Μια τέτοια δικτατορία δεν είναι καθόλου αντίθετη προς την ελεύθερη ανάπτυξη και τον αυτοκαθορισμό του λαού, ούτε στην οργάνωσή του από κάτω προς τα πάνω σύμφωνα με τις ανάγκες και τα ένστικτά του, επειδή δρα πάνω του μόνο μέσω της φυσικής και προσωπικής επιρροής των μελών της, που στερούνται κάθε εξουσίας» (Μιχαήλ Μπακούνιν, *Απάντηση στον Νετσάγιεφ*, Πανοπτικόν, 2004, http://e-village.gr/panopticon/kritikes/kritikes_netsagief1.html).

αναπαραγωγής του καπιταλισμού σε υποκείμενα της επανάστασης» (*Ασύμμετρη απειλή*, 2011).

Φυσικά, δεν θα πρέπει να αεροβατούμε. Οι δημιουργικές αντιστάσεις, προκειμένου να είναι αποτελεσματικές, απαιτούν ενεργό δέσμευση. Δεν παράγουν αποτελέσματα από μόνες τους, ούτε εγγυώνται την εκπλήρωση των προσδοκιών μας. Συντελούν απλώς, στο μέτρο του δυνατού, ώστε να εκφραστούν οι κατάλληλες προαιρέσεις και να δοκιμαστούν στην πράξη κάποιες υποθέσεις. Σύμφωνα με το παράδειγμα του εργατικού συμβουλίου, όπως το πραγματεύεται ο Καστοριάδης, οι δημιουργικές αντιστάσεις «δεν είναι ένα δώρο που χαρίζεται από κάποιον ελευθεριακό θεό. Δεν είναι ένας θαυματουργός θεσμός. Δεν πρόκειται να γίνει ένα λαϊκό εργαλείο έκφρασης, αν οι άνθρωποι δεν επιθυμούν να εκφραστούν μέσα από αυτό το μέσο. Αλλά είναι μια ικανοποιητική μορφή οργάνωσης: η δομή του είναι τέτοια που δίνει τη δυνατότητα στους οραματισμούς της εργατικής τάξης να έρθουν στο φως και να εκφραστούν. Αντίθετα, το Κοινοβούλιο, είτε ονομάζεται "Εθνοσυνέλευση" είτε "Ανώτατο Σοβιέτ", είναι εξ ορισμού ένας τύπος θεσμού ο οποίος δεν θα μπορούσε να είναι σοσιαλιστικός. Είναι θεμελιωμένος πάνω σε έναν ριζικό διαχωρισμό μεταξύ του λαού, τη γνώμη του οποίου "συμβουλεύονται" αραιά και πού, και εκείνων που υποτίθεται ότι τον "αντιπροσωπεύουν", οι οποίοι στην πραγματικότητα παραμένουν ανεξέλεγκτοι και είναι αμετάθετοι. Το Συμβούλιο είναι καμωμένο για να εκπροσωπεί τους εργαζόμενους, αλλά μπορεί να πάψει να εκπληρώνει αυτόν τον ρόλο· το κοινοβούλιο είναι σχεδιασμένο έτσι ώστε να μην εκπροσωπεί τον λαό, και αυτόν τον ρόλο δεν μπορεί ποτέ να πάψει να τον εκπληρώνει» (Καστοριάδης, 1957).

Η σπουδαιότητα της ζωογόνου φαντασίας των δημιουργικών αντιστάσεων

Κ. Καστοριάδης

«Κάθε κοινωνία παρουσιάζει κατ’ ανάγκην αυτό που μπορεί να ονομάσει κανείς μια βασική ώση ή ώθηση ή ορμή· αφηρημένα θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο μίνιμουμ είναι η ώθηση ή ώση προς την αυτοσυντήρησή της, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι ποτέ η απλή της αυτοσυντήρηση. Μέσω αυτής της ώθησης και της ορμής το παρελθόν και το παρόν της κοινωνίας βρίσκεται κατοικημένο από ένα μέλλον που πάντα πρέπει να ποιηθεί» (Καστοριάδης, 1989).

Εφόσον η υφιστάμενη οργάνωση της κοινωνίας δεν μας καλύπτει, απαραίτητη προϋπόθεση για τον επιθυμητό μετασχηματισμό της κοινωνίας είναι να αντικαταστήσουμε το κληρονομημένο μέλλον-που-πρέπει-να-ποιηθεί με ένα πιο επιθυμητό για εμάς συλλογικό μέλλον. Το επιθυμητό για εμάς μέλλον (το οποίο οφείλει να προκύψει μέσα από μια ανοιχτή-στον-αναστοχασμό, ρεαλιστική όσο και ριζοσπαστική ανάλυση του παρόντος και του παρελθόντος), με τη σειρά του, εμψυχώνει τη δημιουργία στο σήμερα απελευθερωτικών ετεροτοπιών[47]

---

47. «Η ετεροτοπία με μια έννοια είναι ένα διευρυμένο κατώφλι, ταυτόχρονα χρονικό και χωρικό, ένας μεταβατικός χώρος στον οποίο συντελείται με όλες τις αντιφάσεις της η γέννηση κάποιας νέας κοινωνικής συνθήκης, γέννηση ούτε απαραίτητα εξασφαλισμένη ούτε απαραίτητα ολοκληρωμένα εχθρική προς το προηγούμενο, γέννηση παρ’ όλα αυτά με όλη τη δύναμη και την ένταση που μπορεί να παράγει μια κοινωνική πρακτική στο όριο. Στην ετεροτοπία προσεγγίζονται οριακές καταστάσεις, πραγματοποιούνται συναντήσεις στις οποίες αναδύονται νέες κοινωνικές σχέσεις, νέοι κοινωνικοί δεσμοί, νέες κοινωνικές εμπειρίες. Δεν σημαίνει ότι αυτές οι κοινωνικές εμπειρίες, με ένα γραμμικό τρόπο, από τη στιγμή που θα γεννηθούν θα συγκροτήσουν μια νέα τάξη, μια νέα ιεραρχία, μια νέα σχέση. Για την ετεροτοπία πρέπει να φυλάξουμε τον ορισμό ενός εκρηκτικού μίγματος χωρίς προδιαγεγραμμένο αποτέλεσμα, κάτι σαν το δοκιμαστικό σωλήνα που περιγράφει ο Lissitzky, στον οποίο διάφορες μορφές τέχνης προσθέτουν το δικό τους σκεύασμα παράγοντας κάθε φορά καινούρια εκρηκτικά μίγματα. Μ’ αυτήν την έννοια, στην ετε-

αλλά και τις καθορίζει σε σχέση με «αυτό που έχει σημασία για τις σημερινές αποφάσεις» (Καστοριάδης, 1975).

Επομένως, γίνεται κατανοητό πως αν η δράση των ριζοσπαστικών συλλογικοτήτων δεν είναι άλλη από το να ενώσουν τις πλατιές λαϊκές μάζες με έναν σκοπό που ξεπερνάει την υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων, να ενώσουν την καθημερινή πάλη με τη μεγάλη μεταμόρφωση του κόσμου (Λούξεμπουργκ, 1904), τότε η ζωογόνος φαντασία, η ενεργητική ελπίδα, το νόημα και οι αρχές που καθοδηγούν τη δράση των δημιουργικών αντιστάσεων είναι ό,τι πιο σημαντικό οφείλει να διαχυθεί στην κοινωνία, από το μερικό στο ολοένα πιο σύνθετο, προκειμένου να επιτευχθεί ένας ευρύς κοινωνικός μετασχηματισμός.

«Αυτός ο κοινωνικός μετασχηματισμός δεν είναι κάτι που μπορεί να επιβληθεί με τη βία· πρέπει να ξεπηδήσει από τη φωτισμένη συνείδηση καθενός/καθεμιάς από εμάς και να επιτευχθεί με την ελεύθερη συναίνεση όλων. Το πρώτο μας καθήκον, επομένως, πρέπει να είναι το να πείσουμε τους ανθρώπους [...] Πρέπει να παρακινούμε τον λαό να απαλλοτριώσει τα αφεντικά και να αποδώσει όλα τα αγαθά στην κοινή κατοχή, να οργανώσει την κοινωνική ζωή από μόνος του, με τις ελεύθερα δημιουργημένες ενώσεις του, δίχως να περιμένει διαταγές από κανέναν» (Μαλατέστα, 1919).

Παρ' όλα αυτά, για να μπορέσει να αναπτυχθεί μια τέτοια κουλτούρα αγώνα, πρέπει να δώσουμε «απτές αποδείξεις· δεν θα πετύχουμε μεγάλα πράγματα αν περιοριστούμε στην προπαγάνδα. Το παράδειγμα, η απόδειξη, θα έχει μεγαλύτερο βάρος από εκατομμύρια καλογραμμένες μπροσούρες» (Σεμάσκο, παρατίθεται στο Τρότσκι, 1923). «Πρέπει να δημιουργήσουμε τόπους ελευθεριακού πειραματισμού [...] Μια κοινωνία, μέσα στην κοινωνία τελικά, ικανή να ανατρέψει τα υπάρχοντα μοντέλα και το συλλογικό φαντασιακό» (Πάπι, 2004). Ιδού, λοιπόν, ο λειτουργικός ρόλος των δημιουργικών αντιστάσεων.

ροτοπία συντελούνται πειράματα, πειράματα πολλές φορές επικίνδυνα, οριακά, πειράματα όμως που μπορούν να "αποδείξουν" νέες αξίες και νέες σχέσεις» (Σταύρος Σταυρίδης, *Οι χώροι της ουτοπίας και η ετεροτοπία: στο κατώφλι της σχέσης με το διαφορετικό*, http://library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/1022/1/Stayridis.Stayros.pdf).

Προσοχή στην αφομοίωση!

«Τα κινήματα στη σύγχρονη εποχή –στην εποχή της γέννησης και της ταυτόχρονης ανάπτυξης του καπιταλισμού και της (κοινοβουλευτικής) δημοκρατίας– παρουσίαζαν πάντα μια διπλή φύση: τόσο τη ριζοσπαστική αντίθεση στην τάξη του κόσμου όσο και την αξίωση για μια θέση στην αγκαλιά του» (Le Brise-Glace, 1989). Πώς να συνδεθείς με το παγκόσμιο κοινωνικό πράττειν δίχως να αφομοιωθείς[48] από την καπιταλιστική τάξη; Η μουσική βιομηχανία συμφιλιώθηκε με το πανκ –βλέπετε... είναι πολλά τα λεφτά!– ενώ ο κόσμος της διαφήμισης οικειοποιείται έννοιες όπως *επανάσταση* ή *αναρχία*. Πώς, λοιπόν, κάτι που αρνείται να χωρέσει σε αυτή την τάξη δεν θα απορροφηθεί από την καπιταλιστική ολότητα;

Κατά μία αντίληψη, δεν υπάρχει κάτι το μεμπτόν στη χρήση των εργαλείων του συστήματος εφόσον τα στρέφουμε ενάντια στο ίδιο το σύστημα. Προκύπτει, όμως, σοβαρό ζήτημα όταν η χρήση των εργαλείων αυτών ενισχύει το σύστημα με οποιονδήποτε τρόπο και, ακόμα περισσότερο, το νομιμοποιεί, εμφανίζοντάς το ως τη μία και μοναδική επιλογή. Πώς θα διαχωρίσουμε, λοιπόν, την αφομοίωση από τη θεμιτή εργαλειακή χρήση; Ένας ριζοσπάστης μπορεί να έχει τις καλύτερες προθέσεις προς μία θετική κοινωνική αλλαγή, αλλά κάτι τέτοιο δεν αρκεί· μπορεί κάλλιστα να αφομοιωθεί αναπαράγοντας άθελά του το σύστημα. Η συνειδητή πρόθεση μπορεί να είναι ριζοσπαστική, αλλά η ασύνειδη χρήση ενδεχομένως να την εγκλωβίσει (εισάγοντας στο πεδίο δράσης στοιχεία του συστήματος, όπως ελιτισμός, ανάθεση, αναχωρητισμός...) και να τη

48. *Αφομοίωση* (Recuperation) είναι όρος που χρησιμοποιήθηκε από την Καταστασιακή Διεθνή (http://el.wikipedia.org/wiki/Καταστασιακή_Διεθνής) για να περιγραφεί η διαδικασία με την οποία η καπιταλιστική κοινωνία μετέτρεπε μια ριζοσπαστική ιδέα σε ένα μη απειλητικό για αυτήν εμπόρευμα με νέο περιτύλιγμα. Ωστόσο, «η αφομοίωση δεν γίνεται χωρίς ρίσκο για το σύστημα. Η αδιάλειπτη μετατροπή των πιο ριζοσπαστικών επιθυμιών σε καρικατούρα πιθανόν να γυρίσει μπούμερανγκ. Δεν υπάρχουν χαμένες υποθέσεις, και η αφομοίωση είναι ένα επικίνδυνο παιχνίδι. Υπάρχει πάντα η πιθανότητα η επανάσταση που προβάλλεται στα διαφημιστικά σλόγκαν να πραγματωθεί στους δρόμους» (*The Most Radical Gesture. The Situationist International in a Postmodern Age*, Sadie Plant, Routledge, Λονδίνο / Νέα Υόρκη 1992).

διαστρεβλώσει, καθιστώντας την εντελώς ακίνδυνη για το σύστημα. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, αφομοιωμένο εγχείρημα είναι εκείνο που χάνει τη μετασχηματιστική δυναμική του· κάτι που δεν έχει καμιά σχέση με το δίπολο νομιμότητα-παρανομία. Δεν μπορούμε, συνεπώς, να προσδιορίσουμε ποιες πρακτικές είναι αφομοιώσιμες και ποιες δεν είναι (Ρόμπινσον, 2007).

Μπορούμε να υποστηρίξουμε, όμως, ότι η συνάφεια μέσων-σκοπών, η ασύμμετρη αντιπαράθεση με την καθεστηκυία τάξη, η συνεχής επαγρύπνηση, ο κριτικός αναστοχασμός και η προσοχή στις λεπτομέρειες συντελούν στο μέτρο του δυνατού στην αποφυγή της αφομοίωσης των μεμονωμένων εγχειρημάτων. Μεμονωμένα εγχειρήματα τα οποία γίνονται πραγματικά μη αφομοιώσιμα εφόσον καταφέρουν να σηματοδοτήσουν αλλαγή παραδείγματος.

«Το μεγάλο στοίχημα, λοιπόν, αυτών των εγχειρημάτων είναι η συνάντηση, η αλληλεπίδραση, η κοινή δράση και η διάχυσή τους στο κοινωνικό σώμα· η διαμόρφωση ενός νέου κοινού τόπου, ενός νέου συλλογικού προτάγματος. Γιατί χωρίς συνειδητή κατεύθυνση συμβαίνουν απλώς και σπανίως συναντήσεις που δημιουργούν εφήμερες και τυχαίες καταστάσεις ανάμεσα σε μεμονωμένα άτομα ή ομάδες, ανακουφιζοντάς τους προσωρινά από τη βαρεμάρα του θεάματος. Η πρόκληση αυτή απαιτεί από τους “τακτικούς στρατιώτες” να συνθέσουν οι ίδιοι το περιεχόμενο της στρατηγικής τους, χωρίς κάποια εξωτερική καθοδήγηση ή πρωτοπορία (κόμμα-στρατηγός)» (Σπόρος, 2008).

Αλλά πώς; «Πώς να παράγουμε τη συνέχεια ανάμεσα στις εμπειρίες μιας εξουσίας/δύναμης που ούτε προκύπτει πια αυθόρμητα ενοποιημένη ούτε επιθυμεί μια εξωτερική, επιβεβλημένη, ένωση όπως το κράτος; [...] Πώς να προκαλέσουμε παρεμβάσεις που να δυναμώνουν την οριζοντιότητα και τις συνηχήσεις, αποφεύγοντας και τον ιεραρχικό συγκεντρωτισμό και την καθαρή πολυδιάσπαση;» (Colectivo Situaciones, 2005). Ασφαλώς πρόκειται για πολύ καίρια ερωτήματα που οφείλουν να απαντηθούν στην πράξη. Να διευκρινιστεί, ωστόσο, ότι πρωταρχικό ζήτημα δεν είναι η έλλειψη επικοινωνίας-συντονισμού. «Αυτό που μας λείπει είναι η δημιουργία. Μας λείπει η αντίσταση στο παρόν» (Ντελέζ / Γκουαταρί, 1994). Μόλις αντισταθούμε πραγματικά, «η νίκη της απελευθερωμένης δημιουργικής δραστηριότητας θα φέρει τη νίκη τής, επιτέλους, απελευθερωμένης αυθεντικής επικοινωνίας» (Καγιατί, 1966).

Αλληλέγγυα οικονομία

Στα πρώτα στάδια συγγραφής αυτού του βιβλίου και στις εσωτερικές διεργασίες των εγχειρημάτων στα οποία συμμετείχα (Σπόρος, Καλάθι, Παγκάκι), ο όρος *αλληλέγγυα οικονομία* είχε βαρύνουσα σημασία. Ο όρος αυτός, όμως, λόγω της παρουσίας της λέξης *οικονομία* σχετικά εύλογα εκλαμβάνεται ότι αναφέρεται σε μια διαχωρισμένη σφαίρα της κοινωνικής ζωής, συντελώντας έτσι σε μια αντιστροφή της νοηματοδότησης που επιδιώκαμε να του προσδώσουμε. Λαμβάνοντας υπόψη και την ευρύτερη σύγχυση που δημιουργείται από την έλλειψη καθιερωμένων ορισμών για τα ποικίλα περιεχόμενα που διεκδικούν παρεμφερείς ονομασίες (όπως *κοινωνική οικονομία*, *αλληλέγγυα οικονομία*, *ηθική οικονομία*, *τρίτος τομέας*, *λαϊκή οικονομία*, *κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία* κ.ά.), αποφασίστηκε τελικά ο παραγκωνισμός του συγκεκριμένου όρου στο παρόν σύγγραμμα με ταυτόχρονη ανάδειξη του περιεχομένου που επιθυμούσαμε να προβάλουμε με την υιοθέτησή του.

Αν, λοιπόν, για ορισμένους η αλληλέγγυα οικονομία αποτελεί μια καθημερινή διαδικασία αλλαγής –στην πράξη και στο σήμερα– της οικονομικής δραστηριότητας (με τις αντιφάσεις που αυτό συνεπάγεται) στα πλαίσια ενός αγώνα με στόχο την απόρριψη του καπιταλισμού και των καταπιεστικών σχέσεων που υποστηρίζει και ενθαρρύνει, ενώ για άλλους ορίζει στρατηγικές εξανθρωπισμού της καπιταλιστικής οικονομίας με τη δημιουργία κοινοτικών δικτύων ασφαλείας, εμείς ταχθήκαμε με την πρώτη από τις δύο τάσεις. Αυτήν που θεωρεί την αλληλέγγυα οικονομία ως όχημα προς μετακαπιταλιστικές και αυτόνομες κοινωνίες και προσεγγίζει την οικονομία ως ένα αδιαχώριστο κομμάτι της κοινωνικής ζωής και όχι ως τον αυτονομημένο δυνάστη της (Ζιώγας, 2012).

Υιοθετήθηκε, λοιπόν, ο όρος *αλληλέγγυα οικονομία* όχι μόνο ως ομπρέλα που κατατάσσει ορισμένα εγχειρήματα στο εσωτερικό ενός πολύμορφου κινήματος (με μια κυρίως απολογητική διάθεση ώστε να απαλλαχτούν από τη ρετσινιά της ξεκομμένης μονοθεματικής συλλογικότητας), αλλά και για να χαρακτηρίσει τα εγχειρήματα πολιτικής παρέμβασης στην οικονομία. Την οικονομία που «για πολύ καιρό αγνοούσαμε, αφού την ξεγράφαμε ως περιοχή του εχθρού» (*Adbusters,* παρατίθεται στο Φον Μπους / Πάλμας, 2006), χωρίς να συνειδητοποιούμε ότι υπάρχουν ήδη μη καπιταλιστικές οικονομικές πραγματικότητες[49] ή ότι μπορούμε να αναπτύξουμε στο σήμερα «οικονομικά» εγχειρήματα ανταγωνιστικά στον καπιταλισμό.

49. Τέτοια παραδείγματα μη καπιταλιστικών οικονομικών πραγματικοτήτων χωρίς καταπιεστικά χαρακτηριστικά (όπως σκλαβιά ή πατριαρχία) συναντάμε σε διάφορες μορφές μέσα σε μια οικογένεια («διδασκαλία» βασικών ικανοτήτων, όπως περπάτημα και γλώσσα, μαγείρεμα, καθαριότητα, επισκευές κατοικίας...), μεταξύ φίλων-γειτόνων (ανταλλαγή υπηρεσιών μεταξύ φίλων ή γειτόνων, ανταλλαγή σπόρων-προϊόντων-εργασίας μεταξύ αγροτών) ή και αγνώστων (οτοστόπ, κοινωφελής εθελοντική εργασία, φιλοδώρημα, έρανος), σε συνεταιριστικές/συνεργατικές δομές (παραγωγικοί-καταναλωτικοί συνεταιρισμοί, συλλογικές κουζίνες, δανειστικές βιβλιοθήκες) ή στην επαναχρησιμοποίηση υλικών που είναι άχρηστα για κάποιους και χρήσιμα για άλλους (χαριστικά παζάρια, φριγκανισμός [http://en.wikipedia.org/wiki/Freeganism]).

Γενικευμένη εργασιακή αυτοδιαχείριση

Αν ως *αλληλέγγυα οικονομία* ορίζουμε τα συνειδητά και δημόσια εγχειρήματα λαϊκής οικονομίας με απελευθερωτικά χαρακτηριστικά, μπορούμε να ορίσουμε ως *γενικευμένη* (*εργασιακή*[50]) *αυτοδιαχείριση* το δέον της διευρυμένης οργάνωσης και εκτέλεσης της παραγωγής από τις ίδιες τις συλλογικότητες των παραγωγών υπό τον συνειδητό έλεγχο του συνόλου της κοινωνίας.

Με τον όρο *γενικευμένη αυτοδιαχείριση*, συνεπώς, δεν αναφερόμαστε μόνο σε κάποια αλλαγή στη διεύθυνση του χώρου εργασίας με τη δημιουργία αντιιεραρχικών συλλογικών οργάνων, αλλά και σε μια ριζική αλλαγή στο περιεχόμενο, τη λειτουργία και την οργάνωση της *κοινωνικής εργασίας* (social labour), που πραγματοποιείται με το πέρασμα των αρμοδιοτήτων οργάνωσης-αξιολόγησης από την (καπιταλιστική) αγορά και τα αφεντικά στα όργανα της κοινότητας και των ίδιων των εργαζομένων.

Έτσι, η εργασία, κατά βάση, δεν αφορά αποκομμένα-από-το-κοινωνικό-σύνολο-άτομα που λαμβάνουν πρωτοβουλίες των οποίων η ωφελιμότητα θα κριθεί στο στάδιο της ανταλλαγής, αλλά αφορά το κοινωνικό σύνολο που καλείται να λάβει εκείνες τις αποφάσεις και να ενεργήσει με τρόπο ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες του. Η οργάνωση, δηλαδή, της εργασίας πραγματώνεται άμεσα κοινωνικά με τη μορφή της *κοινοτικής εργασίας* (communal labour) των *άμεσα συνεταιρισμένων ατόμων*.

50. Υιοθετούμε το επίθετο *εργασιακή*, και όχι *εργατική*, για να αναδείξουμε τον ευρύτερο μετασχηματισμό που λαμβάνει χώρα στην παραγωγική διαδικασία η οποία δεν περιορίζεται σε μια αλλαγή στη διεύθυνση στον χώρο της επιχείρησης, αλλά επεκτείνεται και στην κοινωνική της λειτουργία-οργάνωση. Επίσης, πρόκειται για μια επιλογή που στηρίζεται σε μια ταξική μεν, μη εργατίστικη αντίληψη δε (π.χ., το προλεταριάτο καθαυτό ως επαναστατικό υποκείμενο) και δεν βλέπει την εργασία ως αντίφαση με μια μετακαπιταλιστική κοινωνία (στοχεύοντας παράλληλα στην κατάργηση της μισθωτής εργασίας). Για τους ίδιους λόγους έχει επιλεγεί και ο όρος *κολεκτίβα εργασίας* σε αντιδιαστολή με τον όρο *εργατική κολεκτίβα*.

Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας θα οργανώνεται και θα εκτελείται κοινωνικά· κάτι τέτοιο δεν είναι ούτε εφικτό ούτε επιθυμητό. Για παράδειγμα, θα υπάρχουν μεμονωμένοι αγρότες (χωρίς να καταφεύγουν στην απασχόληση μισθωτής εργασίας) που θα μπορούν να κάνουν αποκλειστική χρήση μέσων παραγωγής (έδαφος, εργαλεία), εφόσον δεν αντιστρατεύονται τις αρχές της κοινότητας, υποβοηθούν τη λειτουργία της και το τελικό δικαίωμα διανομής της χρήσης των μέσων παραγωγής παραμένει στην ίδια την κοινότητα. Επίσης, για χάρη του εμπλουτισμού της οικονομικής ζωής, θα επιδιώκεται να αναπτύσσονται μη-κοινωνικά-οργανωμένες πρωτοβουλίες ήσσονος σημασίας, η οργάνωση των οποίων κρίθηκε από την κοινότητα μειωμένης προτεραιότητας, αλλά και μη-επιζήμια[51], για παράδειγμα υπηρεσίες πεντικιούρ, διακόσμησης σπιτιού ή καφενεία. Πρωτοβουλίες που η ομαλή ανατροφοδότηση της λειτουργίας τους μάλλον απαιτεί τη διαθεσιμότητα ένος συμβατού με τις αρχές της κοινότητας και εγκεκριμένου από αυτήν τρόπου διεξαγωγής ιδιωτικών συναλλαγών καταναλωτικού χαρακτήρα, που ειδάλλως θα αναπτυχθούν παράτυπα.

Μολαταύτα, ο συνεχώς-ανοιχτός-στη-διόρθωση-και-την-τροποποίηση καθορισμός των κεντρικών κατευθύνσεων-επιδιώξεων της αποκεντρωμένα-σχεδιασμένης οικονομικής ζωής προκύπτει μέσα από τα αρμόδια συλλογικά όργανα της κοινότητας, η οποία καλείται να λάβει τρεις κομβικές αποφάσεις. Η πρώτη αφορά τον καθορισμό του χρόνου που θέλει να αφιερώσει στην παραγωγή, η δεύτερη τον καταμερισμό της συνολικής παραγωγής ανάμεσα στην ιδιωτική κατανάλωση, τη δημόσια κατανάλωση και την επένδυση (Καστοριάδης, 1957), και η τρίτη την *κοινωνική εξίσωση των εργασιών* (social equation of labour).

Ας περάσουμε, όμως, από τις αλλαγές στη διεύθυνση στις αλλαγές στη διαχείριση. Ως αποτέλεσμα της επανένωσης των –σήμερα διαχωρισμένων– λειτουργιών απόφασης και εκτέλεσης από τους ίδιους τους εργαζομένους, η συγκρότηση του εργασιακού χώρου μεταμορφώνεται από κάτεργο που πριμοδοτούσε τον έλεγχο πάνω τους σε χώρο ο οποίος ελέγχεται από τους ίδιους και τον οποίο καλούνται πλέον να αναδιαμορφώσουν ως προς τις εργασιακές συνθήκες, τον καταμερισμό εργασίας, το μοίρασμα και την εναλλαγή πόστων, τον απαραίτητο εξοπλισμό, το κατάλληλο ωράριο κ.λπ.

Ακόμα, οι αλλαγές στους όρους και στον κοινωνικό ρόλο της εργασίας επηρεάζουν θετικά τις σχέσεις μεταξύ των συναδέλφων στον χώρο εργα-

---

51. Χωρίς να ανταγωνίζονται σπάνιους πόρους της κοινότητας ή να επιβαρύνουν με κάποιον άλλο τρόπο το κοινωνικό σύνολο.

σίας, αλλά και τη στάση τους απέναντι στην ίδια την εργασία, παρόλο που η τελευταία εξακολουθεί να έχει αναγκαστικό χαρακτήρα. Έτσι, η ανυπαρξία ιεραρχίας καθιστά ανώφελο τον ενδοεργατικό κανιβαλικό ανταγωνισμό, προτρέποντας στην αρμονική συνεργασία για την επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων με τον λιγότερο δυνατό κόπο, ενώ η οικειοθελής επιλογή ενός τέτοιου υποδείγματος εργασίας έναντι άλλων, η διάφανη ενσωμάτωση του εργασιακού χώρου και της εργασίας στην εξυπηρέτηση των αναγκών του κοινωνικού συνόλου, η δημόσια κοινωνική εξίσωση των εργασιών, το κοινό συμφέρον παραγωγών και καταναλωτών, όλα αυτά προξενούν μια αίσθηση χαράς, περηφάνιας, δύναμης, αξιοπρέπειας και αλληλεγγύης σε όσους και όσες συμβάλλουν με την εργασία τους.

Στο πλαίσιο αυτό, η κοινωνία θα ήταν καλό να μην υιοθετήσει χωρίς σκέψη ιδεατά-δεοντολογικά διατάγματα γενικής εφαρμογής αφαιρετικού τύπου «όλες οι εργασίες αμείβονται με τον ίδιο τρόπο» (abstract universal), αλλά να δώσει συγκεκριμένες κρίσεις γενικού χαρακτήρα (concrete universal) ώστε, για παράδειγμα, να σταθμιστούν –ύστερα από κοινωνική διαβούλευση, πειραματισμό και επαναξιολόγηση– τα εισοδήματα ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες εργασίας κάθε επαγγέλματος. Ενδεικτικά, άλλωστε, προκειμένου να είναι σχετικά δίκαιη η ισότητα μισθών, θα πρέπει η κοινότητα να επωμίζεται το κύριο βάρος της εκπαίδευσης των διάφορων εξειδικευμένων τεχνικών, τα μέλη της να προσπαθούν και να μοχθούν στον ίδιο βαθμό κατά τη διάρκεια της εργασίας τους και να υπάρχει μέσω της εναλλαγής ισοτιμία στην επικινδυνότητα-ελκυστικότητα του αντικειμένου της εργασίας.

Προκειμένου, όμως, να πραγματοποιηθούν τόσο μεγάλες και γενικευμένες αλλαγές προαπαιτείται η λειτουργία θεσμών, οι οποίοι θα προάγουν τη συνεργασία ανάμεσα στους συν-εργάτες στον ίδιο εργασιακό χώρο και τη συνεργασία των διάφορων παραγωγικών μονάδων. Ευρύτερα, να λειτουργούν θεσμοί που να επιτρέπουν στην κοινωνία να κατευθύνει την οικονομική ζωή.

Στο επίπεδο του εργασιακού χώρου και στο πλαίσιο μιας κολεκτίβας εργασίας, η γενική συνέλευση όλων των μελών, αποτελεί το ανώτερο όργανο λήψης αποφάσεων. Εφόσον αυξάνονται το μέγεθος και η πολυπλοκότητα του χώρου εργασίας, απαιτούνται υποβοηθητικά της γενικής συνέλευσης όργανα, όπως το *διοικητικό συμβούλιο των εργαζομένων* και η *ομάδα προγραμματισμού*[52].

52. Η λειτουργία της ομάδας προγραμματισμού («Σχεδιοστάσιο» την ονομάζει ο Καστοριάδης) είναι απαραίτητη και για τις μικρότερου μεγέθους παραγωγικές μονάδες, συνήθως όμως δεν χρειάζεται ολόκληρη ομάδα για το έργο αυτό.

Το διοικητικό συμβούλιο των εργαζομένων αποτελεί τον ανακλητό διεκπεραιωτή των κατευθύνσεων της γενικής συνέλευσης ως προς τη ρύθμιση ζητημάτων που αφορούν τόσο τη λειτουργία του χώρου εργασίας όσο και την επικοινωνία με τον κόσμο εκτός αυτού. Η ομάδα προγραμματισμού αναλαμβάνει την υποβοήθηση της εμπεριστατωμένης λήψης αποφάσεων από τη γενική συνέλευση των εργαζομένων μέσω της επεξεργασίας των κατάλληλων τεχνικοοικονομικών πληροφοριών και την ολοκληρωμένη παρουσίαση των διαθέσιμων εναλλακτικών σεναρίων δράσης κατά την έναρξη της διαδικασίας. Ακόμα, συνεργάζεται με αντίστοιχες ομάδες του ίδιου κλάδου προκειμένου να αναζητηθούν και να διαχυθούν τυχόν περισσότερο αποτελεσματικοί τρόποι παραγωγής και συνεργασίας, ενώ παρέχει στην κεντρική λαϊκή συνέλευση του συνόλου των εκπροσώπων τις απαραίτητες πληροφορίες που αφορούν την οικονομία.

Τέλος, το ιδιοκτησιακό καθεστώς των μέσων παραγωγής στο οποίο βασίζεται η γενικευμένη (εργασιακή) αυτοδιαχείριση αποδίδεται με τον όρο *κοινοκτημοσύνη*. Όπως αναφέρει ο Πάνεκουκ:

> «όλοι παραδέχονται ότι στόχος του σοσιαλισμού είναι να πάρει τα μέσα παραγωγής από τα χέρια της καπιταλιστικής τάξης και να τα παραδώσει στους εργαζομένους. Μιλώντας για αυτόν τον στόχο, χρησιμοποιούνται αδιακρίτως –σαν να ήταν ταυτόσημες– οι εκφράσεις *δημόσια ιδιοκτησία* και *κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής*. Όμως, υπάρχει σαφής και θεμελιώδης διαφορά μεταξύ των δύο.
>
> *Δημόσια ιδιοκτησία* είναι το δικαίωμα ιδιοκτησίας, δηλαδή το δικαίωμα διάθεσης, που ασκείται από ένα δημόσιο σώμα το οποίο εκπροσωπεί την κοινωνία, δηλαδή από μια κυβέρνηση, από την κρατική εξουσία ή από κάποιο άλλο πολιτικό σώμα. Τα πρόσωπα που αποτελούν αυτό το σώμα, οι υπουργοί, οι πολιτικοί, οι αξιωματούχοι, οι διοικητές, οι διαχειριστές, είναι οι άμεσοι κύριοι των μέσων παραγωγής· αυτοί διευθύνουν και ρυθμίζουν την παραγωγική διαδικασία και διοικούν τους εργαζομένους.
>
> Από την άλλη, *κοινοκτημοσύνη* είναι το δικαίωμα διάθεσης που ασκείται από τους ίδιους τους εργαζομένους· η ίδια η εργατική τάξη –με την ευρύτερη δυνατή σημασία του όρου, δηλαδή του συνόλου όσων συμμετέχουν στην καθαρά παραγωγική εργασία, συμπεριλαμβανομένων των εργατών, των υπαλλήλων, των αγροτών και των επιστημόνων–, οι εργαζόμενοι, είναι οι άμεσοι κύριοι του παραγωγικού μηχανισμού, διαχειρίζονται, διευθύνουν και ρυθμίζουν οι ίδιοι την παραγωγική διαδικασία, η οποία είναι στην πραγματικότητα η κοινή τους εργασία» (Πάνεκουκ, 1947β).

Α. Πάνεκουκ

Ελευθεριακή δημοκρατία

Χωρίς να καλύπτει εξ ολοκλήρου την ουτοπική διάσταση του αναρχισμού ή τη μυθική σύλληψη του κομμουνισμού, η ελευθεριακή δημοκρατία συγκεντρώνει εκείνα τα χαρακτηριστικά που την καθιστούν την εφικτή κεντρική πολιτική μορφοποίηση μιας σύγχρονης και πολυσύνθετης ελευθεριακής κοινωνίας. Με τον όρο *ελευθεριακή δημοκρατία* αναφερόμαστε, λοιπόν, σε μια μορφή αυτοδιακυβέρνησης η οποία απορρίπτει την ιεραρχική οργάνωση της κοινωνίας και τις επιπτώσεις της επακόλουθης κυριαρχίας. Πρόκειται, δηλαδή, για την αναζήτηση μιας δημοκρατικής-μη δημοκρατικής «κυβέρνησης-μη κυβέρνησης σε ένα κράτος-μη κράτος στην εξουσία-μη εξουσία» (Μπερτόλο, 1999).

Α. Μπερτόλο

Η ελευθεριακή δημοκρατία υιοθετεί μια διάφανη οργανωτική μορφή, η οποία χαρακτηρίζεται από την αποκέντρωση και την ομοσπονδιοποίηση. Στηρίζεται σε ανακλητούς εντολοδόχους και σε μια συναινετική διαδικασία[53] για τη διαμόρφωση των τελικών εναλλακτικών προτάσεων, μεριμνώντας να μην καταπιέζεται η μειοψηφία και τα άτομα, χωρίς εν τέλει να αρνείται την αρχή και τη θέληση της πλειοψηφίας κατά τη λήψη των αποφάσεων. Ενώ, δηλαδή, δίνεται έμφαση στη συλλογικότητα –καθώς εξατομίκευση και ελευθερία πραγματώνονται μόνο κοινωνικά[54]–, επιδιώκεται, παράλληλα, να

53. Περισσότερες πληροφορίες για τον συναινετικό τρόπο λήψης αποφάσεων σε μικρότερα σώματα θα παρουσιαστούν στο κεφάλαιο παρουσίασης του Σπόρου.

54. «Η ελευθερία των άλλων, εάν απέχει από το να αποτελεί όριο ή άρνηση της δικής μου, είναι η αναγκαία συνθήκη που την επιβεβαιώνει. Μπορώ να είμαι πραγματικά ελεύθερος μέσα από την ελευθερία των άλλων, έτσι ώστε όσο πιο πολλοί ελεύθεροι άνθρωποι υπάρχουν γύρω μου, όσο ευρύτερη, βαθύτερη και εκτεταμένη είναι η ελευθερία τους, τόσο ευρύτερη, βαθύτερη και εκτεταμένη είναι και η δική μου ελευθερία [...] Μιλώ για εκείνη την ελευθερία στην οποία κάθε άτομο, αντί να αισθάνεται περιορισμένο από την ελευθερία των άλλων, βρίσκει σ' αυτή τη δική του επιβεβαίωση και τη δική του διέξοδο προς το άπειρο» (Bakunin, *Marxism, Freedom and the State*, Freedom Press,1950, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/bakunin/ marxnfree.html#chap1).

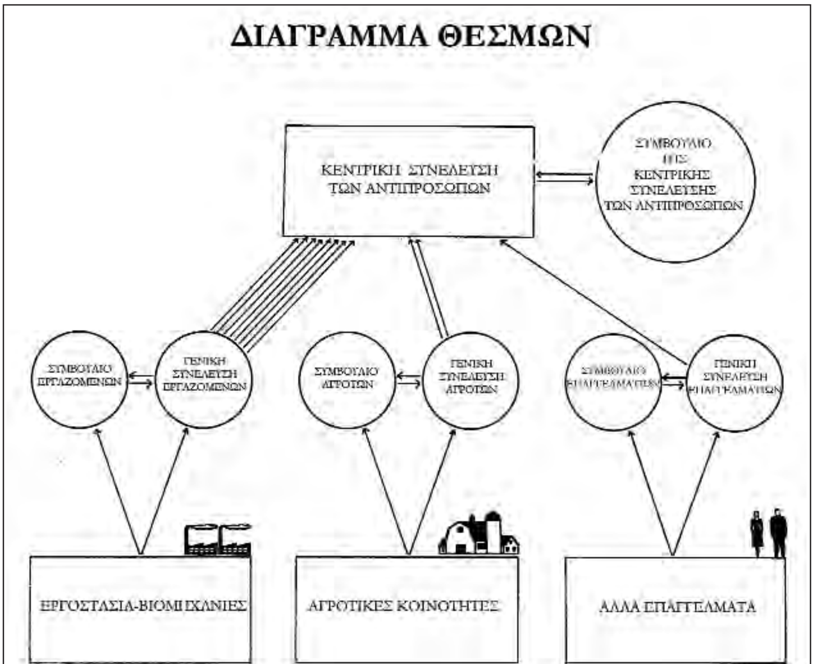
μην καταπιέζονται τα άτομα, άρα στην πράξη είναι «και ατομιστική κατά κάποιο τρόπο» (Μαλατέστα, 1907). Άλλωστε, για τον λόγο αυτό προϋποθέτει και την από-τα-κάτω-οργάνωση-της-κοινωνίας μέσω της ελεύθερης-εκούσιας σύνδεσης και δεν σχετίζεται με την από-τα-πάνω-κομμουνιστική-ρύθμιση-της-κοινωνίας που συναντάμε στο πλαίσιο του κρατικού σοσιαλισμού (Μπακούνιν, παρατίθεται στο Mckay 2008).

Μ. Μπακούνιν

Συνεπώς, όταν αναφερόμαστε σε κεντρική πολιτική μορφή δεν εννοούμε κάποιο είδος κεντρικού σχεδιασμού όπως εκείνο που εφαρμόστηκε στη Σοβιετική Ένωση, όπου μια γραφειοκρατία διακριτή από τη βάση έλεγχε όλες τις πληροφορίες και, με την ικανότητά της να καθιστά λειτουργικό το σύνολο της κοινωνίας που η ίδια θρυμμάτισε, απολάμβανε ένα σωρό οφέλη. Οι πρωτοβάθμιοι τοπικοί θεσμοί οφείλουν να είναι οι μόνοι αρμόδιοι για τις υποθέσεις που τους αφορούν άμεσα, χωρίς να επηρεάζουν την υπόλοιπη κοινωνία. Ένας κεντρικός μηχανισμός θα ήταν χρήσιμος μόνο εφόσον ελέγχεται από τη βάση και λειτουργεί επικουρικά, προκειμένου να αποφευχθεί ο ανεπιθύμητος κατακερματισμός σε ζητήματα τα οποία απαιτούν τη συνεργασία των επιμέρους οργανωτικών αρχών.

Άλλοι όροι που θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί εναλλακτικά είναι *ελευθεριακή εξουσία* ή *αυτοεξουσία* ή *(ακρατική) δημαρχία*. Άλλωστε, αυτό που έχει κυρίως σημασία, όπως υποστηρίζει και ο Μπερτόλο, «δεν είναι η ορολογία, η τυπική πλευρά ενός προτεινόμενου ορισμού, αλλά η ουσία του ορισμού, η αναγνώριση εννοιών. Το σημαντικό δεν είναι το όνομα που δίνουμε στα χρώματα (έστω και αν είναι χρήσιμο να συμφωνούμε στα ονόματα αυτά, εάν επιθυμούμε να καταλαβαίνουμε άμεσα ο ένας τον άλλο χωρίς να πρέπει να καταφύγουμε σε μακροσκελείς επεξηγήσεις), άλλο το να συμφωνούμε στην ύπαρξη διαφορετικών χρωμάτων, που αντιστοιχούν σε διαφορετικά μήκη κύματος του ορατού φάσματος» (Μπερτόλο, 1983).

Οπτικοποίηση μέρους του συλλογισμού που αναπτύσσει ο Καστοριάδης στο Περιεχόμενα του σοσιαλισμού *αναφορικά με τις γενικές αρχές οργάνωσης και λειτουργίας των θεσμών της σοσιαλιστικής κοινωνίας.*

ο σπόρος
Συνεταιρισμός για το Εναλλακτικό & Αλληλέγγυο Εμπόριο

καλάθι
δίκτυο παραγωγών -καταναλωτών

σκόρος

Συν.Αλλ.Οις

Καφενείον
Το παγκάκι

ΒΙΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΩΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΝ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Προκειμένου να γίνουν πιο κατανοητά ορισμένα σημεία-κλειδιά της συλλογιστικής που έχει ήδη κατατεθεί και να εμπλουτιστεί ο σχετικός προβληματισμός, στο σημείο αυτό θα εξετάσουμε ορισμένα παραδείγματα δημιουργικών αντιστάσεων. Για τον σκοπό αυτό, επιλέχτηκαν –λόγω της προσωπικής εμπλοκής στις διαδικασίες τους– ο Συνεταιρισμός για το Εναλλακτικό και Αλληλέγγυο Εμπόριο «Ο Σπόρος», η Συνεργατική Τροφίμων «Το Καλάθι» και η Κολεκτίβα Εργασίας «Το Παγκάκι».

Στο Παράρτημα βρίσκονται τα κείμενα αυτοπαρουσίασης των τριών αυτών εγχειρημάτων, καθώς και των δύο «παιδιών» του Σπόρου: της κολεκτίβας εργασίας «Συν.Αλλ.Οις[55]» και του χώρου μοιράσματος αντικειμένων, γνώσεων, πρακτικών «Σκόρος»[56]. Κείμενα τα οποία ίσως θα ήταν χρήσιμο να διαβαστούν πριν από την ανάγνωση της βιωματικής προσέγγισης.

Όλα όσα ακολουθούν αποτελούν προσωπικές απόψεις· ειδάλλως, αναφέρονται οι πηγές. Οι περισσότερες φωτογραφίες αυτής της ενότητας είναι του Τάσου Αμπατζή, της Ελπίδας Νίκου, του Χρήστου Στεφάνου, της Ματούλας Παπαδημητρίου και του Ζαφείρη Επαμεινώνδα.

---

55. http://synallois.org

56. http://skoros.espiv.net

Αναμνηστική φωτογραφία από το 4ο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Φόρουμ (Αθήνα, Μάιος 2006). Ακόμα, ο Σπόρος είχε παρουσία στο Ελευθεριακό Αναρχικό Αντιεξουσιαστικό Φόρουμ, στη Διεθνή Αντικαπιταλιστική Αντιιμπεριαλιστική Συνάντηση και στο Autonomous Playground.

Ο ΣΠΟΡΟΣ[57]

Το να εκτελείς μια εργασία καθαρά πρακτική και καθημερινή μέσα στο πλαίσιο της σοβιετικής οικονομίας και κουλτούρας –ακόμα και σ' εκείνο του λιανικού εμπορίου– δεν σημαίνει καθόλου ότι ασχολείσαι με μικρά πράγματα και δεν υπονοεί αναγκαστικά τσιγκούνικη νοοτροπία.

Λέον Τρότσκι

Το βίωμα της ένταξης στον εκκολαπτόμενο Σπόρο

Αφορμή για τη γνωριμία μου με τον Σπόρο υπήρξε μια εργασία στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών με θέμα το δίκαιο εμπόριο (fair trade). Ήταν Νοέμβριος του 2004 όταν άκουσα σε μια συνέλευση για τη διοργάνωση ενός *no border camp*[58] στην Ελλάδα ότι ο καφές που πίναμε ήταν ζαπατιστικός και δίκαιου εμπορίου. Έσπευσα, λοιπόν, αμέσως να μάθω περισσότερα, ώστε να συνδυάσω για άλλη μια φορά σπουδές με ενδιαφέροντα, την «επαγγελματική κατάρτιση» με την πολιτική[59].

Χωρίς να γνωρίζω κανέναν στη συνάντηση, αναζήτησα περισσότερες πληροφορίες και, τελικά, συναντήθηκα με ένα από τα παιδιά που είχαν ξεκινήσει τις ομαδικές παραγγελίες ζαπατιστικού καφέ από την κολεκτίβα Café Libertad[60], με έδρα το Αμβούργο στη Γερμανία. Με

---

57. Στιγμιότυπα από την καθημερινότητα του Σπόρου μπορείτε να δείτε στο μη ολοκληρωμένο βίντεο αυτοπαρουσίασής του, το οποίο αφορά κυρίως τον ζαπατιστικό καφέ (http://archive.org/details/ Sporos-LaSemilla) και επρόκειτο να δεθεί με βίντεο από αντίστοιχες ευρωπαϊκές ομάδες ώστε να προβληθεί (και) στους ζαπατιστικούς συνεταιρισμούς καφέ.

58. http://www.noborder.org

59. Κατά τη διάρκεια του προπτυχιακού μου είχα πραγματοποιήσει μια εργασία (ουσιαστικά μετάφραση) με θέμα τις κολεκτίβες στην επαναστατημένη Ισπανία το 1936-1938 (http://www.reocities. com/orestiadalibera/collectivesinspain.htm), καθώς και άλλη μια με θέμα το ΔΝΤ και την επέμβασή του στην Αργεντινή.

60. http://www.cafe-libertad.de/shop

Πάνω: *Έναρξη εργασιών διαμόρφωσης του σπορο-χώρου, 5/11/2005.*
Κάτω*: Ο σπορο-χώρος στην οδό Σπ. Τρικούπη 21 στα Εξάρχεια.*

τον Ηλία μιλήσαμε τηλεφωνικά, κανονίσαμε να βρεθούμε σε ένα καφενείο των Εξαρχείων και, μετά την πρώτη μας συζήτηση, ανανεώσαμε το ραντεβού μας για την επόμενη συνέλευση του εγχειρήματος. Το καθαρά «επιστημονικό» ενδιαφέρον –αν μπορούμε να πούμε ότι υπήρχε κάτι τέτοιο– είχε πλέον χαθεί και ο χώρος αυτός αποτέλεσε το κύριο πεδίο πολιτικής δραστηριοποίησής μου τα επόμενα χρόνια.

Με το κείμενο αυτοπαρουσίασης να είναι πλέον έτοιμο, άρχισαν οι εξορμήσεις μας σε χώρους όπου πραγματοποιούνταν πολιτικές συναντήσεις: στήναμε πάγκους με τα προϊόντα και συζητούσαμε με τους διερχομένους. Η ανταπόκριση του κόσμου ήταν θετική, τόσο για τα προϊόντα όσο και για το εγχείρημα, και το άτυπο δίκτυο διακίνησης φάνηκε σταδιακά ότι εξαντλεί τα όριά του. Άλλωστε, ο μόνος εφικτός τρόπος για να προμηθευτεί ξανά κάποιος ή κάποια τα προϊόντα ήταν να στείλει ένα μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, ώστε να κανονιστεί ένα ραντεβού με μέλος της ομάδας κάπου στο κέντρο της Αθήνας. Γεννιέται, λοιπόν, η σκέψη για τη δημιουργία ενός χώρου διάδοσης των προϊόντων και της φιλοσοφίας του εγχειρήματος, που πλέον ονομάζεται «Ο Σπόρος». Μια σκέψη που σύντομα τίθεται σε εφαρμογή με τη δημιουργία του σπορο-χώρου, η λειτουργία του οποίου ξεκίνησε, σύμφωνα με την πρώτη έκδοση απόδειξης από την ταμειακή μηχανή, στις 7 Φεβρουαρίου 2006.

Συναινετική διαδικασία λήψης αποφάσεων

Η διαδικασία μέσω της οποίας λαμβάνονταν οι αποφάσεις στον Σπόρο ονομάζεται εν συντομία *συναίνεση*[61].

> «Η συναίνεση είναι μια διαδικασία που επιδιώκει να επιτύχει δύο βασικούς στόχους:
>
> α) την όσο το δυνατό μεγαλύτερη συμμετοχή και ισοτιμία όλων στη λήψη των αποφάσεων, και
>
> β) την αποπροσωποποίηση των απόψεων και των αποφάσεων, επιθυμώντας αντίθετα το "χτίσιμο" ή τη σύνθεση μιας απόφασης με συλλογικό τρόπο.
>
> Σε αντίθεση με τις κλασικές δημοκρατικές διαδικασίες, όπου συγκεκριμένες και ακλόνητες απόψεις κατατίθενται προς "ψήφιση" από συγκεκριμένους ανθρώπους, με τη συναινετική διαδικασία προσπαθούμε να φτιάξουμε μια κοινή άποψη όλοι και όλες μαζί. Οι διαφορετικές προσωπικές απόψεις, αντί για "πρόβλημα", αντιμετωπίζονται ως πλούτος, ως πρώτη ύλη για να χτιστεί μια πολύπλευρη και σφαιρική απόφαση, και όχι ως αντικείμενο αντιπαράθεσης και επικράτησης της ισχυρότερης ή δημοφιλέστερης άποψης.
>
> Σύμφωνα με αυτή την οπτική, αναγνωρίζουμε όλοι και όλες ότι δεν υπάρχει μια ατράνταχτα

Συζήτηση στον Σπόρο με τον Χαβιέρ Ελοριάγα.

---

61. Η απόδοση στα ελληνικά του όρου *concensus* ως *ομοφωνία* (βλ. *Με αυτό μοιάζει η ομοφωνία*; http://www.omofonia.blogspot.gr) είναι εντελώς άκομψη. Η θεμελίωση αυτής της κρίσης παρουσιάζεται στη συνέχεια της παρουσίασης της συναινετικής διαδικασίας. Αν και πλέον έχει καθιερωθεί στα ελληνικά ο όρος (*κοινή*) *συναίνεση*, ίσως η έννοια *συγκατάθεση* να είναι πιο ακριβής.

Η Β′ Εθνοσυνέλευση του Σπόρου, 9/6/2008.

σωστή λύση στο κάθε ζήτημα και απλώς πρέπει να περιμένουμε τον φωστήρα που θα την εκφράσει, αλλά τις λύσεις τις βρίσκουμε ακούγοντας ο ένας την άλλη, ρωτώντας η μία τον άλλο, αφουγκραζόμενοι το σύνολο της ομάδας. Ο ρόλος του ατόμου σε αυτή τη διαδικασία είναι να εμπλουτίζει απόψεις, να επισημαίνει αδυναμίες, να συμμετέχει στην αναζήτηση της καλύτερης απόφασης για τη συλλογικότητα. Κάθε άτομο είναι οργανικό κομμάτι του συνόλου και όχι κάποιος αποκομμένος-από-τους-άλλους-εκφραστής-προσωπικής-άποψης.

Αναζητάμε, λοιπόν, την καλύτερη λύση για τη συλλογικότητα καθεαυτή, αναπτύσσοντας μια συλλογική –και όχι ατομική– δυναμική στη λήψη των αποφάσεων. Επιπλέον, η διαδικασία αυτή φτιάχνει ισχυρούς συλλογικούς δεσμούς, το κέφι και τη διάθεση που φέρνει το “από κοινού”».

Η παραπάνω περιγραφή της συναινετικής διαδικασίας αποτελεί μέρος εισήγησης που γράφτηκε για να προετοιμάσει μια συζήτηση-συνέλευση με θέμα τον τρόπο λήψης αποφάσεων στον Σπόρο, τον καιρό που η συλλογικότητα ανθούσε (2006). Ύστερα, όμως, από τις επεισοδιακές συνελεύσεις που οδήγησαν στην απόφαση για κλείσιμο του Σπόρου (09/07/2012) και την παραλίγο κατάχρηση της συναινετικής διαδικασίας και της χρήσης βέτο, η παραπάνω αφήγηση χρειάζεται να συμπληρωθεί, ομολογουμένως με όχι και τόσο ρομαντικό τρόπο.

Όντως, η συναινετική διαδικασία έχει τα υπέρ της, όπως η απόρριψη της ιεραρχίας, η ενεργός αναζήτηση κοινών τόπων, η διάθεση

να είναι περιεκτική-συλλογική και η επίτευξη της μέγιστης από-κοινού-υπεράσπισης των αποφάσεων. Έχει, όμως, και πολλά κατά σε περίπτωση που υιοθετεί εν τέλει την αρχή της ομοφωνίας και όχι της ελευθεριακής δημοκρατίας (όπως πήγε να γίνει άκριτα στον Σπόρο).

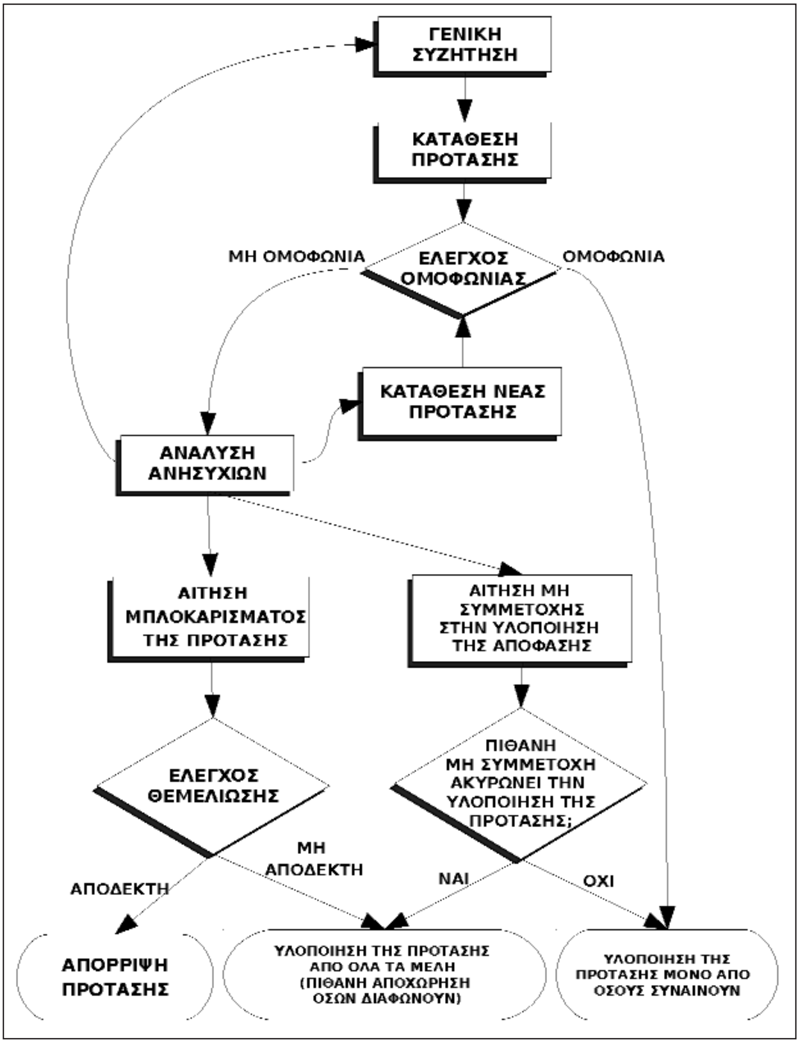
Η επίκληση της αρχής της ομοφωνίας βασίζεται σε μια γενικότερη λειψή ανάλυση της εξουσίας (όπου δεν εξετάζεται η θετική της πλευρά ως δύναμης-ικανότητας δράσης) και μια αγωνιώδη αλλά πρόχειρη απόπειρα να προλάβει την καταπίεση της μειοψηφίας. Αποτελεί μια προεικονιστική απόπειρα εφαρμογής στην πράξη του τρόπου λήψης αποφάσεων στην άτοπη κοινωνική οργάνωση του μυθικού κομμουνισμού.

Εφόσον θεωρούμε αδιανόητη –ακόμα και σε μία δυνάμει κατευθυνόμενη προς το ιδανικό κοινωνία– την απουσία διενέξεων, την απόλυτη ομόνοια και κοινωνική αρμονία όπου όλοι θα συμφωνούμε με όλους, οφείλουμε να αναζητούμε εκείνες τις μορφές συλλογικής συμβίωσης που θα αντιμετωπίζουν με τον καλύτερο τρόπο τη διαφωνία και θα προλαμβάνουν όσο γίνεται την καταπίεση της μειοψηφίας, χωρίς παράλληλα να καταπιέζουν τη βούληση της πλειοψηφίας και να μπλοκάρουν την ομαλή κοινωνική λειτουργία (Inlovewithlife, 2009).

Συνέλευση του Σπόρου.

Στόχος, να μη στεκόμαστε αμήχανοι απέναντι σε παραδείγματα συνελεύσεων με όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που συναντάμε στις φοιτητικές συνελεύσεις: ατελείωτες ώρες μη γόνιμου διαλόγου, κούραση μεγάλου μέρους της βάσης, λήψη μιας μη αντιπροσωπευτικής απόφασης από αυτούς που έμειναν τελευταίοι. Ή να μην επιτρέπεται να καταπιέζεται η συντριπτική πλειοψηφία σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου η μη-λήψη-απόφασης ισοδυναμεί με απόφαση. Ή να μην απεμπολείται, εκ των πραγμάτων, η δυνατότητα συλλογικής λήψης αποφάσεων σε μακροκοινωνικό επίπεδο.

Διάγραμμα ροής για τη λήψη αποφάσεων με βάση την ελευθεριακή δημοκρατία.

Συνεπώς, «χωρίς να παραγνωρίζουμε τη σημασία της αλληλοκατανόησης και της οικειοποίησης της ετερότητας ως εργαλείου για την ανάπτυξη μιας αίσθησης συντροφικότητας μέσα στη συνέλευση, θεωρούμε πως, στον βαθμό που μια τέτοια αντίληψη οδηγεί αναπόφευκτα στην ανάγκη για ομοφωνία, δεν ενθαρρύνει τη συνδιαμόρφωση [...] Αντίθετα, ενθαρρύνει την ατομιστική οχύρωση των συμμετεχόντων πίσω από τη δική τους άποψη και καλλιεργεί εγωιστικές συμπεριφορές και μια τάση για αυθαίρετη προσβολή των αποφάσεων της συνέλευσης από μεμονωμένα μέλη στη βάση μη συμφωνημένων κριτηρίων, παραδοχών [...] Η υιοθέτηση της αρχής της ομοφωνίας καθηλώνει τη συνέλευση στην αέναη αναζήτηση ενός –δήθεν πλουραλιστικού– κατώτατου κοινού παρονομαστή (καθιστώντας αδύνατη τη λήψη σημαντικών αποφάσεων)» (Antisystemic, 2011).

Καθώς, μάλιστα, η υιοθέτηση της δημοκρατικής αρχής στο τελικό στάδιο της συναινετικής διαδικασίας αφορά άτομα που α) συμφωνούν να είναι μέλη της κοινότητας, β) συμφωνούν με αυτόν τον τρόπο λήψης αποφάσεων, γ) διατηρούν κάποια δικαιώματα μη καταπίεσης από την πλειοψηφία, δ) ενεργούν σε περιβάλλον όπου επικρατούν δίκαιοι όροι συζήτησης-διαβούλευσης και ε) μπορούν όποτε το επιθυμούν να αποχωρήσουν από την κοινότητα, δεν τίθεται θέμα καταπίεσης ή κυριαρχίας (Inlovewithlife, 2009). «Εάν ο καθένας και η καθεμιά συμμετέχει συνειδητά και ελεύθερα σε θεσμικές διαδικασίες και ταυτόχρονα σέβεται (όχι υποτάσσεται) τις διαδικασίες αυτές, τότε δεν έχουμε να κάνουμε με καταπίεση ενός μέρους της κοινωνίας, ούτε με κυριαρχία του συνόλου πάνω στο άτομο» (Μπερτόλο, 1999).

Δεν πρόκειται, άλλωστε, για την αρχή του *δημοκρατικού συγκεντρωτισμού*[62], όπου

Η Α' Εθνοσυνέλευση του Σπόρου, 19/5/2007.

62. http://el.wikipedia.org/wiki/Δημοκρατικός_συγκεντρωτισμός

όλα τα μέλη οφείλουν να υποστηρίξουν το σύνολο των αποφάσεων. Τα άτομα επιτρέπεται όχι μόνο να διαφωνήσουν κατά τη διαδικασία λήψης της απόφασης, αλλά μπορούν και να μη συμβάλουν στην υλοποίηση της πρότασης, αρκεί να μην μπαίνει ζήτημα μπλοκαρίσματος της απόφασης από... την πίσω πόρτα. Για παράδειγμα, αν είχε αποφασιστεί από τον Σπόρο να παραμείνει κλειστός την ημέρα μιας γενικής απεργίας, μια *στάση εκτός* (stand aside) ενός μέλους που θα άνοιγε τον Σπόρο θα ακύρωνε ουσιαστικά την απόφαση της συλλογικότητας. Αν, όμως, η απόφαση του Σπόρου ήταν να συμμετέχει στις κινητοποιήσεις της ημέρας με διακριτό μπλοκ όπου όλοι θα φορούν ροζ καπέλα και κάποια δεν συμφωνούσε με αυτή την επιλογή, θα ήταν σεβαστό να μην πορευτεί με το συγκεκριμένο μπλοκ.

Η Α′ Εθνοσυνέλευση του Σπόρου, 19/5/2007.

Εναλλακτικό και αλληλέγγυο εμπόριο

Βασικές θέσεις του Σπόρου

Ας δούμε, όμως, μερικές θέσεις του Σπόρου για την πρακτική εφαρμογή του εγχειρήματος, την οποία ονόμασε *εναλλακτικό και αλληλέγγυο εμπόριο*, όπως αυτές εκφράζονται σε ένα κείμενο που εγκρίθηκε από την Α′ Εθνοσυνέλευση[63], το 2007:

> «Στις σύγχρονες κυρίαρχες συνθήκες, το παγκόσμιο εμπόριο αποτελεί έναν τεράστιο απρόσωπο μηχανισμό, που έχει μοναδική επιδίωξη τη μεγιστοποίηση των κερδών και για τον οποίο παραγωγοί και καταναλωτές των προϊόντων είναι απλά πιόνια.
>
> 1. Πέρα από την αντίσταση στις επιπτώσεις αυτού του μηχανισμού, επεξεργαζόμαστε τη δική μας απάντηση, σε παγκόσμιο επίπεδο. Το εναλλακτικό και αλληλέγγυο εμπόριο είναι για εμάς ένα κίνημα που αποτελείται από οριζόντια δίκτυα συλλογικά οργανωμένων παραγωγών, οργανώσεων διακίνησης και ενεργών καταναλωτών, που καθορίζουν όλες τις παραμέτρους της εμπορικής διαδικασίας (τιμές, ποιότητα και είδος προϊόντων) με γνώμονα τις ανάγκες όλων, ρυθμίζουν τις επιμέρους επιδιώξεις τους (ενδεχομένως αντιθετικές μεταξύ τους) με βάση τη συνεργασία, την αμοιβαία κατανόηση και την αλληλεγγύη, και όχι τους "νόμους της αγοράς".
>
> 2. Στο πλαίσιο αυτό, δεν μας καλύπτει η παραδοσιακή αντίληψη ότι το δίκαιο εμπόριο είναι μια μορφή παροχής βοήθειας στους "φτωχούς του Τρίτου Κόσμου". Καταρχήν, δεν θέλουμε να περιορίσουμε την εφαρμογή του μόνο σε συναλλαγές "Βορρά-Νότου", αλλά

---

63. Ονομάζαμε περιπαικτικά *Εθνοσυνέλευση* τις συναντήσεις εκείνες που θα έπαιρναν «ιστορικές» αποφάσεις και που συνήθως διαρκούσαν δύο γεμάτες ημέρες, με τόπο συνάντησης εκτός σπορο-χώρου.

Αφίσα, 2009.

και σε συναλλαγές “Βορρά-Βορρά” (π.χ., για τον Σπόρο με παραγωγούς στην Ελλάδα ή άλλες χώρες της Ευρώπης) και θεωρούμε ότι πρέπει να προωθηθούν οι συναλλαγές “Νότου-Νότου” (σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο).

Αυτό δεν σημαίνει πως δεν κατανοούμε ότι οι συνάνθρωποί μας στον “αναπτυσσόμενο” κόσμο βρίσκονται σε πολύ δυσκολότερη θέση από εμάς και ότι οι ανάγκες τους βαραίνουν περισσότερο. Δεν αποτελεί όμως δικαιολογία για την εφαρμογή ενός πατερναλιστικού μοντέλου, όπως αυτό του FLO International[64], όπου όλες οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονται στον Βορρά από τον Βορρά, στο όνομα των αναγκών των “αδικημένων”. Αλληλεγγύη σημαίνει κατανόηση και αλληλοβοήθεια μεταξύ αυτόνομων μερών, όχι επιβολή και ανάπτυξη σχέσεων εξάρτησης.

Στο παραδοσιακό μοντέλο του δίκαιου εμπορίου οι σχέσεις είναι κυρίως μονόπλευρες, από το κέντρο (Βορράς) προς την περιφέρεια (παραγωγοί του Νότου). Βάσει αυτού του μοντέλου, οι παραγωγοί δεν αναπτύσσουν σχέσεις μεταξύ τους, φτάνουν μέχρι και σε επίπεδα ανταγωνισμού μεταξύ τους για την πρόσβαση στο κέντρο. Εμείς δεν θέλουμε να υπάρχει κέντρο, αλλά ένα αμφίπλευρο δίκτυο σχέσεων μεταξύ όλων των συμμετεχόντων.

Σεμινάριο για το Δίκαιο Εμπόριο των Xarxa Consum Solidari, CTM Altromercato, Fair Trade Hellas, Sodepaz, Σπόρος.

3. Με βάση το προηγούμενο σημείο, αλλά και ως συνέπεια της σφαιρικής αντίληψης με την οποία βλέπουμε το εναλλακτικό και αλληλέγγυο εμπόριο:

- Δεν φέρνουμε προϊόντα που παράγονται κοντά μας (κρασί, μέλι, λάδι κ.λπ.) από 10.000 μίλια μακριά, στο όνομα της αλληλεγγύης. Προωθούμε την αρχή της διατροφικής αυτάρκειας.
- Δεν δεχόμαστε τον ορισμό του “δίκαιου” από τεχνοκρατικούς οργανισμούς του Βορρά (FLO International), είτε αυτό αφορά την τιμή είτε τις υπόλοιπες “προϋποθέσεις” που πρέπει να πληρούν οι παραγωγοί.
- Προσπαθούμε να έχουμε άμεσες σχέσεις με τους παραγωγούς, να καθορίζουμε από κοινού τις παραμέτρους, όπως την τιμή, ανάλογα με τις ανάγκες και τις δυνατότητες των δύο μερών, να τους δείχνουμε ότι δεν είμαστε “καλοί έμποροι” αλλά συνεργοί σε μια κοινή προσπάθεια.

4. Μας απασχολούν όλα τα στάδια της εμπορικής διαδικασίας, όχι μόνο η παραγωγή του προϊόντος. Και αυτή η θέση απορρέει από τη σφαιρική αντίληψη για το εναλλακτικό και αλληλέγγυο εμπόριο.

---

64. http://www.fairtrade.net

Θέλουμε οργανώσεις διακίνησης με "δημοκρατική" οργάνωση, συλλογικές, χωρίς σχέσεις εκμετάλλευσης στο εσωτερικό τους, οικονομικά βιώσιμες, ωστόσο σε καμία περίπτωση κερδοσκοπικές.

Θέλουμε να προωθήσουμε ένα εναλλακτικό μοντέλο κατανάλωσης, να έρθουμε σε επαφή με ή και να "διαμορφώσουμε" ενεργούς, συμμέτοχους καταναλωτές, όχι να κατακτήσουμε ένα μερίδιο "πελατών". Μας ενδιαφέρει, επίσης, ιδιαίτερα τα προϊόντα να έχουν τιμές προσιτές σε όλους/ες, όχι σε μια ελίτ.

Θεωρούμε ότι οι επιδιώξεις αυτές είναι εντελώς ασύμβατες με τις υπάρχουσες δομές μαζικής εμπορικής διακίνησης και ότι κάθε ανάμειξη μαζί τους ακυρώνει το νόημα και τις προοπτικές του εναλλακτικού και αλληλέγγυου εμπορίου.

5. Βάσει του προηγούμενου σημείου:

- Διαφωνούμε με κάθε πιστοποίηση-σφραγίδα που μετατρέπει τα προϊόντα σε εμπορεύματα με προστιθέμενη αξία. Το δίκαιο εμπόριο, ως μια νέα εξειδικευμένη αγορά, όχι απλά δεν μας ενδιαφέρει, αλλά είμαστε ενάντιοι.
- Δεν έχουμε καμία σχέση και "καταγγέλλουμε" το "δίκαιο εμπόριο" των πολυεθνικών και των αλυσίδων σούπερ μάρκετ.
- Πρωταρχικό στόχο δεν αποτελεί η αύξηση των πωλήσεων, αλλά η ποιότητα των σχέσεων.

6. Τα μορφώματα εναλλακτικού και αλληλέγγυου εμπορίου, πέρα από τη διακίνηση των προϊόντων, θέλουμε να διακινούν με την πράξη και τον λόγο τους την πολιτική τους πρόταση για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας. Δηλαδή, να σχηματίζουν ένα κίνημα που παλεύει για τον μετασχηματισμό του συστήματος και την κατάργηση των αδικιών, των εξαρτήσεων και των ανισοτήτων. Στην κατεύθυνση αυτή ο Σπόρος θα πρέπει να "συμμαχεί" με οργανώσεις που έχουν παρόμοιες θέσεις και να συμμετέχει στον διάλογο που θα αναπτυχθεί και στη χώρα μας για το δίκαιο εμπόριο» (Σπόρος, 2007).

Από την υποδοχή των Ποδηλάτων της Απεργίας (Strike Bike) στον Σπόρο, 1/11/2007.

Η αντιεμπορευματική κριτική

Ο Σπόρος βρέθηκε πολύ σύντομα αντιμέτωπος με τη στρεβλή πτυχή της αντίληψης της αντιεμπορευματικής λογικής, τον *φετιχισμό του αντιεμπορεύματος*. Την πέραν του δέοντος, δηλαδή, απόδοση έμφασης στην ύπαρξη αντιτίμου παρά στις σχέσεις που ενυπάρχουν τόσο κατά την παραγωγική διαδικασία όσο και ανάμεσα σε παραγωγούς και χρήστες. Μια τραβηγμένη από τα μαλλιά κριτική, συνήθως χωρίς σαφή επιχει-

ρηματολογία[65] και χωρίς να τεκμηριώνεται σε εμπειρικά δεδομένα, η οποία συνοδεύεται συνήθως από υπεροψία, αδιαφορία ή και εχθρότητα απέναντι σε συλλογικά εγχειρήματα που υιοθετούν την ύπαρξη χρηματικού αντιτίμου· απέναντι στην ύπαρξη αντιτίμου που στην περίπτωση αυτή δεν στοχεύει στη διευκόλυνση της συσσώρευσης κεφαλαίου, αλλά στην αποτροπή του φαινομένου της *τραγωδίας των κοινών*[66]. Ένα φαινόμενο που δεν οφείλεται στην απουσία ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά στην απουσία κοινωνικής ρύθμισης, η οποία υποθάλπεται από την υιοθέτηση αυτής της «αντιεμπορευματικής» κριτικής, όπως καταδεικνύουν και τα πολυάριθμα παραδείγματα:

- περιπτώσεων μη ανάληψης δράσης (για παράδειγμα, κινηματικές εκδηλώσεις, πάρτι ή συνελεύσεις που πριμοδοτούν τα γειτονικά περίπτερα, σουβλατζίδικα ή καντίνες) λόγω πολιτικής καθαρότητας/φόβου για τους τζαμπατζήδες ή εξάντλησης της αντιεμπορευματικής προσέγγισης μόνο στην ύπαρξη προαιρετικής συνεισφοράς χωρίς να δίνεται σημασία στο ποιοι είναι οι προμηθευτές (για παράδειγμα, προτίμηση της πιο φτηνής μπίρας ή καφέ από ένα πολυεθνικό σούπερ μάρκετ αντί για κρασί που παρήχθη χωρίς μισθωτή εργασία από συντρόφους ή ζαπατιστικό καφέ), και
- περιπτώσεων πολιτικής «πριμοδότησης» πρωτόλειων και εφήμερων εγχειρημάτων-δράσεων που εξαντλούνται στον συμβολισμό-παραδειγματισμό χωρίς να εξυπηρετούν μια κοινωνική λειτουργία μέσα από ανοιχτές-σταθερές δομές, καθώς αδυνατούν να ανατροφοδοτηθούν (είτε σε έμψυχο είτε σε υλικό δυναμικό) σε κλίμακα μεγαλύτερη από μια διευρυμένη παρέα.

Συνεπώς, όπως υποστηρίζει ο κομμουνιστής Μαλατέστα, «επί του παρόντος, αντί να ασχολείται κανείς με την κατάργηση του χρήματος, θα έπρεπε μάλλον να αναζητά κάποιον τρόπο για να εξασφαλίσει ότι το χρήμα θα αντιπροσωπεύει πραγματικά τη χρήσιμη εργασία που επιτέλεσαν οι κάτοχοί του» (Μαλατέστα, 1922). Ή, με τα πιο λαϊκά λόγια του Μπλανκί, «εκείνος που φτιάχνει τη σούπα πρέπει και να την τρώει» (Μπλανκί, 1834).

65. Βλ. για παράδειγμα, http://www.yfanet.net/content/view/Ηχογραφημένες_συζητήσεις_απο_το_festival_Communismos.
66. http://el.wikipedia.org/wiki/Τραγωδία_των_Κοινών

Έμπρακτη αλληλεγγύη στο ζαπατιστικό κίνημα και ανίχνευση μιας άλλης οικονομίας

«Ο Σπόρος γεννήθηκε, κατά μία έννοια, στην Τσιάπας του Μεξικού. Ήταν το κίνημα των ζαπατίστας που μας ενέπνευσε, το φθινόπωρο του 2004, να ξεκινήσουμε ένα νέο εγχείρημα» (Σπόρος, 2009α). Το κομμάτι της αλληλεγγύης στο ζαπατιστικό κίνημα ήταν διαχρονικά ιδιαίτερα σημαντικό για τον Σπόρο. Μέλη της συλλογικότητας ασχολούνταν χρόνια με τους ζαπατίστας μέσω της Καμπάνιας «Ένα Σχολείο για την Τσιάπας»[67], αλλά και μέσα από το περιοδικό *Αλάνα*[68]. Τουλάχιστον δέκα μέλη του Σπόρου είχαν πάει στην Τσιάπας, είχαν επισκεφτεί χωράφια των παραγωγών[69] και είχαν συμμετάσχει σε συναντήσεις με τους ζαπατιστικούς συνεταιρισμούς[70] και τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης[71].

Από τη διακίνηση χέρι χέρι λίγων πακέτων καφέ που έφταναν σε εμάς ταχυδρομικά από την Café Libertad το 2006, το 2008-2009 προχωρήσαμε στην εισαγωγή μεγάλης ποσότητας καφέ απευθείας από τους ζαπατιστικούς συνεταιρισμούς. Ο καφές που διακινήθηκε πανελλαδικά το 2011 έφτασε περίπου τους εννιά τόνους και η ενσω-

---

67. Η καμπάνια «Ένα Σχολείο για την Τσιάπας» είχε οριστεί στο καταστατικό του Σπόρου ως ο κληρονόμος του αποθεματικού του σε περίπτωση διάλυσης του συνεταιρισμού (http://sporos.org/node/259).

68. http://periodikoalana.blogspot.com

69. http://sporos.org/image/tid/25, http://sporos.org/node/135

70. http://www.sporos.org/image/tid/39

71. Περισσότερα για τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης, http://solidaridadzapatista.blogspot.com/2008/07/blog-post_04.html/http://indy.gr/analysis/oi-zapatistas-den-einai-monoi-den-einai-mones/teliko.pdf

ματωμένη-στη-λιανική-τιμή-πώλησης-ενίσχυση των αυτόνομων ζαπατιστικών δομών ανήλθε στα 9.000 ευρώ.

Ακόμα, ο Σπόρος στήριξε ή συνδιοργάνωσε αρκετές εκδηλώσεις ενημέρωσης και αλληλεγγύης προς το ζαπατιστικό κίνημα, συμμετείχε ενεργά στις περισσότερες συναντήσεις του δικτύου ομάδων διακίνησης ζαπατιστικού καφέ στην Ευρώπη, καθώς και στο Πρώτο Παγκόσμιο Φεστιβάλ της Αξιοπρεπούς Οργής στο Μεξικό, όπου ακούστηκε και ο χαιρετισμός των ζαπατίστας για την εξέγερση του Δεκέμβρη 2008 στην Ελλάδα[72].

Πάνω: *Το περίπτερο του Σπόρου στο Φεστιβάλ της Αξιοπρεπούς Οργής, Μεξικό, 26-29/12/2008.*

Το γεγονός ότι η προμήθεια ενός είδους καθημερινής κατανάλωσης όπως ο καφές αποδεικνύεται ότι μπορεί να γίνει απευθείας από αυτόνομες κοινότητες, πέρα από το ότι σπάει το δόγμα περί ανυπαρξίας εναλλακτικών επιλογών, ανοίγει την όρεξη για μια γενικότερη απόπειρα οργάνωσης της οικονομικής ζωής. Αυτός, λοιπόν, ήταν ο άλλος βασικός λόγος για τον οποίο οι περισσότεροι από εμάς συμμετείχαμε στο εγχείρημα. Ωστόσο, με τον ζαπατιστικό καφέ να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα ως προς την υπόλοιπη λειτουργία του Σπόρου και με την υπεράσπιση του εγχειρήματος υπό μία τέτοια οπτική γωνία να είναι αρκετά... εύκολη, για αρκετό καιρό ο λόγος μας εστίαζε στους ζαπατίστας, και δεν είναι παράδοξο που πολλοί εξωτερικοί παρατηρητές εκλάμβαναν το έργο του Σπόρου αποκλειστικά ως αλληλεγγύη στο κίνημα των εξεγερμένων ιθαγενών της Τσιάπας.

72. https://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el& article_id=961466

Αφίσες εκδηλώσεων συμπαράστασης στους ζαπατίστας.
Πάνω: *2008*, *2007*, κάτω: *2011*, *2007*.

Πρώτες αποφάσεις του –στεγασμένου πλέον– Σπόρου

Αφίσα, 2008.

Αναμφισβήτητα, η πρώτη μεγάλη απόφαση του Σπόρου ήταν να λειτουργήσει έναν χώρο διακίνησης προϊόντων και ιδεών. Ένας κύκλος κλείνει, ένας άλλος ανοίγει. Από κει και πέρα τέθηκαν μια σειρά ζητήματα τα οποία επιλύονταν σιγά σιγά. Ας δούμε, όμως, μερικές αποφάσεις που λήφθηκαν τότε, καθώς και το γενικότερο σκεπτικό που τις ενέπνευσε.

Νομική μορφή

Η νομική μορφή του Σπόρου είχε καθαρά τυπική σημασία για τη λειτουργία του, καθώς όλες οι αποφάσεις λαμβάνονταν από τη συνέλευση των συμμετεχόντων στο εγχείρημα ανεξάρτητα από το αν ήταν ή όχι εγγεγραμμένα μέλη ή μέλη του διοικητικού συμβουλίου. Οπότε, οι λόγοι για τους οποίους επιλέχτηκε το νομικό σχήμα του προμηθευτικού συνεταιρισμού περιορισμένης ευθύνης[73] ήταν καθαρά πρακτικοί. Συγκεκριμένα, εξασφαλιζόταν σε σημαντικό βαθμό η κοινή ιδιοκτησία του εγχειρήματος, δεν υπήρχαν ασφαλιστικές υποχρεώσεις στον ΟΑΕΕ, δεν απαιτούνταν από την εφορία η τήρηση βιβλίων γ′ κατηγορίας, η ευθύνη των συμμετεχόντων ήταν περιορισμένη και διευκολυνόταν η συνέχιση του εγχειρήματος ακόμα και μετά την απομάκρυνση όλων των ιδρυτικών μελών. Μειονέκτημα –ίσως μοναδικό– ο μεγαλύτερος γραφειοκρατικός όγκος που απαιτούνταν εκ του νόμου.

---

73. Το καταστατικό του Σπόρου βρίσκεται στη διεύθυνση http://sporos.org/node/259. Άλλα είδη νομικών μορφών τα οποία έχουν υιοθετηθεί από αντίστοιχα εγχειρήματα αποτελούν η Αστική (μη κυβερνητική) μη κερδοσκοπική εταιρία και η κοινωνική συνεταιριστική επιχείρηση συλλογικού και παραγωγικού σκοπού. Δείτε το καταστατικό της European Village (http://www.european-village.org/jpg/katastatiko.pdf) και της Κολεκτίβας Εργασίας «Στην Πρίζα» (http://stinpriza.org/downloads/katastatiko-stinpriza.pdf).

Πάνω: *εκδήλωση σε βιβλιοπωλείο, 14/4/2006.*

Κάτω: *ο καφές σε εξωτερική αποθήκη.*

Δίκτυο διακίνησης

Ένα από τα πρώτα ζητήματα που μας απασχόλησαν ήταν η επιθυμία για αφιλοκερδή συνεισφορά στο εγχείρημα από ανθρώπους που λειτουργούσαν καταστήματα, συμβάλλοντας έτσι στην ανάπτυξη ενός δικτύου διακίνησης τόσο στην Αθήνα όσο και πέρα από αυτήν. Ο λόγος για μαγαζιά σχετικά (βιολογικά προϊόντα) ή άσχετα (κάποιο βιβλιοπωλείο, ένα φαρμακείο) με το είδος των προϊόντων, τους ιδιοκτήτες των οποίων γνώριζε κάποιος ή κάποια από εμάς, και κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούσαμε να επαληθεύσουμε σε μεγάλο βαθμό την ειλικρίνεια των προθέσεών τους. Με δεδομένη τη βούλησή μας να απευθυνθούμε σε όσο το δυνατόν περισσότερο κόσμο, και πέρα από το «ακτιβιστικό γκέτο»[74] των Εξαρχείων, καθώς και την απόφαση να αποφύγουμε τα μεγάλα συμβατικά δίκτυα διακίνησης θεωρώντας τα αντιθετικά προς το εγχείρημά μας, καταλήξαμε –αρκετά διστακτικά, είναι αλήθεια– στην εξής απόφαση:

> «Δίνουμε προϊόντα μόνο σε μαγαζιά που μας προσεγγίζουν (δεν βγαίνουμε στην πιάτσα) και που η επιθυμία τους είναι όντως να συμβάλουν στο εγχείρημα και όχι να επωφεληθούν προωθητικά (με όρους μάρκετινγκ) ή χρηματικά (ο όρος είναι ότι η τιμή πώλησης είναι κοινή πανελλαδικά και ότι υπάρχει μια προαιρετική δυνατότητα έκπτωσης 10% για την κάλυψη φύρας και εφοριακών επιβαρύνσεων) και εφόσον δεν έχουν έντονα εχθρικό χαρακτήρα ως προς εμάς (για παράδειγμα, ανασφάλιστη εργασία, υπερβολικά υψηλές τιμές, αλυσίδες κ.λπ.)» (Σπόρος, 2006).

Σε κάθε περίπτωση, οι προσπάθειες για την ανάπτυξη του δικτύου διακίνησης, το οποίο έφτασε να καλύπτει περισσότερες από 43 πόλεις και χωριά, δεν στόχευαν στα καταστήματα. Ωστόσο, έτσι τακτοποιήθηκε ένα ζήτημα που έμπαινε συνεχώς και εξεταζόταν κατά περίπτωση, με ειλικρινή, λειτουργικό, μη βερμπαλιστικό τρόπο. Βέβαια, παραφωνίες υπήρξαν και «συνεργασίες» διακόπηκαν, μιας και ο κόσμος είναι μικρός και όλα βγαίνουν στη φόρα, αλλά σε γενικές γραμμές τα πράγματα κύλησαν ομαλά.

---

74. P.B. Floyd, *Moving Beyond the Activist Ghetto*, http://news.infoshop.org/article.php?story=02/07/24/6441164· Jonathan Matthew Smucker, *Why We Can't Depend on Activists to Create Change*, http://www.alternet.org/visions/why-we-cant-depend-activists-create-change.

Δημοσιότητα

Για τη σχέση του Σπόρου με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης υπήρξε ένας σχετικά έντονος διάλογος. Το εύρος των επιχειρημάτων, μεγάλο. Υποστηρίχτηκε ότι αρκετοί είχαν ενταχθεί στο κίνημα διαβάζοντας σε κάποια εφημερίδα την αναγγελία μιας εκδήλωσης, η οποία αποτέλεσε την αφετηρία για τη συμμετοχή τους στη συλλογικότητα που τη διοργάνωνε. Από την άλλη, είναι γνωστός ο ρόλος των μέσων μαζικής επικοινωνίας ως οργάνου κοινωνικού ελέγχου και επιβολής[75].

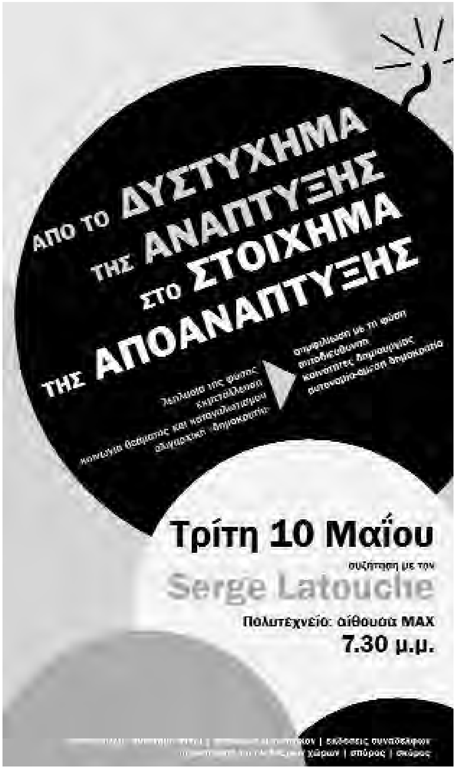
Χωρίς η όλη συζήτηση να έχει ποτέ σαφή κατάληξη επί της ουσίας, προτεραιότητά μας ήταν να έρθουμε σε επαφή με κόσμο χρησιμοποιώντας τις δικές μας δυνάμεις και παρεμβάσεις. Ωστόσο, τα κείμενά μας, όπως και η ιστοσελίδα μας, ήταν δημόσια και οι δημοσιογράφοι κάλλιστα μπορούσαν να τα μεταχειριστούν χωρίς να απαιτείται η άδειά μας (για παράδειγμα, αφιέρωμα του in.gr στην οικονομία της αλληλεγγύης[76]). Πολύ σύντομα, λοιπόν, καταλάβαμε πως, ό,τι και να κάναμε, δημοσιεύματα θα εμφανίζονταν στον Τύπο· τις περισσότερες φορές, το περιεχόμενό τους δεν μπορούμε να πούμε ότι μας είχε ενθουσιάσει (στο ίδιο αφιέρωμα, για παράδειγμα, η Κολεκτίβα Εργασίας «Το Παγκάκι» αναφερόταν ως «γραφείο ευρέσεως εργασίας»). Παρ' όλα αυτά, η πραγματικότητα είναι ότι ώθησαν αρκετό νέο κόσμο να έρθει και να μας γνωρίσει από κοντά, αλλά και να μας «στιγματίσει» στη συνείδηση κομματιών του κινήματος, τα οποία εντούτοις δεν είχαν δείξει ενδιαφέρον για πληροφόρηση σχετικά με το εγχείρημά μας (ορισμένες εξαιρέσεις αναφέρονται πιο κάτω). Οι ελάχιστες φορές που θυμάμαι να έχουμε στείλει Δελτίο Τύπου ήταν για την υποδοχή των Strike-bike στην Αθήνα[77] και την Πανελλαδική Γιορτή Οικολογικής Γεωργίας και

75. Νόαμ Τσόμσκι, *Τα ΜΜΕ ως όργανο κοινωνικού ελέγχου και επιβολής*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα.

76. http://reviews.in.gr/diafora/socialeconomy/article/?aid=1231127586

77. http://www.sporos.org/strike.bike

Αφίσα, 2011.

Χειροτεχνίας. Επίσης, δώσαμε συνεντεύξεις σε δύο συμβατικά τοπικά ραδιόφωνα στην επαρχία, στα αυτοοργανωμένα 98FM και 1431AM[78], καθώς και στον ραδιοφωνικό σταθμό Στο Κόκκινο.

Χρήσιμα εργαλεία για την ενημέρωση όσων ενδιαφέρονταν για τις δράσεις του Σπόρου αποτέλεσαν η ιστοσελίδα sporos.org, το ημερολόγιο του athens.indymedia.org και η αποστολή μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, καθώς και οι πολλές τοπικές συζητήσεις παρουσίασης (όπου το κάλεσμα γινόταν με αφισάκι). Τέλος, ήταν επιλογή του Σπόρου το να μη γίνει κεντρική παρουσίαση του εγχειρήματος τα πρώτα χρόνια της ανάπτυξής του, με το σκεπτικό ότι για ένα τόσο πολυσύνθετο θέμα μια μεγάλη ανοιχτή κουβέντα πολύ εύκολα θα μπορούσε να ξεφύγει[79], ενώ μια κουβέντα με ανθρώπους που ενδιαφέρονται για συνδιοργάνωση θα ήταν πιο αποτελεσματική[80].

---

78. http://www.radio98fm.org/index, http://www.1431am.org

79. Αυτό μάλλον επιβεβαιώθηκε στις κουβέντες που ακολούθησαν τις εισηγήσεις των μελών του Σπόρου (http://youtu.be/i3vAJl6YDo4) στις ημέρες διαβούλευσης της Λαϊκής Συνέλευσης της Πλατείας Συντάγματος (http://real-democracy.gr/announcement/meta-apo-edo-ti-anixneyontas-enallaktikes-s-ena-kosmo-poy-katarreei-syneleysi-laikis-di, http://real-democracy.gr/event/%5Bfield_date-date%5D-imera-laikis-diaboyleysis-i-amesi-dimokratia-kai-syntagma).

80. Τέτοιες αποκεντρωμένες παρουσιάσεις πραγματοποιήθηκαν στα ΤΕΙ Αθήνας, σε εκδήλωση της Πρωτοβουλίας Πολιτών Καλλιθέας, σε βιβλιοπωλείο της Ηλιούπολης, στην Πετρούπολη, στο Μοσχάτο, στην πλατεία Κολιάτσου, στο Nosotros και στο Αυτοδιαχειριζόμενο Πάρκο Ναυαρίνου στα Εξάρχεια, στο Στέκι Μεταναστών Χανίων, στην Τρίπολη, στην Ελευσίνα, στο Ναύπλιο, στα Γιάννενα, στην Κατάληψη Δέλτα, στον κοινωνικό χώρο Σχολείο, στο Εργατικό Κέντρο και στον προαύλιο χώρο Φιλοσοφικής - Νομικής στη Θεσσαλονίκη, στην Κέρκυρα, σε διάφορα αντιρατσιστικά φεστιβάλ και οικολογικές γιορτές ανά την Ελλάδα (http://www.sporos.org/node/983, http://athens.indymedia.org/calendar/event.php?id=6092, http://sporos.org/node/1065, http://www.sporos.org/parko2, http://www.sporos.org/node/708, http://www.sporos.org/node/742, http://www.sporos.org/node/716, http://www.sporos.org/node/669, http://www.sporos.org/node/579, http://sporos.org/node/ 1061, http://spame.tumblr.com/post/824340677/28-2010, http://sporos.org/node/1066).

Τιμολογιακή πολιτική

Σχετικά με τη διαμόρφωση των τιμών παρατίθενται αποσπάσματα από το ενημερωτικό κείμενο που βγήκε όταν έγιναν οι πρώτες αυξήσεις τιμών σε σπορο-προϊόντα έπειτα από τέσσερα χρόνια λειτουργίας. Υποβοηθητικά, θα αναπαραχθούν και δύο γραφήματα από την πιο πρόσφατη ανάλυση της τιμής του εσπρέσο.

> «Στην τιμή αγοράς του προϊόντος προστίθενται: α) τα έξοδα μεταφοράς του μέχρι να φτάσει σε μας, β) τα έξοδα μεταφοράς-διακίνησής του ανά την Ελλάδα και γ) το ποσοστό που μένει στον Σπόρο για τα λειτουργικά έξοδα του εγχειρήματος. Ειδικά στον καφέ προστίθεται και ένα ποσοστό που στο τέλος του χρόνου επιστρέφεται στους ζαπατίστας ως έμπρακτη αλληλεγγύη.
>
> Όταν πρωτοξεκινήσαμε καθορίσαμε κάποιες τιμές σχεδόν κατά τύχη, με τον περίτεχνο συλλογισμό “Πόσο μας κοστίζει; Ας στρογγυλοποιήσουμε λίγο το νούμερο προς τα πάνω για να βγουν τα έξοδα”. Με τον καιρό καταλάβαμε ότι ένα εγχείρημα αλληλέγγυας οικονομίας πρέπει να έχει συγκεκριμένη “τιμολογιακή πολιτική”, την οποία έπρεπε να επινοήσουμε από το μηδέν με τα εξής δεδομένα:
>
> • Τα προϊόντα που διακινούμε είναι επιλεγμένα με συγκεκριμένα κριτήρια και για συγκεκριμένο λόγο: είναι προϊόντα παραγωγών που αγωνίζονται συλλογικά, μέσα από συνεταιρισμούς ή κινήματα, να αλλάξουν τις ζωές τους. Κάτι που σημαίνει ότι δεν τα αγοράζουμε σε όσο χαμηλότερη τιμή μπορούμε, όπως κάνουν οι μεσάζοντες ή οι μεγάλες εταιρείες· ακριβώς το αντίθετο, μάλιστα. Άρα η τιμή αγοράς των προϊόντων μας είναι σχετικά υψηλή (συγκριτικά τουλάχιστον με τις τιμές του εμπορίου).
>
> • Θέλουμε τα προϊόντα να διαχυθούν και να λειτουργήσουν ως αφορμή για ένα δίκτυο συνεύρεσης μεταξύ ανθρώπων που αναζητούν άλλες κοινωνικές σχέσεις και οικονομικές κλίμακες. Η δημιουργία αυτού του δικτύου γίνεται με τη διακίνηση των προϊόντων, εκτός από τον σπορο-χώρο, μέσω ανθρώπων, συλλογικοτήτων και μικρών καταστημάτων σε όλη τη χώρα (που συμμετέχουν στην προσπάθεια αφιλοκερδώς μεν αλλά με αυξημένα έξοδα μεταφοράς) και όχι μέσα σε μεγάλα καταστήματα ή σούπερ μάρκετ.
>
> • Εκτός από τα αυτονόητα που πρέπει να πληρωθούν (τελωνεία, κοντέινερ, μεταφορική εταιρεία, καφεκόπτης κ.λπ.), όλη η εργασία των ανθρώπων που συμμετέχουμε στο εγχείρημα δεν επιβαρύνει την τιμή του προϊόντος.

Ζαπατιστικός συνεταιρισμός Ssit Lequil Lum, 2008.

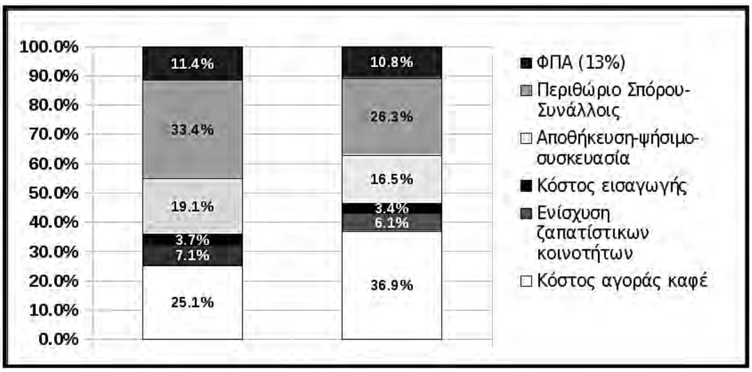
• Στις συλλογικότητες, στέκια, καταλήψεις κ.λπ. και στα μικρά καταστήματα κάνουμε, αν μας το ζητήσουν, μια μικρή έκπτωση για την ενίσχυσή τους. Ο όρος είναι ότι τα προϊόντα μας πωλούνται σε ενιαία τιμή, δηλαδή δεν μπορεί κάποιος να τα πουλήσει παραπάνω από την αναγραφόμενη τιμή για να βγάλει κέρδος.

• Το οικονομικό αποτέλεσμα που προκύπτει από αυτήν τη διαδικασία δεν καταλήγει στις τσέπες μας, αλλά στηρίζει τη δομή, τη βιωσιμότητα και την εξέλιξη του Σπόρου. Στηρίζει επίσης την ενίσχυση άλλων προσπαθειών αλληλέγγυας οικονομίας στη χώρα μας. Σε έκτακτες περιπτώσεις, ένα κομμάτι του διατίθεται για άλλους πολιτικούς-κοινωνικούς σκοπούς (βλ. Παλαιστίνη, Κούνεβα).

• Η τιμή πώλησης των προϊόντων πρέπει να είναι προσιτή, γιατί τα βιολογικά και ποιοτικά προϊόντα δεν μπορεί να είναι πολυτέλεια αλλά, ειδικά στην εποχή που ζούμε, θα έπρεπε να είναι δικαίωμα για όλους και όλες. Εδώ τα μεγάλα ερωτήματα είναι πολλά, μεταξύ αυτών: α) Μπορεί ένα προϊόν να είναι "φτηνό" και ο παραγωγός να έχει πληρωθεί αξιοπρεπώς; β) Μπορεί ένα προϊόν να πληροί τα κριτήρια που θέλουμε και η τιμή του να είναι τέτοια ώστε να μπορούμε να το αγοράζουμε με "άνεση"; γ) Ποια είναι τα κριτήρια του "ακριβού" και του "φτηνού"; Η σύγκριση με τις τιμές της αγοράς, το οικολογικό του αποτύπωμα ή η συνεισφορά του στην αλληλέγγυα οικονομία;» (Σπόρος, 2009β).

Γραφήματα ανάλυσης τιμής για τον καφέ «Sporesso».

Sporesso 250γρ.	Εισαγωγή 2009		Εισαγωγή 2011	
	€	% επί τελ. τιμής	€	% επί τελ. τιμής
Κόστος αγοράς καφέ	0.88	25.1%	1.50	36.9%
Ενίσχυση ζαπατίστικων κοινοτήτων	0.25	7.1%	0.25	6.1%
Κόστος εισαγωγής	0.13	3.7%	0.14	3.4%
Αποθήκευση-ψήσιμο-συσκευασία	0.67	19.1%	0.67	16.5%
Περιθώριο Σπόρου-Συνάλλοις	1.17	33.4%	1.07	26.3%
ΦΠΑ (13%)	0.40	11.4%	0.44	10.8%
Τελική Τιμή	**3.50**	**100.0%**	**4.07**	**100.0%**

Η υιοθέτηση του όρου *αλληλέγγυα οικονομία* και η γένεση του Σκόρου

Η συλλογικότητα, κατακτώντας σιγά σιγά τη λειτουργία του σποροχώρου, δίνοντας απαντήσεις σε μια σειρά ζητήματα και, επιπλέον, αλληλεπιδρώντας πολύ θετικά με τον κόσμο που την περιέβαλλε, άρχισε να έρχεται αντιμέτωπη με το ερώτημα που τίθεται σε κάθε εγχείρημα τη στιγμή που περνά σε επόμενο στάδιο εξέλιξης: «Τι κάνουμε και γιατί;» Ξεκινά, λοιπόν, ένας γύρος θεωρητικών συζητήσεων – όχι χωρίς φόβο (μήπως έρθουν στην επιφάνεια διαφορές που στην πρακτική δεν έπαιζαν σημαντικό ρόλο), αλλά ούτε και με πάθος (είμαστε αυτό που κάνουμε, γιατί να το ζαλίζουμε και να το βάζουμε σε καλούπια;).

Οι συζητήσεις αυτές βρήκαν τελικά ως κοινό τόπο τον όρο *αλληλέγγυα οικονομία*. Ένας όρος που ποτέ δεν χρησιμοποιήθηκε με τον ίδιο ακριβώς τρόπο από όλους και όλες, ωστόσο χαρακτήριζε σε μεγάλο βαθμό την κοινή στρατηγική μας αντίληψη για τη σχέση μας με το υπόλοιπο κίνημα. Με λίγα λόγια, είχαμε την άποψη ότι το εγχείρημα αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου αγώνα για αξιοπρέπεια (εξού και η συμμετοχή μας σε ευρύτερες συλλογικές διαδικασίες και άλλες θεματικές), εστιάζοντας τη δράση του στην οικονομία, εκλαμβάνοντάς την όχι ως ξεχωριστή σφαίρα της κοινωνικής-πολιτικής ζωής, αλλά ως τον τρόπο οργάνωσης των παραγωγικών σχέσεων.

Χαριστικό παζάρι στην πλατεία Βικτωρίας, 6/12/2008.

Χαριστικό παζάρι στην Ερμού, 1/11/2008.

Η επιθυμία μας από το μερικό και το συγκεκριμένο να φτάσουμε σε κάτι ευρύτερο και πιο αφηρημένο έφερε τον προβληματισμό μας από το στάδιο της διακίνησης σε εκείνο της κατανάλωσης και στην άσκηση κριτικής στον καταναλωτισμό. Οδηγηθήκαμε, δηλαδή, στην απόρριψη των δογμάτων *κα-*

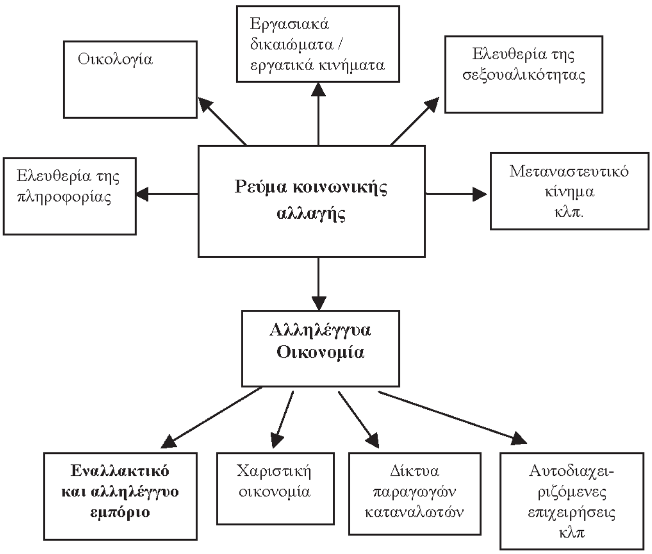
ταναλώνω άρα υπάρχω, κατανάλωση = ευτυχία = πληρότητα και την πρόκριση της πολύπλευρης απεξάρτησής μας από το σύστημα που προάγει τα δόγματα αυτά, με ολέθριες επιπτώσεις στη φύση και τον άνθρωπο. Με βάση αυτή τη λογική, δημιουργήσαμε το Μόνιμο Χαριστικό Παζάρι στο Πατάρι του σπορο-χώρου. Ένα χαριστικό παζάρι που δεν περιορίστηκε μόνο στον σπορο-χώρο, αλλά πλαισίωσε δημόσιες παρεμβάσεις μας στο κέντρο της πόλης (Ερμού, πλατεία Εξαρχείων, πλατεία Βικτωρίας, Καισαριανή), όπου παράλληλα με την υπαίθρια λειτουργία του μοιράζαμε τα κείμενά μας[81] και πιάναμε κουβέντα με τους διερχομένους.

Ύστερα από έναν χρόνο λειτουργίας αυτού του μόνιμου χώρου, συνειδητοποιήσαμε ότι οι ανάγκες για τη διαχείρισή του υπερέβαιναν τις διαθεσιμότητες των «σπόρων». Έτσι, αποφασίστηκε το άνοιγμα της συνέλευσης σε κόσμο εκτός συλλογικότητας, γεγονός το οποίο σταδιακά οδήγησε στη συγκρότηση μιας νέας συλλογικότητας, με την ονομασία «Ο Σκόρος».

Πάνω: το Μόνιμο Χαριστικό Παζάρι του Σπόρου.

Κάτω: Χαριστικό παζάρι επίπλων - φωτιστικών - χαλιών έξω από τον Σκόρο, Εξάρχεια, 28/2/2010.

Δεξιά: σχεδιάγραμμα του Σπόρου για την αλληλέγγυα οικονομία.

81. Σε πολλά κείμενα χαριστικών παζαριών μπορούμε να βρούμε επιρροές στον λόγο από τα κείμενα που έβγαλε τότε ο Σπόρος, τα οποία είναι προσβάσιμα για αρχειακούς λόγους στη διεύθυνση http://www.sporos.org/xaristiko.

Η δικτύωση «Δημιουργικές Αντιστάσεις»

Ο Σπόρος δεν ήταν ούτε η πρώτη ούτε η μοναδική πολιτική συλλογικότητα μονοθεματικής εστίασης στον ελλαδικό χώρο. Ούτε ήταν η πρώτη αλλά ούτε και η τελευταία με αντικείμενο που αφορά κάποια συγκεκριμένη πρακτική [82]. Υπήρξε, εντούτοις, από τις πρώτες συλλογικότητες που επιχείρησε να αναδείξει έναν νέο τρόπο παρέμβασης στο κοινωνικό πεδίο, έναν νέο τύπο πολιτικής και κοινωνικής δράσης, που ονόμασε *δημιουργική αντίσταση*. Όρος που επιδίωξε να αποτελέσει συνδετικό κρίκο μεταξύ ασύνδετων μέχρι πρότινος ομάδων μέσω της συνδιοργάνωσης μιας σειράς τριών «ξεχωριστών» φεστιβάλ (*φεστιβαλάκι* το λέγαμε μεταξύ μας) και της συμβολής στη δημιουργία της ομώνυμης δικτύωσης [83]. Μια δικτύωση η οποία λειτούργησε περίπου έναν χρόνο ως χαλαρή συνέλευση ατόμων και συνδυαστικής συλλογικής δράσης, όπως το *Δεκαήμερο εκδηλώσεων ενάντια στην κατανάλωση* [84], αλλά και σαν διευκολυντής ανάπτυξης νέων εγχειρημάτων, όπως δανειστική βιβλιοθήκη-συλλογική κουζίνα στο Αυτόνομο Στέκι [85] και Συλλογική Κουζίνα «El Chef» στο Στέκι Μεταναστών [86].

Αφίσα, 2008.

Δυστυχώς, όσο ελπιδοφόρα και αν φάνταζε αυτή η διαδικασία γνωριμίας και σύμπραξης, δεν κατάφερε να φέρει το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, αφού ήταν περισσότερα

---

82. ΚΙΝΗΜΑ-τογραφος, Συλλογικές Κουζίνες, Σαλιγκάρι, Παιδικό Στέκι Εξαρχείων, FARMA, Ομάδα για την Αυτοδιαχείριση της Υγείας, Away From Keyboard, Ελεύθερα Σεμινάρια Κοσμήματος, No ticket cinema, Fotofraxia, Κηπάκι της Τσαμαδού, Sid, Ufu, ΠΟΔΗΛΑΤισσεΣ, indymedia, διάφορα πειρατικά ραδιόφωνα, είναι μερικές από αυτές.

83. http://dimant.espiv.net

84. http://antikatanalwtiko.espiv.net

85. http://autonomosteki.espivblogs.net/τεταρτεσ-στο-αυτονομο-στεκι, http://autonomosteki. espivblogs. net/η-συλλογικη-κουζινα-τησ-τεταρτησ

86. http://tsamadou13-15.espivblogs.net/category/κουζίνα

Αφίσα, 2008.

Αφίσα, 2007.

τελικά αυτά που χώριζαν τις διάφορες ομάδες από όσα τις ένωναν. Ως αποτέλεσμα, η συνέλευση της δικτύωσης και το *φεστιβαλάκι* έπαψαν να λειτουργούν μετά το Φεστιβάλ Αυτοοργανωμένων Δημιουργικών Αντιστάσεων στην Κατάληψη του κτήματος Πραποπούλου[87], όπου το χάσμα μεταξύ διαφορετικών αντιλήψεων-στρατηγικών αγώνα και η έλλειψη δημιουργικής αντίστασης ήταν πασιφανής.

Και τι εννοεί με αυτό ο... ποιητής; Ότι οι δημιουργικές αντιστάσεις ως χειρονομίες που επιδιώκουν να αντιπαλέψουν την καπιταλιστική βαρβαρότητα λειτουργούν εξ ορισμού ασυμμέτρως συμμετρικά και όχι συμβολικά ή εργαλειακά. Ανταποκρίνονται, δηλαδή, στις ίδιες λειτουργίες/ανάγκες (δημόσια διαβουλευμένων ή αυτονόητων) με άλλες στρατηγικές στοχεύσεις και διαφορετικά οργανωμένες πρακτικές. Δεν... αφήνουν τον γάμο για να πάνε για πουρνάρια και δεν αστοχούν σε στόχους που ποτέ δεν έθεσαν πραγματικά.

Ας δούμε, για παράδειγμα, τα λαϊκά συσσίτια στο Περού[88]. Μια δομή που απαντά σε υπαρκτές, καθημερινές ανάγκες με πολιτικό τρόπο και όχι μια ευκαιριακή κίνηση συμβολικού χαρακτήρα, όπως οι περισσότερες συλλογικές κουζίνες στην Ελλάδα. Συλλογικές κουζίνες που συνήθως αρκούνται στην κυοφορία μιας αφορμής για δημόσια κοινωνική συνεύρεση και όχι στη δημιουργία αντιδομών που επιδιώκουν να αντικαταστήσουν στην πράξη το οικογενειακό γεύμα, το επαγγελματικό lunch break, το fast food στο όρθιο, το εργένικο καταψυγμένο φαγητό, το ταπεράκι της μαμάς, το delivery ή το μαγειρείο. Μοναδική, ίσως, εξαίρεση ως προς αυτήν την πρόθεση αποτελεί –με την καθημερινή λειτουργίας της– η συλλογική κουζίνα της Λαϊκής Συνέλευσης Πετραλώνων-Κουκακίου-Θησείου[89].

Ας επιστρέψουμε, όμως, στα λαϊκά συσσίτια στο Περού. Εκεί, το καθημερινό μαγείρεμα αναλαμβάνουν εναλλάξ[90] δυο

---

87. http://protovouliaxalandriou.blogspot.com

88. http://www.sporos.org/laika_perou

89. http://laikisineleusipetralona.espivblogs.net

90. Ώστε να επωφελούνται και να εκπαιδεύονται με τη σειρά τους όλα τα μέλη, αλλά και να υπάρχει αποτελεσματικότητα στην εργασία που απαιτείται για τη μαγειρική.

τρεις γυναίκες την εβδομάδα (από μια ομάδα περίπου 25 ατόμων), οι οποίες ανταμείβονται για την εργασία τους με πέντε έως δέκα μερίδες φαγητό (ανάλογα με το πόσα παιδιά έχουν)[91], από τις περίπου εκατό που παράγουν. Το 60% της παραγόμενης τροφής απορροφάται από τις γυναίκες που συμμετέχουν στο εγχείρημα και τις οικογένειές τους (σε τιμή χαμηλότερη από αυτήν που πληρώνουν οι εξωτερικοί πελάτες)· το 12% καταλήγει στις γυναίκες που μαγειρεύουν· το 10% διανέμεται δωρεάν σε άπορους της γειτονιάς. Το υπόλοιπο 18% διατίθεται έναντι χαμηλού αντιτίμου σε τρίτους. Έχουμε, λοιπόν, ένα υπόδειγμα εγχειρήματος επαρκώς ανατροφοδοτούμενου, που ταυτόχρονα ανταμείβει όσους εργάζονται για αυτό και προνοεί για τη σίτιση εκείνων που δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα. Βάση του δεν αποτελεί η απρόσωπη ελεημοσύνη ή ο ανθρωπιστικός αλτρουισμός, αλλά η δημόσια πολιτική στόχευση για την κάλυψη υπαρκτών αναγκών με τον πλέον κοινωφελή τρόπο.

Αφίσα, 2009.

Αφίσα, 2008.

Η συμμετοχή σε άλλες θεματικές

Καθώς τα ενδιαφέροντα των σπόρων δεν περιορίζονταν στο κίνημα της αλληλέγγυας οικονομίας, αρκετές φορές, ύστερα από απόφαση της συνέλευσης ή εντελώς αυθόρμητα, συμμετείχαμε σε άλλες εκδηλώσεις και πρωτοβουλίες, είτε αφορούσαν την επικαιρότητα είτε όχι. Μεταξύ άλλων, η συμμετοχή μας σε κινήσεις ενάντια στην καταστολή της εξεγερμένης Οαχάκα και στον λαό του Σαν Σαλβαδόρ Ατένκο, ενάντια στην επιβολή των μεταλλαγμένων (που κατέληξε στη συμμετοχή μας στο Ελευθεριακό

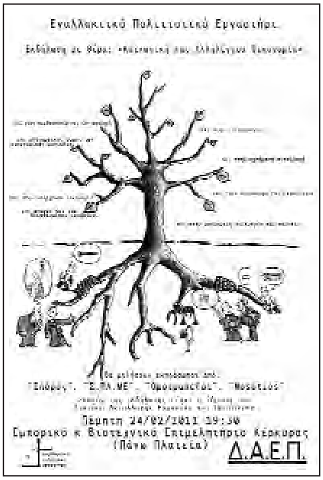
91. Όσοι συμμετέχουν ενεργά έχουν κάποιο όφελος από τη συμμετοχή τους, όφελος που δεν έρχεται σε αντιπαράθεση με το γενικότερο καλό.

Δίκτυο Αντίστασης στη Βιοτεχνολογία και την Τεχνοεπιστήμη της Κυριαρχίας «Κοινός Τόπος»[92]), η συμμετοχή στις διαδικασίες του Δικτύου Οικοκοινότητα[93], η συνδιοργάνωση εκδηλώσεων αλληλεγγύης και οικονομικής στήριξης της Κωνσταντίνας Κούνεβα και των συλληφθέντων της εξέγερσης του Δεκέμβρη σε Καισαριανή και Νέα Σμύρνη[94], η διοργάνωση του τριημέρου προβολών «Χρέος, ΔΝΤ… Αντιστάσεις»[95], η συνδιοργάνωση εκδήλωσης-παρουσίασης του προτάγματος της αποανάπτυξης από τον Σερζ Λατούς, η οργάνωση προβολής-συζήτησης για το κίνημα των ιθαγενών Αντιβάσι της Ινδίας και την αντίστασή τους στη στρατιωτική Επιχείρηση Πράσινο Κυνήγι, η συνδιοργάνωση της 17ης Πανελλαδικής Γιορτής Οικολογικής Γεωργίας και Χειροτεχνίας[96], η οικονομική ενίσχυση του αγώνα των 300 μεταναστών απεργών πείνας[97] κ.ά.

Αριστερά: *Αφίσα*, *2010.* Κάτω: *Αφίσες, 2009*, *2011*, *2006.*

92. http://koinostopos.espivblogs.net

93. http://oikodiktyo.espivblogs.net

94. http://www.sporos.org/kaisarianh, http://www.sporos.org/galaxias

95. http://www.sporos.org/dnt

96. http://oikogiorti.gr

97. http://hungerstrike300.espivblogs.net

Η μετεξέλιξη του εγχειρήματος

Οι εναλλαγές σύνθεσης

Μια συλλογικότητα που λειτούργησε επί οχτώ χρόνια δεν θα μπορούσε παρά να έχει αλλάξει πολλές φορές σύνθεση, είτε γιατί νέος κόσμος μπήκε στη διαδικασία είτε γιατί κάποιοι αποχώρησαν λόγω άλλων υποχρεώσεων, διαμετρικά αντίθετων απόψεων ή προσωπικών αντεγκλήσεων. Αλλά, ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Ο Σπόρος δεν ξεκίνησε με αφορμή κάποιο ανοιχτό κάλεσμα, αλλά από ανθρώπους που γνωρίζονταν, που είχαν συνυπάρξει σε προηγούμενα εγχειρήματα. Όταν η συλλογικότητα έκρινε ότι ήταν έτοιμη για ευρύτερη απεύθυνση, αρκετός κόσμος ενδιαφέρθηκε να συμμετάσχει στις διαδικασίες της. Επιδιώκοντας την εθελοντική προσφορά και την πολιτική συμμετοχή, τα 6-7 άτομα του αρχικού σχήματος έγιναν 20-25. Καθώς άλλαζε η σύνθεση της ομάδας, πολλές φορές άλλαζαν οι προτεραιότητες και οι ρυθμοί της, αλλά σε μεγάλο βαθμό υπήρχε ένας κορμός γύρω από τον οποίο γίνονταν οι όποιες τροποποιήσεις. Εντούτοις, με την πάροδο του χρόνου, η συλλογικότητα βρέθηκε απέναντι σε διλήμματα τα οποία καμιά ιδρυτική συμφωνία δεν ήταν σε θέση να επιλύσει. Πιο ακανθώδες, το ζήτημα της εργασίας/επαγγελματικής δομής που έθετε η επέκταση του διαμετακομιστικού ρόλου της συλλογικότητας.

Για άλλη μια φορά έπρεπε να βρεθεί εκ του μηδενός μια λύση, η οποία θα επηρέαζε τη συνολική λειτουργία της συλλογικότητας (από το πιο πρακτικό κομμάτι ως το πιο πολιτικό) και, ως εκ τούτου, προκλήθηκαν αρκετές εντάσεις. Η ανάγκη για μετεξέλιξη του εγχειρήματος ήταν έκδηλη, ωστόσο η επιλογή νέου δρόμου θα οδηγούσε σε παράλυση, ενώ προϋπέθετε πολλή συζήτηση, εγρήγορση, απογοήτευση, αναστοχασμό, σχηματοποίηση, πειραματισμό, τροποποίηση, εμπιστοσύνη, πικρία, ανακούφιση, εκ νέου δέσμευση και αποδέσμευση, νέους ρόλους και νέες πρωτοβουλίες.

Η (λειψή) χαρά της συμμετοχής και το ζήτημα της εργασίας

Αφίσα, 2008.

Αναμφισβήτητα, ένα από τα βασικότερα πλεονεκτήματα της συμμετοχής στον Σπόρο ήταν η ευκαιρία που έδινε για δημιουργική δράση. Καθένας, καθεμιά, μπορούσε να βρει κάποιο αντικείμενο στο οποίο ήθελε να προσφέρει, να εκφράσει την προσωπική δημιουργικότητα, ώστε, σε συνεργασία με τους υπόλοιπους συντρόφους και συντρόφισσες, και χωρίς να πρέπει να υπακούει στις διαταγές ενός αφεντικού ή κάποιου υπεύθυνου, να συμβάλει στη διαμόρφωση ενός ωραίου αποτελέσματος.

Μια εμπειρία η οποία σε αποζημίωνε με έναν άλλο τρόπο για τον χρόνο που «επένδυες» χωρίς να αναμένεις κάποιο αντάλλαγμα. Ωστόσο, ο χρόνος και η ενέργεια που καθένας και καθεμιά είχε τη δυνατότητα να διαθέσει στον Σπόρο είχε να κάνει με τον χρόνο που περίσσευε από τη μισθωτή εργασία. Η δημιουργική δράση εξακολουθούσε να παραμένει ένα συμπληρωματικό κομμάτι της καθημερινότητας, ακόμα κι αν αποτελούσε πρωταρχική πολιτική προτεραιότητα. Τουλάχιστον, όμως, αυτή η δημιουργική πτυχή υπήρχε, ανιχνεύοντας τον δρόμο μέσα από τις αντιφάσεις, αφού ούτε η αγγαρεία έλειπε και πολλές φορές το αίσθημα της διεκπεραίωσης αφαιρούσε τη χαρά της συμμετοχής.

Κάπως έτσι άρχισε να μπαίνει το ζήτημα της αμειβόμενης εργασίας στο πλαίσιο του Σπόρου (και όχι μόνο[98]). Εφόσον υπάρχουν καθήκοντα που απαιτούν υπευθυνότητα και δέσμευση, και δεν καλύπτονται από την εκ περιτροπής εθελοντική προσφορά, ποιος ο λόγος να μην αποτυπωθεί μια εργασιακή σχέση που θα αναλάβει κάποια κομμάτια τα οποία δυσχεραίνουν τη διαχείριση του εγχειρήματος ώστε οι υπόλοιποι να απαλλαγούμε από τις αβαρίες και να εστιάσει καθένας και καθεμιά εκεί όπου θα ήθελε περισσότερο; Αν και υπήρχε η ανάγκη για αμειβόμενη εργασία, καθώς και η επιθυμία για πιο τακτοποιημένη λειτουργία, ήταν αρκετές οι αντιρρήσεις που εκφράστηκαν στην πορεία. Σε κάποιες δόθηκαν απαντήσεις, σε κάποιες άλλες όχι:

- Μήπως το άτομο αυτό θα αποκτήσει περισσότερη εξουσία στο εγχείρημα;

98. Παράλληλα με τη συζήτηση για τη θέση εργασίας, εξελισσόταν η κουβέντα μελών του Σπόρου για δημιουργία καφενείου-κολεκτίβας.

- Γιατί να πληρώνεται κάποιος για το έργο που προσφέρει και κάποιος άλλος όχι;
- Πώς θα του συμπεριφερόμαστε; Σαν να είναι υπάλληλός μας; Μήπως δημιουργηθούν προβλήματα στις σχέσεις μας;
- Θα είναι οικονομικά βιώσιμη μια τέτοια επιλογή;
- Το ζήτημα της αλληλεγγύης θα περάσει σε δεύτερη μοίρα;
- Αν υπάρχει ανάγκη για αμειβόμενη εργασία, δεν θα ήταν καλύτερο ένα πιο συλλογικό σχήμα;

Και ενώ το κονδύλι εγκρίθηκε σε μια πολυτάραχη διήμερη «Εθνοσυνέλευση», όταν ύστερα από κάποιους μήνες έφτασε η στιγμή για την τελική απόφαση με βάση μια συγκροτημένη πρόταση (στήσιμο νέας αποθήκης και οικονομική παρακολούθηση με μερική απασχόληση ενός ατόμου), η πλειοψηφία φάνηκε να μην ενθουσιάζεται κυρίως ως προς τα προσωποπαγή χαρακτηριστικά της προτεινόμενης λύσης, ωστόσο δεν εκφράστηκε καμιά αντιπρόταση. Τελικά, η πρόταση απορρίφτηκε όταν μπήκε βέτο από ένα μέλος και σταμάτησε η συζήτηση[99]. Μια επιπόλαια, αλλά συνάμα εύκολη λύση για μια ομάδα που είχε να λύσει τον γόρδιο δεσμό.

Ο χώρος του Συν.Αλλ.Οις.

Ο γόρδιος αυτός δεσμός φάνηκε να λύνεται στα τέλη της άνοιξης του 2010, οπότε και πάρθηκε η απόφαση για αυτονόμηση της διαμετακομιστικής λειτουργίας του Σπόρου μέσω της δημιουργίας διακριτού εγχειρήματος-κολεκτίβας εργασίας πέντε «σπόρων» (με την επωνυμία Συν.Αλλ.Οις). Σύμφωνα με τη σχετική ανακοίνωση του Σπόρου:

> «Η εργασιακή κοοπερατίβα, στελεχωμένη από μέλη του Σπόρου, θα αναλάβει τις διεκπεραιωτικές διαδικασίες (εισαγωγές,

---

99. Αν κάποιος μπλοκάρει, θα πρέπει να του ζητάμε να εξηγήσει πειστικά στην ομάδα τον λόγο που η απόφαση είναι αντίθετη με τις αρχές και τους στόχους της. Δεν γίνονται δεκτές προσωπικές αρχές και πεποιθήσεις. Το μπλοκ είναι βαρύ πράγμα και ευθύνη να πείσει έχει αυτός που μπλοκάρει την ομάδα και όχι η ομάδα. Αν φανεί ότι το μπλοκ είχε λογική, δηλαδή ένα κομμάτι της ομάδας (χοντρικά το ένα τέταρτο) έχει πειστεί ότι έχει βάση, τότε η απόφαση δεν περνάει και προσπαθούμε να την τροποποιήσουμε. Αν όμως το μπλοκ κριθεί παράλογο, τότε η απόφαση υλοποιείται.

Αφίσα, 2011.

μεταφορές, αποστολές δεμάτων, λογιστικές υποχρεώσεις κ.λπ.), την υποστήριξη του διευρυνόμενου δικτύου διακίνησης προϊόντων αλληλέγγυου εμπορίου στον ελλαδικό χώρο, αλλά και την άμεση σχέση με νέους συνεταιρισμούς παραγωγών, την απευθείας εισαγωγή και μελλοντικά τη μεταποίηση περισσότερων προϊόντων. Ο Σπόρος συνέχιζει ως μια ανοιχτή και πολυπληθής συλλογικότητα με εθελοντική προσφορά στη λειτουργία του σπορο-χώρου» (Σπόρος, 2011β).

Η αποκεντρωμένη εξάπλωση

«Επιχειρούμε ένα πείραμα, το ονομάζουμε “Ο Σπόρος” και ελπίζουμε να βγάλει ρίζες, να μεγαλώσει και, γιατί όχι, να φυτρώσει και αλλού» (Σπόρος, 2000). Τόσο στο πλαίσιο των συλλογικών διαδικασιών όσο και στο κείμενο αυτοπαρουσίασης, διαφαίνεται η πρόθεση η (υπαρκτή) ανάπτυξη του εγχειρήματος να μην οδηγήσει σε γιγαντισμό του, αλλά να επιδιωχθεί ενεργά μια αποκεντρωμένη διάχυση ενός προτύπου δράσης που θα μπορούσαν να ακολουθήσουν αντίστοιχες πρωτοβουλίες. Με μια ανάλογη λογική και ο γίγαντας Café Libertad μας βοήθησε στα πρώτα μας βήματα, αλλά και μας έσπρωξε προς μια τέτοια κατεύθυνση απογαλακτισμού.

Η αποκεντρωμένη εξάπλωση αφορά κυρίως το εναλλακτικό-αλληλέγγυο εμπόριο, όπου ύστερα από χρόνια ενεργητικής προσπάθειας έχουν δημιουργηθεί αντίστοιχες στεγασμένες ομάδες στη Θεσσαλονίκη[100] και στα Χανιά, οι ομάδες εναλλακτικού-αλληλέγγυου εμπορίου των Nosotros[101] (Εξάρχεια), Micropolis[102] (Θεσσαλονίκη) και Βοτανικού Κήπου[103] (Πετρούπολη), αλλά δεν σταματά στο συγκεκριμένο πεδίο. Όπως φαίνεται και από τη διαδικασία συγκρότησης, λειτουργίας και μετεξέλιξης του χαριστικού παζαριού από το πατάρι του σπορο-χώρου σε Σκόρος, τη γέννηση της πρωτοβουλίας για την ίδρυση κολεκτίβας εργασίας-καφενείου, αλλά και του Συν.Αλλ.Οις σε διακριτές συλλογικότητες, καθεμιά με τον δικό της χώρο, υπάρχει μια σαφής στρατηγική «ανάπτυξης»

---

100. http://spame.gr

101. http://enallaktiko-emporio.blogspot.gr

102. http://micropolis-socialspace.blogspot.gr/2012/06/blog-post_11.html

103. http://votanikoskipos.blogspot.gr/search/label/Αλληλέγγυο Εμπόριο

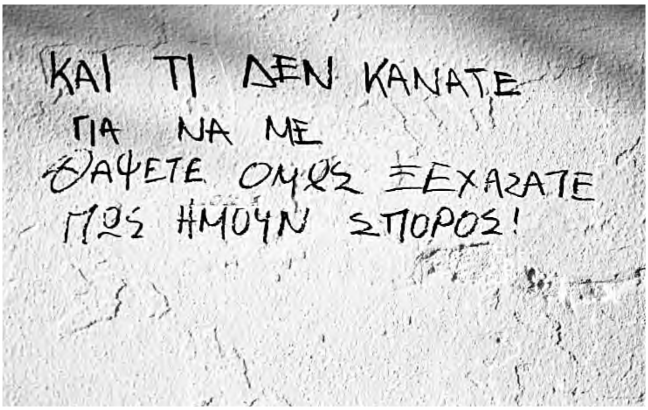
(με αντιρρήσεις βέβαια, κυρίως ως προς την ορατότητα και τη σύνδεση των εγχειρημάτων, αλλά και πλεονεκτήματα, όπως η μεγαλύτερη ευελιξία κινήσεων, η υποχρέωση να στέκονται στα δικά τους πόδια και η δυνατότητα να εμπλέκουν περισσότερο κόσμο).

Ένας κύκλος κλείνει...

Ο Σπόρος, όμως, εν έτει 2012, είχε χάσει τη φρεσκάδα και την ορμή του. Τα περισσότερα μέλη του είχαν πλέον κουραστεί, βαρεθεί ή ξενερώσει. Ένας βασικός λόγος ήταν η υποβάθμιση της συνέλευσης. Έλλειπαν οι νέες πρωτοβουλίες και οι πολιτικές ζυμώσεις, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις αποφάσεις παίρνονταν και δεν τηρούνταν. Τις συνελεύσεις, όπως ανέφερε ένα μέλος του Σπόρου, «πολλές φορές τις κάναμε για να τις κάνουμε, ξεφεύγαμε, αγορεύαμε, κάναμε διαλόγους κουφών, φεύγαμε χωρίς να έχουμε προχωρήσει ούτε ένα βήμα».

Μια κατάσταση που, κατά την άποψή μου, είχε αρχίσει να κάνει την εμφάνισή της ήδη από τον Οκτώβρη του 2008 και ήταν ο κύριος λόγος για τον οποίο αποχώρησα αργότερα από τη συλλογικότητα, ύστερα από αρκετά χρόνια ενεργούς συμμετοχής. Ωστόσο, η καβάντζα που παρείχε η ύπαρξη του Συν.Αλλ.Οις, ένα προσβλητικό όσο και αντισυντροφικό μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που εκ παραδρομής έφτασε στη λίστα της ομάδας, η απουσία μεταμέλειας ή έστω μιας τυπικής συγγνώμης και η μη ομόθυμη καταδίκη-διαγραφή του, όλα αυτά οδήγησαν στην απόφαση για το κλείσιμο του Σπόρου το καλοκαίρι του 2012.

Αυλαία, λοιπόν, για ένα εγχείρημα-σταθμό για τα ελληνικά δεδομένα, το οποίο μπορεί να έχασε τη δυναμική του, αποτέλεσε όμως αφορμή για έμπνευση και ξεκίνημα πολλών νέων ομάδων, καθώς κατέδειξε ότι εγχειρήματα τα οποία μοιάζουν ουτοπικά μπορούν κάλλιστα να γίνουν ρεαλιστικά. Αυτή είναι και η σημαντικότερη συμβολή του Σπόρου, πέρα από την αλληλεγγύη που προσέφερε όλα αυτά τα χρόνια στους συνεταιρισμούς και τα κινήματα που στήριξε. Μια συμβολή που δεν θα καταρρεύσει μαζί του. Αρκεί τα παθήματα να γίνονται μαθήματα, καθώς τα βλαστάρια του συνεχίζουν να ανθίζουν και να πολλαπλασιάζονται.

Εκδήλωση-συζήτηση για την άμεση σχέση παραγωγών - καταναλωτών αγροτικών προϊόντων στο 2ο Φεστιβάλ Δημιουργικές Αντιστάσεις, 22/6/2008.

ΤΟ ΚΑΛΑΘΙ

Σύντομο ιστορικό

Η συγκρότηση της ομάδας

Στις 21 Οκτωβρίου 2007 «έφτασαν» στην ηλεκτρονική λίστα του Σπόρου τα πρακτικά από τη συνάντηση της Ομάδας Μπάσκετ (Καλάθι), αποτέλεσμα του προβληματισμού τεσσάρων ατόμων, τα τρία από τα οποία μέλη του Σπόρου. Πέρα από μια καταρχήν προετοιμασία σε τρεις άξονες (κριτήρια προϊόντων - κριτήρια παραγωγών - ομάδες καταναλωτών), τα πρακτικά αυτά σηματοδοτούσαν –και μέσω της επιλογής ονόματος– την έναρξη μιας νέας συλλογικής προσπάθειας μέσα από τα σπλάχνα του Σπόρου.

Το Καλάθι δημιουργήθηκε για να προμηθευόμαστε σε προσιτές τιμές τοπικά προϊόντα καθημερινής ανάγκης που έχουν παραχθεί με οικολογικές προδιαγραφές από ανθρώπους με τους οποίους μας συνδέουν σχέσεις εμπιστοσύνης αλλά και συν-τροφικότητας· παράλληλος στόχος, η προβολή της βιωσιμότητας μιας τέτοιας προσπάθειας ώστε να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση για άλλες γειτονιές και αφορμή ευρύτερης ενεργούς εμπλοκής σε εγχειρήματα αλληλέγγυας οικονομίας.

Το εγχείρημα αυτό είχε να κάνει με παραγωγούς τους οποίους μπορούσαμε να συναντήσουμε εύκολα (σε αντίθεση με τους ζαπατίστας) και, ως εκ τούτου, φαινόταν να αποτελεί προνομιακό πεδίο για πειραματισμό στη στρατηγικής σημασίας ανάλυση της φετιχοποίησης των κοινωνικών σχέσεων. Αυτός ήταν και ο κύριος λόγος για την ενεργό εμπλοκή μου στο εγχείρημα αμέσως μετά την τυπική ίδρυσή του.

Η ευπάθεια των νωπών αγροτικών προϊόντων σε συνδυασμό με την περιοδικότητα της διαθεσιμότητάς τους, η ανάγκη συνεργασίας με πολλούς παραγωγούς, οι νομικές γκρίζες ζώνες και οι μεγάλες ανάγκες για ενεργό συμμετοχή των καταναλωτών ήταν μερικές από τις βασικές δυσκολίες προκειμένου να ορθοποδήσει το εγχείρημα· δυσκολίες τις οποίες δεν συνάντησε ο Σπόρος.

Έναρξη δημόσιας λειτουργίας Καλαθιού – γενέθλια σπορο-χώρου 1/3/2008.

Η απαρχή του εγχειρήματος μπορεί να αναζητηθεί στις αρχές του 2006 και τη γνωστοποίηση της ύπαρξης του Δικτύου Οικοκοινότητα [104], τις διαδικασίες του οποίου παρακολουθούμε ως ενεργά μέλη από την 9η Γενική Συνέλευση (Δίρφυ, 31/3 - 2/4/ 2006).

Ύστερα από μια δοκιμαστική περίοδο με περιορισμένες ομαδικές παραγγελίες προϊόντων των παραγωγών του Δικτύου μόνο για τα μέλη του Σπόρου, αποφασίζεται να ανοίξει το εγχείρημα και σε άλλο κόσμο (ακολουθώντας την πετυχημένη συνταγή του χαριστικού παζαριού). Ο λόγος; Να μειωθεί αναλογικά το μεταφορικό κόστος ώστε να μπορούμε να παραγγέλνουμε προϊόντα που διαφορετικά θα είχαν απαγορευτικές τιμές, να ενισχύσουμε πιο ουσιαστικά τους παραγωγούς (και να εμβαθύνουμε τις μεταξύ μας σχέσεις), αλλά και να συμμετέχουν ενεργά περισσότεροι καταναλωτές.

Το Σάββατο, 1η Μαρτίου 2008, με αφορμή την ολοήμερη γιορτή για τα «Τριάμισι Χρόνια Σπόρος – Δύο Χρόνια σπορο-χώρος», ήταν ουσιαστικά η ημέρα που έγινε το δημόσιο κάλεσμα για συμμετοχή στην ομάδα Καλάθι και διανεμήθηκε το κείμενο αυτοπαρουσίασης της συλλογικότητας.

Γνωρίζοντας ότι είχε προϋπάρξει κάποια αντίστοιχη προσπάθεια στον ελλαδικό χώρο με έδρα το Ελευθεριακό Στέκι «Πικροδάφνη»[105], μία από τις πρώτες ενέργειες που έκανε το Καλάθι ήταν να έρθει σε επαφή με τους συντελεστές αυτού του εγχειρήματος για να ενημερωθεί για την πορεία του, γνωστοποιώντας παράλληλα τις προθέσεις του σε τυχόν ενδιαφερόμενους. Έγιναν, επίσης,

---

104. Πανελλαδικά αυτοοργανωμένο δίκτυο στη βάση των σχέσεων αλληλεγγύης και συνεργασίας οικοπαραγωγών και ενεργών πολιτών, με σκοπό την προώθηση της οικολογικής παραγωγής και των κοινοτιστικών εναλλακτικών δραστηριοτήτων. Ομολογουμένως με λίγα μέλη, μόλις περί τους δέκα διάσπαρτους-χωρικά-ατομικούς-παραγωγούς, αλλά με συλλογικές διαδικασίες για τη διατύπωση πολιτικού λόγου και για τη λειτουργία ενός συστήματος αλληλοπιστοποίησης (επίσκεψη στο χωράφι κ.λπ.), καθένας/καθεμιά με δυνατότητα να διαθέτουν δυο τρία οικολογικά προϊόντα (http://oikodiktyo.espivblogs.net/about).

105. http://steki-pikrodafni.gr/node/1

ενημερωτικές συζητήσεις με ανθρώπους από το BAH! [106], το Surco Asurco [107], το «καλάθι» της Xarxa de Consum Solidari [108], όλα αντίστοιχα εγχειρήματα επί ισπανικού εδάφους.

Όλα αυτά τα εγχειρήματα έχουν πολλά κοινά στη γενικότερη φιλοσοφία που τα διέπει. Έχουν όμως και αρκετές διαφορές στον τρόπο λειτουργίας, ανάλογα με το αν:

- οι παραγωγοί διοχετεύουν τα προϊόντα τους πρωτίστως στις ομάδες καταναλωτών ή αυτές έχουν επικουρικό ρόλο,
- οι καταναλωτές αναλαμβάνουν υποχρεωτικά ενεργό ρόλο στην όλη διαδικασία ή αυτό είναι προαιρετικό,
- οι καταναλωτές παραγγέλνουν κάθε φορά προϊόντα και ποσότητες από τους παραγωγούς ή επιλέγουν μεταξύ μικρού ή μεγάλου «καλαθιού» με ό,τι βγάζει εκείνη την εποχή το χωράφι,
- για να καλυφτεί μια ικανοποιητική ποικιλία προϊόντων χρειάζονταν ένας, δύο ή περισσότεροι παραγωγοί.

Λίγα λόγια για το ΚΑΛΑΘΙ...

Ύστερα από μια περίοδο πειραματισμών σχεδόν ενός χρόνου, έχει ξεκινήσει με αφετηρία το Σπόρο, η λειτουργία μιας **συνέλευσης ενεργών καταναλωτών** που οργανώνει ομαδικές παραγγελίες οικολογικών αγροτικών προϊόντων από παραγωγούς με τους οποίους κρίνει ότι μπορεί να οικοδομήσει **σχέσεις εμπιστοσύνης και συντροφικότητας**. Μέχρι σήμερα, έχει διακινηθεί μια ποικιλία προϊόντων (αβοκάντο, ακτινίδια, ελιές, ζυμαρικά, λάδι, λεμόνια, μέλι, μπανάνες, ντομάτες, παστέλια, πατάτες, πορτοκάλια, ρακί, φασόλια μέχρι και κοτόπουλα) από παραγωγούς από την Κρήτη μέχρι τις Πρέσπες, ενώ βελτιώνεται συνεχώς η διαδικασία συλλογής των παραγγελιών μέσω της δημιουργίας ενός διαδικτυακού καλαθιού και όχι μόνο.

Στο Καλάθι θέλουμε να συμβάλλουμε στη δημιουργία τέτοιων αποκεντρωμένων και αλληλοϋποστηριζόμενων δικτύων παραγωγών – καταναλωτών. Θέλουμε να αναπτυχθεί μια διευρυμένη ανθρώπινη κοινότητα όπου η παραγωγή, η κατανάλωση και η διακίνηση αγαθών βασίζεται στην **αλληλεγγύη**, στη **συμμετοχή** και στο **σεβασμό στο περιβάλλον**.

Γνωρίζουμε πως σε άλλα μέρη του πλανήτη ανάλογα εγχειρήματα έχουν ξεκινήσει εδώ και καιρό. Για μας ωστόσο το καλάθι αποτελεί έναν άγνωστο δρόμο, χωρίς έτοιμες λύσεις. Τις λύσεις θα τις επινοήσουμε από κοινού, παραγωγοί και καταναλωτές προς την κατεύθυνση της δημιουργίας μορφών αλληλέγγυας και εναλλακτικής οικονομίας.

Αν θέλετε να συμμετέχετε στη συνδιαμόρφωση αυτού του εγχειρήματος ως παραγωγός ή ενεργός καταναλωτής, αν είχατε εμπειρίες από αντίστοιχα εγχειρήματα ή έχετε πληροφορίες που κρίνετε ότι μπορεί να μας είναι χρήσιμες, θα χαρούμε πολύ αν επικοινωνήσετε μαζί μας (basket@lists.riseup.net, 210-3801375). Οι συναντήσεις γίνονται κάθε Παρασκευή στις 20:00 στον Σπόρο.

www.kalathi.sporos.org

Το κείμενο αυτοπαρουσίασης του Καλαθιού.

106. http://bah.ourproject.org

107. http://www.lapiluka.org/surco-a-surco

108. http://www.xarxaconsum.net

Η σχέση με τους παραγωγούς

Το Καλάθι, κληρονομώντας από τις συζητήσεις που αναπτύχθηκαν στις συνελεύσεις του Σπόρου κάποια ανασφάλεια για την αγωνιστική ετοιμότητα του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος, αλλά και την απουσία οργανωμένων συλλογικοτήτων παραγωγής –γεγονός που αποτέλεσε την αιτία για δημιουργία διακριτής (υπο)ομάδας στο πλαίσιο του Σπόρου–, στράφηκε αρχικά σε ό,τι έκρινε ότι αποτελούσε το πιο συνειδητοποιημένο κομμάτι παραγωγών: το Δίκτυο Οικοκοινότητα.

Με βάση την επιθυμία μας για περαιτέρω εμβάθυνση στη σχέση μας με τους παραγωγούς, αλλά και την ανάγκη διεύρυνσης των συνεργασιών για την κάλυψη ικανοποιητικής ποικιλίας προϊόντων, οδηγηθήκαμε στην εξής θέση για την επιλογή παραγωγών:

Αναμνηστική φωτογραφία από την εκδρομή του Καλαθιού στο κτήμα Κολέμπα–Φούκη, για τη συγκομιδή κερασιών.

«Ως προς τους παραγωγούς συγκλίνουμε στην υιοθέτηση μιας πιο "ευέλικτης" διαδικασίας. Επειδή ερχόμαστε σε επαφή με διαφορετικά είδη παραγωγών με διαφορετικές ανάγκες, κουλτούρες, στοχεύσεις, θα πρέπει να βρούμε έναν μη ομογενοποιημένο τρόπο συνδιαλλαγής μαζί τους. Κάποιες φορές μπορεί να μας αρκεί η αγάπη του παραγωγού για το προϊόν και η αντισυμβατικότητα με τον κυρίαρχο τρόπο της γεωργίας (χημικά, εκμετάλλευση εργατών, απρόσωπες σχέσεις κ.λπ.), άλλες φορές μπορεί να βρισκόμαστε αντιμέτωποι με κάτι πιο συλλογικό και κινηματικό. Έχοντας ξεκαθαρίσει τις στοχεύσεις μας, οικοδομούμε εν δυνάμει σχέσεις χωρίς αποκλεισμούς και το πώς θα εξελιχθούν φαίνεται με τη δυναμική που θα ακολουθηθεί από τον κόσμο που συμμετέχει, έχει την κατάλληλη ενημέρωση και στηρίζει το Καλάθι. Με λίγα λόγια, να μην αναλωθούμε σε έναν γεροντοκορισμό αναζητώντας τους τέλειους παραγωγούς, αλλά μέσα από διαφανείς σχέσεις να δοκιμάσουμε ένα πείραμα που βρίσκεται στα σπάργανα ακόμη. Δεν είμαστε οι κριτές υπεράνω κριτικής που θα επιλέξουμε τους σωστούς παραγωγούς/προϊόντα, αλλά ενεργοί καταναλωτές που θέλουμε να δράσουμε σε μια δημόσια σφαίρα με αλληλεγγύη και αλληλοσεβασμό» (Καλάθι, 2008) .

Από την επαφή μας με τους παραγωγούς συνειδητοποιήσαμε πόσο σημαντικό ήταν για αυτούς το να υπάρχουν καταναλωτές

που κινούνται εκτός πλαισίων της ελεγχόμενης από τους μεσάζοντες αγοράς, έστω κι αν εμείς δίναμε διέξοδο για ένα πολύ μικρό μέρος της συνολικής παραγωγής τους. Εκτός από κάποιες αρνητικές εξαιρέσεις του τύπου «αυτοί είναι αλληλέγγυοι, να τους στείλουμε τη σαβούρα και τα καλά να τα πουλήσουμε στη λαϊκή», σε γενικές γραμμές και οι δύο πλευρές έμειναν ικανοποιημένες από τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Αν δεν συνέβαινε κάτι τέτοιο, πολύ απλά δεν υπήρχε συνέχεια.

Ο Γ. Κολέμπας είναι ο συγγραφέας του βιβλίου Τοπικοποίηση. Από το παγκόσμιο... στο τοπικό.

Με την πάροδο του χρόνου, οι παραγωγοί που έρχονταν σε επαφή μαζί μας για να συν-λειτουργήσουμε αυξάνονταν συνεχώς και έφτασαν να αριθμούν αρκετές δεκάδες. Ο Αποστόλης Σέληνας και οι Κολέμπας-Φούκης (μέλη του Δικτύου Οικοκοινότητα) αποτελούν περιπτώσεις παραγωγών με τους οποίους ήρθαμε πιο κοντά λόγω μεγαλύτερης τριβής – και όχι μόνο.

Ο Σέληνας στο αμπέλι του.

Τον Μάιο του 2008, η συλλογική συγκομιδή κερασιών και η συμβίωση για τρεις ημέρες στο πανέμορφο αγρόκτημα των Κολέμπα-Φούκη στον Άγιο Βλάσιο Πηλίου ήταν αναμφισβήτητα μια από τις πολυτιμότερες εμπειρίες που αποκόμισα από τη συμμετοχή μου στο Καλάθι. Είδαμε από κοντά ένα αγρόκτημα έξι στρεμμάτων με κερασιές (κυρίως), δαμασκηνιές, λωτούς, αλλά και με ζώα (κότες, κουνέλια, πάπιες, γαλοπούλες, σκυλιά), καθώς επίσης και ένα βιοκλιματικό σπίτι, εγκατάσταση για κομποστοποίηση και χρήση ενεργών μικροοργανισμών. Το σκηνικό συμπλήρωνε το πανέμορφο τοπίο και –στοιχείο πολύ σημαντικό– η καταπληκτική παρέα! Από την

Η μαμά του Σέληνα με τα κοτοπουλάκια.

άλλη, εμείς, «οι Αθηναίοι», προβληματιστήκαμε για πρώτη φορά με το ζήτημα της επίτευξης αξιοπρεπούς τιμής για τον παραγωγό και ταυτόχρονα προσιτής στον τελικό καταναλωτή των οικολογικών προϊόντων, αναλογιζόμενοι το πόσο πολλή ώρα μάς πήρε απλώς και μόνο η συλλογή των καρπών.

Πανηγυρική έναρξη αναδιοργάνωσης Καλαθιού, 6/11/2009.

Το ζήτημα της ενεργούς συμβολής στο εγχείρημα

Ως προς το κομμάτι της προαπαιτούμενης ή μη συμβολής των καταναλωτών στο εγχείρημα κατά το «άνοιγμα» του Καλαθιού, δεν είχε αναπτυχθεί προηγουμένως κάποιος σχετικός προβληματισμός. Όποιος ήθελε να συμμετάσχει ή να παραγγείλει μπορούσε να το κάνει, με μόνη απαίτηση να μη δημιουργεί προβλήματα (μη παραλαβή ευπαθών προϊόντων, προσβλητική συμπεριφορά κ.λπ.).

Αναγνωρίζοντας, στην πορεία, ότι τα ενεργά μέλη του Καλαθιού θα αποτελούσαν μοιραία μια αισχρή μειοψηφία εφόσον δεν τέθηκε ως όρος η ενεργός συμμετοχή, με άλλα λόγια η δημιουργία μιας «κλειστής» ομάδας, αναρωτηθήκαμε πολλές φορές μήπως είχαμε καταλήξει χαμάληδες για την εξυπηρέτηση υγιεινιστών πελατών, οι οποίοι ενδιαφέρονταν μόνο για την ύπαρξη ενός φτηνού μπακάλικου. Καθώς οι παραγγελίες και οι παραγωγοί αυξάνονταν, και στις πλάτες λίγων ανθρώπων έπεφτε δυσανάλογο φορτίο, συνειδητοποιήσαμε ότι κάτι έπρεπε να αλλάξει. Και για να γίνει κάτι τέτοιο, θα έπρεπε πρώτα να κοινοποιηθεί ως διάθεση προς όλους τους συμμετέχοντες.

Κάπως έτσι οδηγηθήκαμε, έπειτα από πολλή συζήτηση, στην απόφαση για αναδιοργάνωση του Καλαθιού, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις δυνατές εναλλακτικές επιλογές[109], με στόχο «την ομαλότερη/τυποποιημένη λειτουργία του Καλαθιού με ταυτόχρονη μείωση της απαιτούμενης δουλειάς ανά ενεργό μέλος, ώστε να αποτελέσει ένα πρότυπο λειτουργίας καταναλωτικού συνεταιρισμού (και όχι αυτοδιαχειριζόμενου μπακάλικου) και να αναπτυχθεί η ομαλή συνεργασία-αίσθηση κοινότητας των συμμετεχόντων» (Καλάθι, 2009).

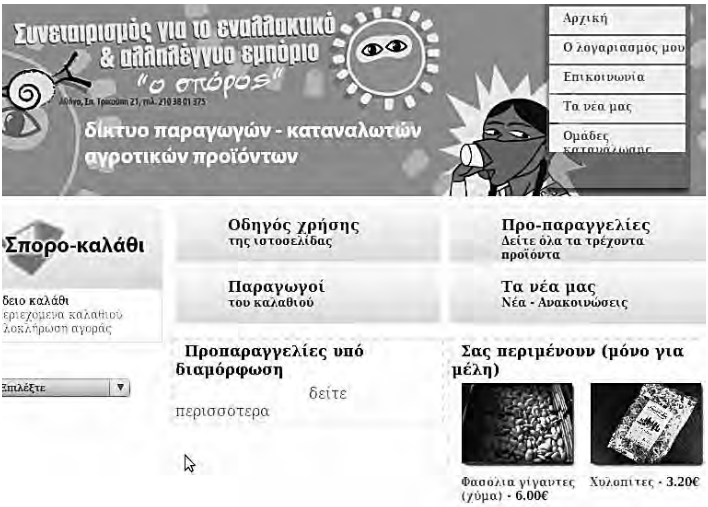

109. Οι εναλλακτικές ήταν οι ακόλουθες: α) πριμοδότηση της ενεργούς συμμετοχής στο Καλάθι (έκπτωση σε ενεργά μέλη, ενσωμάτωση κόστους επιπλέον εργασίας στις τιμές), β) υπομονή για την εν καιρώ αφύπνιση των μαζών, γ) δημιουργία κλειστής ομάδας ενεργών καταναλωτών, δ) το Καλάθι να πάψει να δραστηριοποιείται.

Πανηγυρική έναρξη αναδιοργάνωσης Καλαθιού, 6/11/2009.

Η νέα μορφή λειτουργίας αποφασίστηκε να εγκαινιαστεί πανηγυρικά και δημόσια ψήνοντας κάστανα (ως αφορμή και για γνωριμία-κουβέντα με τον παραγωγό) και πίνοντας ρακές στον Σπόρο. Ταυτόχρονα, έμπαινε σε λειτουργία η νέα ιστοσελίδα του Καλαθιού[110] υπό μορφή ηλεκτρονικού καταστήματος (e-shop), όπου θα συγκεντρώνονταν οι προπαραγγελίες.

Βασικός στόχος της όλης αναδιοργάνωσης ήταν η μεγαλύτερη δέσμευση από περισσότερους καταναλωτές, καθώς και η άρνηση εξυπηρέτησης πελατών που απλά... είδαν φως και μπήκαν. Στο πλαίσιο αυτό, προχωρήσαμε στην εγγραφή μελών. Όποιος ή όποια ήθελε να προπαραγγείλει ή να αγοράσει προϊόντα όφειλε να έρθει σε επαφή με κάποιο μέλος του Καλαθιού. Στη μεταξύ τους συζήτηση, διασαφηνιζόταν ο λόγος ύπαρξης και ο τρόπος λειτουργίας της συλλογικότητας, καθώς και η δυνατότητα για πρακτική συμμετοχή[111] των καταναλωτών στο εγχείρημα ώστε να προαχθεί η μεγαλύτερη δυνατή εμπλοκή.

Το «e-shop» του καλαθιού (kalathi.sporos.org).

110. Χρησιμοποιήθηκε το ελεύθερο λογισμικό osCommerce και δηλώθηκε δημόσια η βούληση για μετάδοση της τεχνογνωσίας μας τόσο μέσα από την ιστοσελίδα όσο και στα πλαίσια της δικτύωσης των e-ποδομών (http://epodomes.org/forum/index.php?topic=97.0).

111. Ενδεικτικά, παραλαβή προϊόντων, τακτοποίηση, ορισμός τιμής, καταγραφή εισερχομένων-εξερχομένων, πώληση προϊόντων, ενημέρωση καταναλωτών για διαθέσιμα προϊόντα προς προπαραγγελία, συγκέντρωση προπαραγγελιών, παραγγελία στον παραγωγό, δοκιμή/επιλογή νέων προϊόντων/παραγωγών, προετοιμασία εκδηλώσεων, καθαριότητα χώρου, βάρδια στο Καλάθι, καταγραφή τιμών στην ευρύτερη αγορά, ενημέρωση ιστοσελίδας, πληρωμή μεταφορικών και παραγωγού.

Ένα άλλο μέτρο το οποίο αποφασίστηκε –ύστερα από πολλές συζητήσεις σε τεταμένο κλίμα– στη νέα περίοδο λειτουργίας του Καλαθιού ήταν να υπάρχει μια δεύτερη τιμή με έκπτωση 10% επί της τελικής τιμής των προϊόντων για όσους συμβάλλουν ενεργά.

Υπόδειγμα τιμολόγησης-δυνατότητας παραλαβής ανά είδος καταναλωτή:

	τυποποιημένο Καλαθιού σε ράφι Σπόρου	τυποποιημένο Καλαθιού ή ημιτυποποιημένο	νωπά
ενεργό μέλος	τιμή Α – 10%	τιμή Α – 10%	τιμή Α – 10%
εγγεγραμμένος χρήστης	τιμή Α	τιμή Α	τιμή Α
τυχαίος πελάτης	τιμή Α	δεν μπορεί να αγοράσει	δεν μπορεί να αγοράσει

τιμή Α= κόστος αγοράς, μεταφορικά, ΦΠΑ κ.λπ. +15%

Με την απόφαση αυτή, επιδιώχθηκε να βρεθεί ένας τρόπος ώστε τα οικολογικά αγροτικά προϊόντα να είναι προσιτά σε όλους όσοι συμμετέχουν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ενεργά σε ομάδες καταναλωτών (σκεπτικό που περιγράφεται στο κείμενο *Η σχέση παραγωγού-καταναλωτή και οι τιμές των βιολογικών προϊόντων* (Σέληνας, 2003). Η έκπτωση στην τελική τιμή έρχεται να αναγνωρίσει ότι όντως υπάρχουν διαφορετικές ταχύτητες και αποσκοπεί στην όσο το δυνατόν πιο αρμονική συνεργασία όλων των εμπλεκομένων, επιδιώκοντας να διευρύνει τον κύκλο εκείνων που συμμετέχουν ενεργά.

Πολύ γρήγορα τα εγγεγραμμένα μέλη έφτασαν τα εκατό, ενώ τα ενεργά περίπου τα τριάντα. Όλοι όσοι έκαναν βάρδια στον Σπόρο θεωρήθηκαν ενεργά μέλη, καθώς συνέβαλλαν εν μέρει στη λειτουργία του Καλαθιού. Παρ’ όλα αυτά, ο «σκληρός πυρήνας» των ενεργών μελών δεν ξεπερνούσε τα δεκαπέντε άτομα, ενώ στις συνελεύσεις παρευρίσκονταν σε γενικές γραμμές όχι περισσότεροι από οχτώ. Αμέσως

Λογότυπο της πανελλαδικής δικτύωσης οικοπαραγωγών - ενεργών πολιτών «Δίκτυο Οικοκοινότητα».

μόλις συνειδητοποιήσαμε ότι τα μέλη άγγιξαν τον μυθικό αριθμό 100, μας έπιασε... πανικός και κλείσαμε τις εγγραφές, εξαιρώντας όσους και όσες ήθελαν να αναλάβουν κάποια υπευθυνότητα, να γίνουν δηλαδή ενεργά μέλη.

Γενικά επικράτησε απογοήτευση, καθώς η αναδιοργάνωση, πέρα από το ότι έλυσε κάποια πρακτικά ζητήματα, δεν κατάφερε να διευρύνει όσο θα περιμέναμε την ενεργό συμμετοχή· αντίθετα, μονιμοποιούσε κατά κάποιον τρόπο μια άσκηση φιλανθρωπίας, όπου κάποιοι λίγοι τρέχουν για το καλό κάποιων άλλων. Ύστερα από μια περίοδο προβληματισμού και ξεκούρασης, λοιπόν, και με το Καλάθι να βρίσκεται ουσιαστικά εκτός λειτουργίας, προχωρήσαμε το φθινόπωρο του 2011 με λιγοστές διαθεσιμότητες σε ένα νέο κάλεσμα για συμμετοχή, που απευθυνόταν στα περίπου εκατό εγγεγραμμένα μέλη. Εκεί τέθηκε το δίλημμα: ή θα υπάρξει συμμετοχή και εναλλαγή στις υποχρεώσεις (εφόσον πρόκειται για μια αριθμητικά μεγάλη ομάδα) ή η ομάδα θα πρέπει να περιοριστεί στα ενεργά μέλη ώστε να μην επιβαρύνονται αισθητά όσοι και όσες διαχειρίζονται τη λειτουργία της.

Αποτέλεσμα; Παταγώδης αποτυχία! Μόλις ένα άτομο ανταποκρίθηκε θετικά και... ο κύβος ερρίφθη. Στο εξής, το Καλάθι θα λειτουργεί ως ομάδα που αποτελείται αποκλειστικά από ενεργούς καταναλωτές, συμπεριλαμβάνοντας όσες και όσους δραστηριοποιούνται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στον ευρύτερο κύκλο του Σπόρου.

17η Πανελλαδική Γιορτή Οικολογικής Γεωργίας και Χειροτεχνίας, Αθήνα, 2010.

Το ζήτημα της λειτουργικότητας

Όπως προαναφέραμε, το Καλάθι αντιμετώπιζε μονίμως πρόβλημα ώστε να αντεπεξέλθει στη διεκπεραίωση των βασικών λειτουργιών του, σε αντίθεση, για παράδειγμα, με τον Σπόρο, ο οποίος, πέρα από τα όποια εσωτερικά προβλήματα, είχε καταφέρει σε μεγάλο βαθμό να λειτουργεί στον... αυτόματο πιλότο. Σε αυτό το σημείο καλό θα ήταν να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο οφείλουμε να ανταποκρινόμαστε στη φύση της πρακτικής δουλειάς και των απαιτήσεων που ως έναν βαθμό αυτή θέτει· με άλλα λόγια, να εξετάσουμε τη λειτουργικότητα των εγχειρημάτων μας ως βασικό δομικό στοιχείο για την όσο το δυνατό αρτιότερη συγκρότησή τους.

Αφίσα, 2009.

Για παράδειγμα, η φύση των νωπών και καθημερινής χρήσης προϊόντων προϋποθέτει εύκολη πρόσβαση στο σημείο διακίνησης, ανάγκη λιγότερο επιτακτική στην περίπτωση των τυποποιημένων-συσκευασμένων προϊόντων. Τα μεν πρώτα έχουν μεγαλύτερο όγκο αλλά και βάρος, τα δε άλλα μεγαλύτερη διάρκεια ζωής. Για τα τυποποιημένα αρκεί μια επίσκεψη το δίμηνο· για τα νωπά απαιτείται μια επίσκεψη την εβδομάδα. Ιδού, λοιπόν, ο βασικός λόγος για τον οποίο το Καλάθι εξαρχής προσανατολιζόταν σε μια προσπάθεια για διάχυση αντίστοιχων ομάδων στις γειτονιές, οι οποίες θα συνεργάζονταν μεταξύ τους όπου και όποτε υπήρχε ανάγκη (συλλογικές παραγγελίες, εναλλαγή στην παραλαβή κ.λπ.).

Η δημιουργία του Καλαθιού στον σπορο-χώρο (που λειτουργούσε ανοιχτά ως κατάστημα), στα Εξάρχεια (στο κέντρο της Αθήνας), το έφερε σε επαφή με πολύ κόσμο που επισκεπτόταν τον χώρο αραιά και πού. «Μιας κι ήρθα, δεν ψωνίζω κι από το Καλάθι;» σκέφτονταν ευλόγως οι διερχόμενοι, πιέζοντας κατά κάποιον τρόπο

προς την κατεύθυνση του μπακάλικου. Τότε, η επιλογή να πουλιούνται κάποια προϊόντα του Καλαθιού μαζί με τα υπόλοιπα προϊόντα του Σπόρου εκτόνωσε την πίεση προς την ομάδα. Συγχρόνως, το Καλάθι είχε δημόσια παρουσία ενώ, σε ό,τι αφορά το οικονομικό μέρος, τόσο η τιμολογιακή πολιτική όσο και το οικονομικό πλεόνασμα από την πώληση των προϊόντων πέρασαν στη δικαιοδοσία του Σπόρου, ως ανταπόδοση για τη φιλοξενία στον χώρο.

Στο Καλάθι προσπαθούσαμε διαρκώς να βλέπουμε πιο αποτελεσματικούς τρόπους οργάνωσης και να συγκεντρώνουμε τεχνογνωσία (λίστα παραγωγών, έντυπα παρακολούθησης, ιστοσελίδα προπαραγγελιών, απαιτήσεις χώρου-εξοπλισμού-δέσμευσης, νομικές συμβουλές κ.λπ.) ώστε να τη μεταδίδουμε σε άλλες συλλογικότητες, βοηθώντας τες έτσι στα πρώτα τους βήματα.

Ωστόσο, την τελευταία περίοδο λειτουργίας του Καλαθιού –με περιορισμένα μέλη πλέον– ήταν πασιφανές ότι όταν απαιτούνταν συντονισμός κινήσεων ή ανάμειξη περισσότερων ατόμων παρουσιάζονταν προβλήματα λειτουργικότητας. Αντί το προς εκτέλεση έργο να διαχέεται δραστικά, ο φόρτος εργασίας αυξανόταν με τη γραφειοκρατικοποίηση της όλης λειτουργίας: εφόσον άλλη συνεννοείται με τον παραγωγό για το πότε θα έρθει, άλλος παραλαμβάνει, άλλη βγάζει τις τιμές και άλλος τακτοποιεί τα προϊόντα, και η κάθε ενέργεια αναλογεί σε κάποιο άτομο της αντίστοιχης υποομάδας, απαιτείται περισσότερος χρόνος μέχρι να συνεννοηθούν όλοι αυτοί παρά να τα κάνει ένας όλα μόνος του.

Συμπερασματικά, η εμπειρία μου από τη συμμετοχή στο συγκεκριμένο εγχείρημα με κάνει να πιστεύω πως ο πιο λειτουργικός τρόπος οργάνωσης της διανομής νωπών προϊόντων (περιστοιχισμένων και από τυποποιημένα) αφορά τη δημιουργία πρατηρίου, ανοιχτού στο κοινό, με συλλογική εργασία τριών τεσσάρων ατόμων που αναλαμβάνουν τα λειτουργικά καθήκοντα. Καλό είναι να συνοδεύεται από υπηρεσίες για παράδοση στο σπίτι ή σε άλλα εγχειρήματα (π.χ. συλλογική κουζίνα, καφενείο, μαγειρείο, συνοικιακά «καλάθια») και, παράλληλα, να διευκολύνει την άμεση επαφή παραγωγού και χρήστη αγροτικών προϊόντων. Τέλος, θα μπορούσε να ενθαρρύνει τη συμμετοχή ενεργών μελών με κάποια ανταποδοτικά οφέλη.

Άλλωστε, αυτό που ενδιαφέρει πρωτίστως τους καταναλωτές και αυτό που ζητούν από τέτοιου τύπου εγχειρήματα είναι μια κάποια εγγύηση για την όλη διαδικασία, κυρίως για τα προϊόντα των

παραγωγών. Επιθυμούν, επίσης, τα προϊόντα να έχουν προσιτή τιμή και να είναι εύκολα προσβάσιμα. Οι τακτικοί καταναλωτές (άνθρωποι με οικογένειες) δεν είναι πρόθυμοι να συμμετάσχουν πολύ λόγω έλλειψης χρόνου, όμως θα πλήρωναν κάτι παραπάνω για την ευκολία τους και την καλύτερη ποιότητα, ενώ όσοι δεν μαγειρεύουν είναι μάλλον απίθανο να εμπλακούν σε μια τέτοια προσπάθεια.

Τέλος, ακόμα και αν οι παραγωγοί που βρίσκουν υποστήριξη σε ανάλογες προσπάθειες δεν είναι επαρκώς πολιτικοποιημένοι, η τεχνογνωσία και ο πειραματισμός στην κάλυψη θεμελιωδών αναγκών έχουν ιδιαίτερη σημασία για το ζήτημα του κοινωνικού μετασχηματισμού. Με τα λόγια του Μπακούνιν:

> «Όταν φθάσει η ώρα της κοινωνικής διαλύσεως είναι σκόπιμο να υπάρχουν σ' όλες τις χώρες, σ' όλους τους τόπους πολλοί αλληλοβοηθούμενοι συνεταιρισμοί, οι οποίοι, αν διαθέτουν καλή οργάνωση και προπαντός αν είναι δομημένοι στις αρχές της αλληλοβοήθειας και συνεργατικότητας και όχι στην αστική μονομέρεια, θα συμβάλουν στη μετάβαση της κοινωνίας από τη σύγχρονή της κατάσταση σ' εκείνη της ισότητας και της δικαιοσύνης, χωρίς πολλές διαταραχές» (Μπακούνιν, 1869).

Η κολεκτίβα εργασίας πήρε το όνομά της από το παγκάκι που βρίσκεται έξω από το καφενείο.

ΤΟ ΠΑΓΚΑΚΙ

Τα πρώτα βήματα

Οι ιδρυτικές αποφάσεις

Τα ιδρυτικά μέλη της συλλογικότητας που λειτουργεί το καφενείο-κολεκτίβα εργασίας «Το Παγκάκι» πήραν τις βασικές αποφάσεις για τη λειτουργική της συγκρότηση στη διάρκεια δύο συνελεύσεων και ανήγγειλαν τις προθέσεις της στον Σπόρο στις αρχές Οκτωβρίου 2008. Παραθέτουμε ενδεικτικά ορισμένες από αυτές:

- «Σκοπός της συνέλευσης είναι η δημιουργία μιας εργατικής κολεκτίβας με πολιτικό λόγο και πρόταγμα που θα επιδιώκει να παρέχει στα μέλη της αξιοπρεπή μισθό και το τυχόν πλεόνασμα θα διατίθεται σε σκοπούς που κρίνουν τα μέλη της ή και σε συνεργασία με τον Σπόρο ή ένα δευτεροβάθμιο όργανο αλληλέγγυας οικονομίας.

- Ίσως να παρεμβαίνει και σε συνδικαλιστικά ζητήματα των συναδέλφων που εργάζονται στον κλάδο του επισιτισμού.

- Η ιδιοκτησία του εγχειρήματος δεν θα είναι "δεμένη" στα άτομα και γι' αυτό πρώτος οικονομικός στόχος θα είναι η οικονομική ανεξαρτητοποίησή του από τα ιδρυτικά μέλη. Το αρχικό κόστος της "επένδυσης" (χωρίς να συμπεριλαμβάνονται δικά μας εργατικά) θα καλυφτεί από διάφορα δάνεια από συγγενείς και φίλους και ίσως να ζητηθεί ένα αλληλέγγυο δάνειο[112] από τον Σπόρο, μιας και είμαστε μέλη του και το εγχείρημα που θέλουμε να ξεκινήσει

---

112. Δεν υπήρξε τελικά ανάγκη ή επιθυμία για συγκέντρωση χρημάτων πέρα από τα αρχικά μέλη και στενά τους πρόσωπα. Η αλληλέγγυα δανειοδότηση με (προαιρετικό) επιτόκιο αποτελεί υπόδειγμα αλληλέγγυας χρηματοδότησης που προτάθηκε στον Σπόρο για να υποβοηθήσει την απευθείας εισαγωγή καφέ, εντούτοις ποτέ δεν έγινε πράξη. Πώς λειτουργεί; Άνθρωποι που συμμετέχουν στον Σπόρο και ένθερμοι αλληλέγγυοι (πρόσωπα εμπιστοσύνης) χρηματοδοτούν τον Σπόρο –εφόσον θέλουν και μπορούν– και τα χρήματα δεσμεύονται για συγκεκριμένο διάστημα. Για να υπάρχει το υλικό κίνητρο ώστε καθένας να ενθαρρύνεται να χρηματοδοτήσει τα σχέδια του Σπόρου και για να εξασφαλίζεται μια ικανοποιητική και ανατροφοδοτούμενη σχέση με βάση τη νέα συλλογική

Πάνω: *οργάνωση εργασιών για τη διαμόρφωση του καφενείου.*

Κάτω: *η πρώτη συνέλευση στον χώρο.*

πρεσβεύει τις ίδιες ιδέες με αυτές που έχουμε στον Σπόρο και θέλει να βοηθήσει σε μια γενικότερη κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση.

• Η λειτουργία που μας φαίνεται πιο βατή είναι αυτή του καφενείου με μεζέδες που θα λειτουργεί όλη μέρα (αποφεύγοντας μεγάλες ανάγκες εξοπλισμού, αποθήκευσης και εργασίας που απαιτεί ένα οινομαγειρείο).

• Θα επιδιωχθεί η χρήση του χώρου να είναι υβριδική/πολυμορφική. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει τόσο τη συγκατοίκηση με άλλες συλλογικότητες ή τη φιλοξενία εκδηλώσεών τους στον χώρο. Άρα σαν ελάχιστος χώρος θεωρείται αυτός που μπορεί να εξυπηρετήσει γύρω στα 75 άτομα (χωρίς τραπέζια στη μέση).

• Οι ελάχιστες ανάγκες για τη λειτουργία του πρωί-βράδυ υπολογίζονται στις 3 βάρδιες την ημέρα, 7 ημέρες την εβδομάδα, άρα 21. Αν υπολογίσουμε ότι καθεμιά θα δουλεύει πενθήμερο, με 5 εργάτριες, θα έχουμε 25 βάρδιες. Οπότε για αρχή τουλάχιστον προσανατολιζόμαστε προς τα 5 άτομα, που θα υπολογίζουν, επίσης, ότι το πρώτο χρονικό διάστημα δεν θα πληρωθούν για τη εργασία τους μέχρι να αποσβεστεί η επένδυση.

• Παρόλο που είμαστε ήδη σχεδόν 5 άτομα, κρίνουμε ότι είναι σωστό να ανακοινωθεί αυτή η πρωτοβουλία στο εσωτερικό του Σπόρου, ώστε αν κάποιος/κάποια πραγματικά θέλει να συμμετάσχει να μην αποκλειστεί, αλλά αυτό να γίνει προσεκτικά ώστε να μην "ξεχειλώσει" η φάση.

• Θέλουμε ο νέος αυτός χώρος να αποτελεί ένα ακόμα σημείο διακίνησης των σπορο-προϊόντων» (Παγκάκι, 2008).

Τέλη Οκτώβρη του 2009, συμπληρώθηκαν όλα τα παραπάνω με τους Εσωτερικούς Κανόνες Λειτουργίας του Εγχειρήματος, όπου καθορίζονταν η σειρά αποπληρωμής της αρχικής επένδυ-

---

δομή –η οποία, σημειωτέον, λειτουργεί με γνώμονα το αμοιβαίο όφελος όλων των συμμετεχόντων και όχι χάρη στη δυνατότητα κάποιων που μπορούν και δεν έχουν πρόβλημα να συνεισφέρουν κεφάλαιο–, θα πρέπει να υπάρχει ένα επιτόκιο κατάθεσης/δανεισμού μεγαλύτερο ή ίσο με πιο ευνοϊκούς όρους από αυτό που θα αποκόμιζε ο πιστωτής αν τοποθετούσε τα χρήματά του σε κάποια τράπεζα, και μικρότερο για τον Σπόρο από αυτό που θα πλήρωνε αν δανειζόταν από τράπεζα. Τέλος, όποιος θέλει μπορεί να μην πάρει τους τόκους· έτσι κι αλλιώς, δεν πρόκειται για κάνα τρελό ποσό.

σης, οι θεμελιώδεις αρχές του εγχειρήματος[113] και η υιοθέτηση της συναινετικής διαδικασίας στη λήψη των αποφάσεων. Κατατέθηκαν, επίσης, και κάποιες συμβουλές καλής συμβίωσης και λειτουργίας με βάση την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία καθενός και καθεμιάς.

Τα γραφειοκρατικά κωλύματα

Το να ξεμπερδέψουμε με τη γραφειοκρατία ώστε να λειτουργούμε νόμιμα αποδείχτηκε πραγματικός Γολγοθάς. Ούτε λίγο ούτε πολύ χρειάστηκε να έρθουμε σε επαφή με τους εξής φορείς: Ειρηνοδικείο, Ε΄ ΔΟΥ Αθηνών, Υπουργείο Οικονομικών, Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών, Πολεοδομία, Διεύθυνση Καταστημάτων και Θεαμάτων, Διεύθυνση Τραπεζοκαθισμάτων, Πυροσβεστική, ΙΚΑ Νέου Κόσμου, ΟΑΕΔ, Επιθεώρηση Εργασίας, Συνήγορος του Πολίτη, Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Πνευματικής Ιδιοκτησίας (ΑΕΠΙ), Οργανισμός Συλλογικής Διαχείρισης Μουσικών Πνευματικών Δικαιωμάτων «Αυτοδιαχείριση», Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας, Πλημμελειοδικείο, Εθνική Τράπεζα, ΕΥΔΑΠ, ΔΕΗ, ΚΕΠ, 1ο Δημοτικό Διαμέρισμα και Υγειονομική Υπηρεσία του Δήμου Αθηναίων.

Από την άρνηση απόδοσης ΑΦΜ, καθώς θεωρηθήκαμε ύποπτοι για μελλοντική φοροδιαφυγή, ως την (παράνομη) απαίτηση για υποχρεωτική πληρωμή της ΑΕΠΙ που αφορά δικαιώματα τραγουδιών τα οποία δεν ανήκουν στο ρεπερτόριό της, την ελλιπή γνωμοδότηση για την αδειοδότηση των τραπεζοκαθισμάτων από το Υγειονομικό και, εν τέλει, το «χάσιμο» της αίτησής μας του έτους 2010 για τα τραπεζοκαθίσματα, αλλά και τη δέσμευση του τραπεζικού μας λογαριασμού προκειμένου να αποσαφηνιστεί ποιος είναι ο εξουσιοδοτημένος εκπρόσωπος του συνεταιρισμού, όλα τα στραβά

113. Θεμελιώδεις αρχές: εργατική κολεκτίβα, αξιοπρεπής εργασία, χωρίς αφεντικά, χωρίς κέρδη, αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες, πεπερασμένα μέλη ανάλογα με τις ανάγκες της κολεκτίβας που ορίζονται από τη συνέλευση, αποκλεισμός οιασδήποτε ρατσιστικής, σεξιστικής, ομοφοβικής ή φασιστικής αναφοράς και συμπεριφοράς μεταξύ των μελών και προς τρίτους.

της γραφειοκρατίας λες και συντονίστηκαν στήνοντας σκευωρία εναντίον μας. Πέρα όμως από κάποιους «νευρικούς κλονισμούς», κάποια επιπλέον έξοδα και την αναπόφευκτη καθυστέρηση, τίποτα δεν στάθηκε ικανό να μας εμποδίσει, και συνεχίσαμε με βάση το αρχικό πλάνο ως μη κερδοσκοπικός αστικός συνεταιρισμός, ο οποίος παίζει μουσική που δεν εκπροσωπείται από οργανισμούς συλλογικής διαχείρισης και συνοδεύεται από άδειες τύπου creative commons[114].

Ήταν τέλη Ιουνίου του 2010 όταν άρχισε να λειτουργεί το καφενείο, έστω χωρίς τραπεζοκαθίσματα στον πεζόδρομο, καθώς δεν είχε εγκριθεί η σχετική άδεια από τον Δήμο Αθηναίων.

Η πρώτη περίοδος λειτουργίας

Με το καφενείο να μην είναι εντελώς έτοιμο, αλλά λειτουργικό, την Αθήνα μισοάδεια και τη θερμοκρασία να χτυπάει «κόκκινο», λίγοι ήταν οι φίλοι και γείτονες που μας στήριξαν στα πρώτα μας βήματα μέχρι τα μέσα Αυγούστου, οπότε και κλείσαμε για δύο εβδομάδες. Από τον Σεπτέμβριο όλο και περισσότερος κόσμος γνωρίζει το Παγκάκι –εντυπωσιακός ο ρόλος του διαδικτύου στη διάδοση της ύπαρξης του καφενείου μέσω της ιστοσελίδας του, αλλά και της προώθησης μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου από γνωστό σε γνωστό– με αποτέλεσμα να αρχίζει να πληρώνεται μέρος των εργατοωρών, ενώ στα τέλη Οκτώβρη γνωστοποιείται κάπως περισσότερο η ύπαρξή του με αφορμή και τα εγκαίνια. Από τον Μάρτιο και μετά, καθώς ανοίγει πάλι ο καιρός και ο κόσμος μπορεί να κάθεται είτε μέσα είτε έξω, οι ανάγκες σε εργατοώρες αυξάνονται και αρχίζει να καταβάλλεται πλήρες μεροκάματο.

Αφίσα εγκαινίων, 2010.

114. Για να πάρουμε την άδεια μουσικής χωρίς να πληρώσουμε την ΑΕΠΙ χρειάστηκαν πολλοί μήνες και ένας έντονος γραφειοκρατικός «διάλογος», ο οποίος παρουσιάζεται στη διεύθυνση http://pagkaki.org/adeia_mousikhs.

Μια πολύπλευρη προσέγγιση για τη συλλογική εργασία

Η εργασία δεν είναι ούτε παιχνίδι ούτε παιχνιδάκι

Η εργασία στο Παγκάκι δεν είναι ούτε παιχνίδι ως προς τη μορφή ούτε παιχνιδάκι ως προς το περιεχόμενο. Αυτό το ξέρει καλά καθένας ο οποίος έχει διανύσει χιλιόμετρα κουβαλώντας δίσκο, καφάσια με μπίρες, την μπασκέτα του πλυντηρίου κ.λπ. Έλλειψη συναίσθησης των παραπάνω, έστω και από ένα μέλος της ομάδας, θα κατέληγε στο να επωμιστούν οι υπόλοιποι και οι υπόλοιπες ακόμα περισσότερα από τα ήδη αρκετά εργασιακά βάρη. Απαιτείται λοιπόν σοβαρότητα, συνέπεια και δέσμευση, στοιχεία που εκφράζουν την αλληλεγγύη των συν-εργαζομένων, αναγκαία για τη βιωσιμότητα του εγχειρήματος.

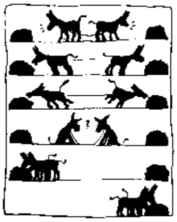
Με την «καθημερινή ζωή [να] αποτελεί το κριτήριο της αλλαγής» (Λεφέβρ, 2006) και την εργασία να αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία της καθημερινότητας, τόσο επειδή αφιερώνουμε σε αυτήν μεγάλο μέρος του χρόνου μας όσο και επειδή σχετίζεται άμεσα με τον βιοπορισμό μας, η απόπειρα για να καλυφτεί αυτή η ανάγκη μας μέσα από ένα εγχείρημα συλλογικής εργασίας καταδεικνύει μια συνολικότερη στάση ζωής, προσανατολισμένη στη δημιουργία συλλογικών υποδομών για το κοινό όφελος και την απαγκίστρωση από την παθητική αναπαραγωγή του κυρίαρχου υποδείγματος του κρατικισμού και του κεφαλαίου.

Η επιλογή της αυτοοργάνωσης στην εργασία, όπως και κάθε απόπειρα για τη μετάβαση από την καταγγελία και τα ευχολόγια στην πράξη, δεν είναι ούτε εύκολη ούτε απλή υπόθεση· οπωσδήποτε όμως είναι ενδυναμωτική, απελευθερωτική και ιδιαίτερα συναρπαστική. Επιπλέον, η εργασία στο Παγκάκι σου δίνει ικανοποίηση, σε αντίθεση με την ανία που συνεπάγεται η εργασία για το αφεντικό, καθώς και μια αίσθηση συν-εμπλοκής προς την κατεύθυνση μιας θετικής κοινωνικής αλλαγής. Σημαίνει, ακόμα, απολαβές ανάλογες με τη δέσμευση και όχι σύμφωνα με τις «δυνατότητες» του αφεντικού, συνεργασία στον χώρο εργασίας και απεύθυνση σε χρήστες προϊόντων, όχι σε πελάτες που έχουν

πάντα δίκιο. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η επιθυμία να εργάζεσαι χωρίς αφεντικό από μόνη της είναι ανεπαρκές κίνητρο. Χρειάζεται θέληση και χώρος για πρωτογενή δημιουργία, ανάληψη ευθυνών, άγχος, δοκιμές και λάθη, συλλογική λήψη αποφάσεων.

Είναι αλήθεια ότι όλοι και όλες εμείς που ιδρύσαμε το Παγκάκι υποτιμήσαμε κάπως τις ανάγκες του εγχειρήματος, με αποτέλεσμα ένα σωρό θέματα που θα θέλαμε να βάλουμε μπρος να μένουν πίσω. Για παράδειγμα, η ανάγκη λειτουργίας του καφενείου επί 16 ώρες σε καθημερινή βάση συνεπάγεται μεγάλη δυσκολία για να βρεθεί χρόνος για τις συνελεύσεις ολομέλειας, πρόβλημα που λύθηκε κάνοντας συνήθως πρωινές συναντήσεις, με το καφενείο να παραμένει κλειστό ως το μεσημέρι.

Η σημασία των διαπροσωπικών σχέσεων

Παρά τη σχετική απειρία και την πολυφωνία, η κλειστή συλλογικότητα[115] με διαδικασίες εισόδου και εξόδου[116] μελών –για την αποφυγή της *τυραννίας της απουσίας δομών*[117]– κατάφερε να βρει τον ρυθμό της, να συνταιριάξει τα χνώτα των μελών και να δουλέψει τη συνοχή της σε ιδιαίτερα

115. Πρόκειται για μια κλειστή συλλογικότητα απέναντι σε νέα μέλη υπό μία διπλή έννοια: τόσο για πρακτικούς λόγους, μιας και οι δυνατότητες του καφενείου να ικανοποιεί βιοποριστικές ανάγκες είναι περιορισμένες, όσο και για λόγους πολιτικής συνέχειας και εμβάθυνσης, δεδομένου ότι είναι απαραίτητο η συλλογικότητα να μη χάνει τον ρυθμό της και να μην αναμασά τα ίδια ερωτήματα, να επιλέγει άτομα που συμφωνούν με το μεγαλύτερο μέρος όσων έχουν συμφωνηθεί και τα οποία δεσμεύονται να συμμετέχουν για ένα εύλογο χρονικό διάστημα (ορίστηκε στα δύο χρόνια). Υπό αυτήν την έννοια, η συλλογικότητα είναι ανοιχτή σε νέα μέλη, ενώ από την αρχή υπήρξε πρόβλεψη για ενδεχόμενη είσοδο νέων μελών, λύνοντας προκαταβολικά μια σειρά ζητήματα περί ισονομίας-ισοτιμίας παλιών και νέων μελών.

116. Εφόσον προκύψει πρόβλημα με κάποιο μέλος, το θέμα συζητείται στη συνέλευση προκειμένου να βρεθεί κάποια λύση. Αν ύστερα από ένα εύλογο χρονικό διάστημα διαπιστωθεί ότι το συγκεκριμένο άτομο εξακολουθεί να δημιουργεί πρόβλημα στη λειτουργία της συλλογικότητας, ξεκινά η διαδικασία διαγραφής του.

117. *Η τυραννία της απουσίας δομών* της Τζο Φρίμαν αποτελεί μια διαχρονική κριτική στις μεθόδους αυτοοργάνωσης που δεν αναλαμβάνουν την ευθύνη για τη διαυγή και δημοκρατική λειτουργία τους (http://www.anarxeio.gr/files/pdf/ScorchedEarth_H-turannia-ths-apousias-domwn_2003-BR.pdf).

απαιτητικές συνθήκες. Η συνειδητή επιλογή για προσεκτική διεύρυνση της ομάδας –ώστε να μη ρισκάρουμε τριγμούς στη συνοχή της– καθυστέρησε αρκετά την είσοδο νέου μέλους, απαραίτητου για την εκτόνωση της πίεσης που καλούμασταν να αντέξουμε προκειμένου να αντεπεξέλθουμε τόσο σε έκτακτα γεγονότα που κρατούσαν κάποιους από εμάς μακριά από το καφενείο όσο και στις αυξανόμενες ανάγκες για βάρδιες.

Αναμφισβήτητα, η δέσμευση στο εγχείρημα (επαγγελματισμός και στράτευση, με την καλή έννοια...) και οι συντροφικές σχέσεις ανάμεσα στους συν-εργάτες αποτελούν θεμέλιους λίθους για την ομαλή λειτουργία τόσο του καφενείου όσο και της συλλογικότητας. Αρκετές φορές σταματήσαμε να σκεφτόμαστε σαν μονάδες και κληθήκαμε να ξεπεράσουμε τον εαυτό μας για να μπορέσουμε να βαδίσουμε όλες και όλοι μαζί. Όποτε δοκιμάσαμε κάτι τέτοιο, όχι μόνο δεν χάσαμε τα ιδιαίτερα προσωπικά χαρακτηριστικά καθενός και καθεμιάς, αλλά το αποτέλεσμα ήταν περισσότερο από ικανοποιητικό, αφήνοντάς μας ένα αίσθημα πληρότητας που δύσκολα μπορεί κανείς να βιώσει στις κρατούσες κοινωνικές συνθήκες. Επιπλέον, η έγνοια για αλληλοκάλυψη και ευελιξία ανάλογα με τις ιδιαίτερες (οικονομικές και όχι μόνο) ανάγκες του κάθε μέλους προσφέρει μιαν αίσθηση συλλογικής δύναμης και σύμπνοιας, σε αντίθεση με τη λογική καθένας-για-την-πάρτη-του και την επισφάλεια που επικρατεί στους παραδοσιακούς χώρους εργασίας. Αυτό, φυσικά, δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν στιγμές γεμάτες ένταση, κατινιά και απογοήτευση.

Την ώρα της συνέλευσης το καφενείο παραμένει κλειστό.

Η σχέση με τους καταναλωτές, το χρήμα και τα μηνύματα της αγοράς

Γλέντι για τα πρώτα γενέθλια, 6/11/2011.

Μέχρι στιγμής, ο οικονομικός απολογισμός του εγχειρήματος είναι ενθαρρυντικός. Ήδη από τους πρώτους μήνες λειτουργίας οι εργαζόμενοι αρχίσαμε να λαμβάνουμε το προβλεπόμενο ωρομίσθιο, ενώ ταυτόχρονα καλύπτονταν τόσο τα πάγια όσο και τα λειτουργικά έξοδα. Επιπλέον, έπειτα από δύο χρόνια λειτουργίας του καφενείου καταφέραμε να αποπληρώσουμε σχεδόν ολόκληρο το κόστος της αρχικής «επένδυσης».

Το κλίμα που δημιουργούν οι εργαζόμενοι μέσα από την κοινωνική λειτουργία που επιτελούν, καθώς και οι επιλογές που έχουν κάνει τόσο πολιτικά όσο και «επιχειρηματικά» (επιλογές χώρου, προϊόντων, τιμών) προέτρεψαν πολύ κόσμο να αγκαλιάσει το εγχείρημα, ενώ μέρος των θαμώνων αισθάνονται όχι μόνο φιλόξενα στον χώρο, αλλά θεωρούν εαυτούς συμμέτοχους στην επιτυχημένη λειτουργία του. Το χρήμα, ως μέσο συναλλαγής, δεν επιβλήθηκε στις κοινωνικές σχέσεις, καθώς δεν υπήρξε το παραμικρό περιθώριο ώστε να γίνει αυτοσκοπός. Αντιθέτως, χρησιμοποιήθηκε ως ένα εργαλείο «τίμιας ανατροφοδότησης» για τη λειτουργία ενός προσιτού χώρου κοινωνικής συνεύρεσης. Καταδεικνύοντας, δηλαδή, μέσα από ένα ακόμα εγχείρημα ότι το δούναι και λαβείν μπορεί να υπάρξει και ανάμεσα σε άτομα που δεν παρακινούνται από τον ανταγωνισμό, ότι το χρήμα μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο δομημένης συναλλαγής για την κοινότητα αντί να εξυπηρετεί την άνοδο ενός δείκτη κερδοφορίας για λογαριασμό κάποιου κεφαλαιοκράτη-επενδυτή.

Αν το Παγκάκι δεν κάλυπτε πράγματι ανάγκες-επιθυμίες των καταναλωτών, το εγχείρημα δεν θα είχε λόγο ύπαρξης και γρήγορα θα έπαυε να λειτουργεί. Ο προσανατολισμός στην ικανοποίηση των καταναλωτών δεν σημαίνει, βέβαια, ότι... ο πελάτης έχει πάντα δίκιο. Η αξιοπρέπεια των εργαζομένων βρίσκεται πιο ψηλά από το «δικαίωμα στην κατανάλωση» κάποιου ανάγωγου πελάτη που ξεπερνά τα όρια και προσβάλλει την καλή μας διά-

θεση, ενώ το ωράριο λειτουργίας του καφενείου αποτελεί έναν από τους πιο αυστηρά τηρούμενους κανόνες.

Έγνοια μας, ωστόσο, ήταν και είναι η όσο το δυνατόν μαζικότερη πρόσβαση ανθρώπων στο προϊόν της κοινής μας εργασίας. Επιδίωξή μας, λοιπόν, είναι το αντίτιμο να αντιστοιχεί στη μικρότερη δυνατή τιμή με βάση το κόστος και σε κάθε περίπτωση να μην καθορίζεται από τον εμπορικό κανόνα «πάρε όσα μπορείς να τους πάρεις».

Τέλος, αν και δεν υπάρχουν σοβαρές εξωτερικές επιδράσεις, υπάρχει πάντα η έγνοια για αυτές (μέριμνα ώστε να περιορίζεται η ενόχληση των ενοίκων της πολυκατοικίας, γι' αυτό δεν συνεχίστηκαν οι βραδιές με ζωντανή μουσική λόγω σχετικών παραπόνων, ανακύκλωση συσκευασιών-λαδιού, μη χρήση ενεργοβόρου κλιματιστικού κ.λπ.), ακόμα κι αν βλάπτουν «επιχειρηματικά».

Η επιλογή πρώτων υλών και μουσικής

Στο Παγκάκι επιδιώξαμε να χωρέσουμε τις διάφορες πολιτικές μας επιθυμίες –στο μέτρο του δυνατού φυσικά– όχι μόνο γιατί έτσι μας αρέσει, αλλά και για να δώσουμε μια πολύπλευρη διάσταση στη μονοθεματική μας δράση. Να αναδείξουμε ότι είμαστε κι εμείς ένα από τα πολλά κομμάτια του ψηφιδωτού που αποκαλείται *κοινωνικοί αγώνες*. Έτσι, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο κείμενο αυτοπαρουσίασης:

> «Προτιμήσαμε –στο μέτρο του δυνατού– τη συνεργασία με μικρούς παραγωγούς ή κοινότητες παραγωγών, επιλέξαμε να χρησιμοποιούμε, να σερβίρουμε και να διακινούμε προϊόντα εναλλακτικού/αλληλέγγυου εμπορίου (καφέ από ζαπατιστικούς συνεταιρισμούς του Μεξικού, ζάχαρη από

το Κίνημα των Χωρίς Γη στη Βραζιλία κ.ά.), διατηρώντας παράλληλα τις τιμές του καφενείου προσιτές σε όλους. Επίσης, επιλέξαμε να ακούμε και να προωθούμε μουσικές ελεύθερες (Creative Commons, Public Domain και ανεξάρτητες παραγωγές), επειδή δεν μας αρέσουν τα "πνευματικά δικαιώματα" που πνίγουν τη μουσική δημιουργία και οι καρποί τους μόνο στα χέρια των καλλιτεχνών δεν φτάνουν. Με το ίδιο κριτήριο επιλέγουμε και θέλουμε να λειτουργεί το καφενείο και ως χώρος φιλοξενίας εκδηλώσεων ενημέρωσης/προβληματισμού και πρωτοβουλιών που ανιχνεύουν δρόμους αυτοδιαχείρισης, αυτοοργάνωσης και άμεσης δράσης» (Παγκάκι, 2010).

Ετικέτα της ζάχαρης του Κινήματος των Χωρίς Γη, με το λογότυπό του.

Κοινωνική αυτοδιαχείριση και όχι επιχείρηση

Άλλο συν-εργαζόμενοι, άλλο συνέταιροι

Η συνηθέστερη κριτική προς το Παγκάκι υποστηρίζει πως το καφενείο δεν διαφέρει σε τίποτα από ένα κοινό μαγαζί που το διαχειρίζονται οχτώ συνέταιροι. Απαντήσεις επί αυτού του θέματος έχουν ήδη δοθεί από το κείμενο αυτοπαρουσίασης του εγχειρήματος. Τα μέλη μιας κολεκτίβας διαφοροποιούνται σε πολλά σημεία από τους συνεταίρους σε μια επιχείρηση. Ίσως ο βασικότερος παράγοντας είναι η κατάργηση της ιδιοκτησίας στον χώρο εργασίας. Κανένας από τους εργαζόμενους στο Παγκάκι δεν έχει ιδιοκτησιακό μέρισμα στον χώρο. Το καφενείο ανήκει στην κολεκτίβα, όχι στα μέλη της. Μέχρι στιγμής, τρία ιδρυτικά μέλη έχουν αποχωρήσει και πέντε νέα μέλη εντάχθηκαν στο εγχείρημα δίχως να γίνει καμιά αγοραπωλησία. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι κανείς δεν καρπώνεται υπεραξία από την εργασία των άλλων, δεν υπάρχει δηλαδή πρόσληψη υπαλλήλου με όρους μισθωτής εργασίας. Η αμοιβή αφορά προκαθορισμένο ωρομίσθιο, ίδιο για όλες τις εργασίες. Τέλος, μετά την αποπληρωμή του αρχικού κεφαλαίου, τυχόν πλεόνασμα δεν διανέμεται στους εργαζομένους· ένα μέρος παραμένει στο ταμείο του συνεταιρισμού ως αποθεματικό ασφαλείας, ενώ το υπόλοιπο προορίζεται για την ενίσχυση συλλογικών εγχειρημάτων με ανάλογη λογική και προοπτική.

Αντίστοιχη με το παραπάνω επιχείρημα είναι και η κριτική θέση ότι οι κολεκτίβες είναι επιχειρήσεις όπου οι εργάτες είναι «αφεντικά του εαυτού τους» (Μαρξ, 1894), κατά συνέπεια δεν πρόκειται για αυθεντική έκφραση του σοσιαλισμού. Ναι μεν έχουν καταφέρει να εξαλείψουν ως έναν βαθμό τη σχέση κεφαλαιοκράτη-εργάτη, είναι όμως υποχρεωμένοι να ανταγωνίζονται με άλλες επιχειρήσεις, να ακολουθούν ως έναν βαθμό τη λογική της αγοράς, να πουλούν τα προϊόντα τους και να αγοράζουν τις αναγκαίες πρώτες ύλες σε ένα περιβάλλον που ξεπερνά τις δικές τους δυνατότητες ελέγχου. Είναι δυνατόν, επο-

μένως, να διαδραματίσουν κάποιον ανατρεπτικό ρόλο ή μήπως είναι καταδικασμένες παρά τη θέληση των συμμετεχόντων να μετατραπούν σε καπιταλιστικές επιχειρήσεις;

Πράγματι, εγχειρήματα συλλογικής εργασίας μπορεί να έχουν τέτοια τύχη, ανάλογη με το ποιόν των εμπλεκομένων και τις συνθήκες στις οποίες δημιουργούνται. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο υιοθετούμε τον όρο *κολεκτίβα εργασίας*, ώστε να διευκρινίσουμε ότι αναφερόμαστε σε μια στρατευμένη κινηματική διαδικασία συλλογικής εργασίας, έναν τρόπο οργάνωσης της παραγωγής σε αρμονία με ένα συνολικότερο σχέδιο αγώνα που δίνει προοπτική και όραμα για μια διαφορετική κοινωνία, επιδιώκοντας την «εκρίζωση των οικονομικών θεμελίων πάνω στα οποία στηρίζεται η ύπαρξη των τάξεων» (Μαρξ, 1871). Έναν μικρο-πειραματισμό που παραδέχεται ότι δεν γνωρίζει εκ των προτέρων πώς θα προκύψει ο μακρο-κοινωνικός μετασχηματισμός, αλλά πιστεύει ότι «μέσα από απρόβλεπτες στη σημερινή φάση διαδρομές, η αυτοδιαχείριση –ακόμα κι αν προχωράει στάλα στάλα– θα καταλήξει να αλλάξει ολόκληρη την κοινωνία και να γράψει μια νέα ιστορία της ανθρωπότητας, ότι η μικρο-αυτοδιαχείριση θα γεννήσει τη μακρο-αυτοδιαχείριση» (Μπουρντιέ, 1982).

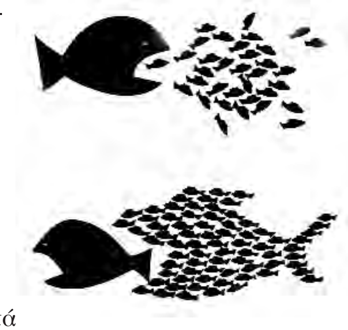
Υπό αυτό το πρίσμα, οι κολεκτίβες εργασίας αποτελούν όχι μόνο μια αμυντική κίνηση απέναντι στην εκμετάλλευση και τα αφεντικά, αλλά και ένα πείραμα, απόπειρα υπέρβασης της καπιταλιστικής και εμπορευματικής σχέσης, οικοδόμηση μιας νέας κοινωνίας σε αντιδιαστολή με την παλιά. Μια απόπειρα ξεπεράσματος του αστικού διαχωρισμού ανάμεσα στο οικονομικό και το πολιτικό, έτσι ώστε η μισθωτή εργασία, η παραγωγή καθ' υπόδειξιν της αγοράς και η αλλοτρίωση να αποτελέσουν οριστικά παρελθόν.

Για να φτάσουμε όμως εκεί, απαιτείται σκληρή δουλειά και συλλογικός αγώνας μέσα και έξω από τους χώρους εργασίας. Άλλωστε, η κοινωνική αυτοδιαχείριση «δεν προϋποθέτει μόνο την αυτοδιαχείριση των μέσων παραγωγής, αλλά όλων των πτυχών της κοινωνικής οργάνωσης. Με τη διαμόρφωση πολιτικών και κοινωνικών δομών, που εξαπολύουν από την αρχή τη δυναμική του μαρασμού του κράτους και της παλαιάς κατανομής εργασίας, ενισχύοντας αντίθετα την αυξανόμενη εξουσία των παραγωγών και πολιτών σε ολόκληρη την κοινωνική ζωή» (Κίνηση Εργατικής Χειραφέτησης και Αυτοοργάνωσης, 2012). Με άλλα λόγια, προϋποθέτει ένα ευρύ κοινωνικό κίνημα. Μια επανάσταση της καθημερινής ζωής για

τους καθημερινούς ανθρώπους (και όχι απλώς για ήρωες ή ασκητές) που δεν αρκούνται στην γκρίνια και την καταγγελία, αλλά παίρνουν τη ζωή στα χέρια τους, διεκδικώντας τη συλλογική και ατομική αυτονομία τους.

Σταγόνες στον ωκεανό της μεγάλης ιδιοκτησίας

Η επόμενη κριτική θέση ισχυρίζεται ότι τα εγχειρήματα συλλογικής εργασίας –όσο κι αν αποτελούν για τους εργαζομένους θησαυρό γνώσεων που θα τον χρησιμοποιήσουν μετά την ανατροπή της παλιάς κοινωνίας– είναι ουσιαστικά καταδικασμένα να ηττηθούν εφόσον επιλέξουν να αντιπαρατεθούν στον καπιταλισμό στο δικό του παιχνίδι και με τους δικούς του όρους. Προτού, δηλαδή, λάβει χώρα η επανάσταση και η απαλλοτρίωση των μέσων παραγωγής. Τη θέση αυτή εξέφρασε ξεκάθαρα ο Μπακούνιν:

> «Θα κατατροπωθούν από τον πανίσχυρο ανταγωνισμό του μονοπωλιακού κεφαλαίου και των μεγάλων γαιοκτημόνων. Οι ελάχιστες εξαιρέσεις που θα καταφέρουν να σταθούν, θα συγκροτήσουν μια νέα τάξη ευκατάστατων συνεργατών σε αντίθεση με τις μάζες των χτυπημένων από τη φτώχεια προλετάριων [...] Όλα αυτά τα σχέδια είναι καλά, μεγαλόψυχα και ευγενή, αλλά μια σταγόνα στον ωκεανό [...] δεν θα είναι ποτέ αρκετά για τη χειραφέτηση των ανθρώπων» (Μπακούνιν, 1873).

Ιστορικά, η δυνατότητα για από κοινού συνεργασία στην παραγωγή χρήσιμων προϊόντων και υπηρεσιών όντως σχετίζεται με την προσβασιμότητα στα μέσα παραγωγής. Στις μέρες μας, ωστόσο, δεν είναι λίγα τα περιθώρια για τη δημιουργία ενός εργασιακού χώρου και τη βιώσιμη λειτουργία του με ένα μικρό σχετικά αρχικό «κεφάλαιο». Ενδεικτικό, άλλωστε, είναι ότι και στα πλαίσια της καπιταλιστικής αγοράς πολύ μεγάλος αριθμός μικρότερων επιχειρήσεων δραστηριοποιούνται πλάι στις υπεραλυσίδες[118] και ότι η ιδιοκτησία της επιχεί-

---

118. Αν συνυπολογίσουμε, επίσης, ότι μεγάλο μέρος των λειτουργικών εξόδων κάθε επιχείρησης αντιστοιχεί στο εργατικό κόστος, δίνεται ένα περιθώριο αν μη τι άλλο για συλλογικό πειραματισμό με μικρό ρίσκο για το αρχικό κεφάλαιο. Πόσο μάλλον όταν ένα στρατευμένο συλλογικό εγχείρημα έχει εκ των προτέρων ευρύτερο πεδίο αναφοράς και μεγαλύτερη δυνατότητα να γνωστοποιηθεί αν παίξει στο κυρίαρχο παιχνίδι με άλλους όρους από οποιοδήποτε κοινό εμπορικό κατάστημα.

ρησης φαίνεται να έχει μεγαλύτερη σημασία από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Επίσης, δεν έχουμε λόγους να υποκρινόμαστε ότι δεν παρατηρούμε την εμφάνιση «ενός νέου μοντέλου παραγωγής, το οποίο σύμφωνα με τις διαδεδομένες πεποιθήσεις για την οικονομική συμπεριφορά δεν θα έπρεπε να υπάρχει· με χιλιάδες εθελοντές να συνεργάζονται σε πολύπλοκα έργα και να κερδίζουν τις μεγαλύτερες και καλύτερα χρηματοδοτούμενες επιχειρήσεις του κόσμου στο δικό τους παιχνίδι, όπως αυτό συμβαίνει στον κόσμο του λογισμικού» (Μπένκλερ, 2006).

Παρ' όλα αυτά, ζητούμενο και πρότασή μας δεν είναι να ανοίξουμε όλοι χώρους εργασίας από την αρχή και να πετάξουμε έξω από την αγορά τους καπιταλιστές. Επιδίωξή μας είναι κυρίως να ανοίξει η όρεξη για γενικευμένη αυτοδιεύθυνση και να καταδείξουμε ότι τον πλούτο που απαιτεί η κοινωνία μπορούν να τον παράγουν οι ίδιοι οι εργάτες, χωρίς να έχουν πάνω από τα κεφάλια τους παράσιτα που τους εκμεταλλεύονται· ότι τα αφεντικά και οι διευθυντάδες είναι άχρηστοι.

Να πειραματιστούμε, με άλλα λόγια, σε σχήματα και μορφές αγώνα που θα γονιμοποιήσουν περαιτέρω την κριτική μας και το θεωρητικό μας οπλοστάσιο, ώστε να υποβοηθήσουμε στην ανάπτυξη εκείνης της νοοτροπίας αγώνα, σύμφωνα με την οποία οι πιο προωθημένες ενέργειες δεν θα είναι οι πυρπολήσεις πολυκαταστημάτων και τραπεζών, αλλά οι καταλήψεις εργοστασίων, η δημιουργία εργατικών συμβουλίων που θα διαχειρίζονται τους χώρους εργασίας και όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής· να υποβοηθήσουμε την κοινωνική αφομοίωση (με θετικό πρόσημο) στάσεων και συμπεριφορών που μόλις έρθει η κατάλληλη στιγμή θα μπορούν να εκδηλωθούν γενικευμένα· να προετοιμάσουμε τον λαό γι' αυτή «την αναγκαία απαλλοτρίωση που πρέπει να προσπαθούμε συνεχώς να την πραγματοποιούμε, κάθε φορά που μας δίνεται η ευκαιρία, μέχρι τον τελικό θρίαμβο» (Μαλατέστα, 1919).

Το ζήτημα της νομιμότητας και του ενοικίου

Μια άλλη κριτική αφορούσε το ζήτημα της ενοικίασης του χώρου και τη νόμιμη λειτουργία του καφενείου (απόδοση ΦΠΑ, τέλος τραπεζοκαθισμάτων κ.λπ.). Ένας σχετικά αντίστοιχος δημόσιος διάλογος είχε ανοίξει στη Μεγάλη Βρετανία με αφορμή κοινωνικά κέντρα που λειτουργούν με

ενοίκιο[119]. Τόσο η επιλογή της κατάληψης όσο και η επιλογή της ενοικίασης ή της αγοράς έχουν υπέρ και κατά, τα οποία θα πρέπει να σταθμίζονται ανάλογα με την εκάστοτε συγκυρία. Όπως η κατάληψη από μόνη της δεν είναι επαναστατική, έτσι και η ενοικίαση-αγορά δεν είναι από μόνη της αντεπαναστατική. Και οι δύο επιλογές στο παρόν συνεπάγονται τακτικούς συμβιβασμούς, αντιφάσεις, όρια και προκλήσεις, αλλά οφείλουν να έχουν μια κοινή στρατηγική στόχευση: την κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής μέσω της απαλλοτρίωσης των απαλλοτριωτών.

Αναφορικά με το Παγκάκι, η επιθυμία να υπάρξει μια προσιτή και αναγνωρίσιμη «σταθερή βάση» για δημόσια δράση επέβαλε ως έναν βαθμό την επιλογή της ενοικίασης. Μια επιλογή που έρχεται μεν σε αντίφαση με τις προταγματικές μας επιθυμίες για έλεγχο των μέσων παραγωγής από τις συλλογικότητες των εργατών και όχι από παρασιτικούς ιδιοκτήτες, αλλά είναι πιο ορθή από τη μη ανάληψη πραγματικής δημόσιας δράσης μέσω ενός κατειλημμένου χώρου υπό συνεχή απειλή καταστολής. Μια επιλογή που συνοδεύτηκε, άλλωστε, από έμπρακτη εφαρμογή των αρχών της κοινοκτημοσύνης στο σκέλος της ιδιοκτησίας τους εγχειρήματος.

Κάθε δράση που εκκινά στη σημερινή πραγματικότητα είναι μολυσμένη με τον ιό της μη καθαρότητας. Με βάση αυτή την παραδοχή, μπορούμε να λειτουργούμε αντιπαραθετικά προς την καπιταλιστική οικονομία και το κράτος ακόμα και αν δεν είμαστε απόλυτα καθαροί σε κάπως πιο περιφερειακά ζητήματα, αλλά δεν θα μπορούσαμε να λειτουργούμε αντιπαραθετικά αν αυτό συνέβαινε σε κομβικά ζητήματα (π.χ. ανισοτιμία παλιών-νέων μελών, διανομή κερδών, περιστασιακές υπαλληλικές σχέσεις για έκτακτες ανάγκες), αλλοιώνοντας έτσι τη μετασχηματιστική δυναμική του εγχειρήματος.

Τέλος, το γεγονός ότι λειτουργούμε με βάση ένα νομικό πλαίσιο δεν σημαίνει ότι το αποδεχόμαστε ως ορθό ή ότι ενδεχομένως δεν θα δράσουμε κόντρα σε αυτό. Η νομότυπη δράση δεν σημαίνει απαραίτητα νομιμοφροσύνη.

Το καφενείο εξυπηρετεί πραγματικές ανάγκες;

Μια άλλη κριτική στο εγχείρημα υποστήριζε ότι το καφενείο δεν εξυπηρετεί πραγματικές ανάγκες και ότι σε μιαν άλλη κοινωνία δεν θα υπάρχουν

---

119. *Space Invaders*, http://www.eco-action.org/dod/no10/space.htm· *You Can't Rent Your Way Out of a Social Relationship*, http://theanarchistlibrary.org/HTML/rogue_element__You_Can_t_Rent_Your_Way_Out_of_a_Social_Relationship.html· *All and Nothing: For Radical Suicide*!, http://www.56a.org.uk/rent.html.

καφενεία, αλλά ο κόσμος θα κοινωνικοποιείται στους δρόμους, στις πλατείες και θα αυτοεξυπηρετείται χωρίς να χρειάζονται εργάτες που θα κουβαλούν νερό ή θα αλλάζουν τασάκια[120]. Ένας προβληματισμός που ακόμα και σε μέλη της συλλογικότητας έβρισκε σχετική απήχηση. Είναι όμως άλλο το να μην προτιμάς ατομικά έναν χώρο κοινωνικοποίησης ή να μην επιθυμείς να εργάζεσαι σε ένα αντικείμενο που δεν σε ιντριγκάρει και άλλο να κατακρίνεις και να αντιμάχεσαι τις ανάγκες και τα γούστα του άλλου όταν δεν αντιβαίνουν βασικές πολιτικές αρχές (έλλειψη καταναγκασμού, ιεραρχίας, αλλοτρίωσης κ.λπ.) και δεν επηρεάζουν αρνητικά την κοινότητα (π.χ. σπατάλη περιορισμένων πόρων). Διαφορετικά υπάρχει ο κίνδυνος να ολισθήσουμε σε μια επιβολή, σε μια δικτατορία πάνω στις ανάγκες.

Για να γίνουν πιο εύκολα αντιληπτά τα παραπάνω, δεν θα εξεταστεί αν έχει θέση ένα καφενείο σε μια αμεσοδημοκρατική-μετακαπιταλιστική κοινωνία, αλλά θα εξεταστούν δύο ακόμα πιο ακραία παραδείγματα: η ανάγκη της φόρμουλα 1 (F1) και της πορνείας. Είναι θεμιτό, σε μια άλλη κοινωνία, ένα εκατομμύριο άνθρωποι να συνεργαστούν για την κατασκευή ενός μονοθέσιου αυτοκινήτου το οποίο θα οδηγούν μόνο οι πέντε καλύτεροι οδηγοί, εφόσον η ευχαρίστηση που αντλούν από την επίδειξη των ικανοτήτων των οδηγών είναι μεγαλύτερη από τον κόπο που θα «δαπανήσουν» για τον σκοπό αυτό. Όσο ανώφελο και αν φαίνεται αυτό σε πολλούς, αν το επιθυμούν οι λάτρεις της φόρμουλας και δεν παρενοχλούν άλλους έχουν κάθε δικαίωμα να προχωρήσουν σε αυτή την υλοποίηση χωρίς κανένας να έχει δικαίωμα να τους κατακρίνει. Σε περίπτωση, όμως, που τα καύσιμα που απαιτούνται για αυτή την επίδειξη ανταγωνίζονται τα καύσιμα που απαιτούνται για το όργωμα των κοινοτικών γαιών και δεν υπάρχει επάρκεια καυσίμων, θα είναι απόφαση της κοινότητας το πώς θα διανεμηθούν τα καύσιμα, ανάλογα τις προτεραιότητές της. Αντίστοιχα, αν κάποιος ενήλικος επιλέξει εθελούσια και ενώ διαθέτει ποικίλες εναλλακτικές επιλογές να προσφέρει την εργασία του μέσα από τη σαδομαζοχιστική πορνεία, πάλι δεν υπάρχουν όχι μόνο περιθώρια, αλλά και λόγοι απαγόρευσης της διαθεσιμότητας αυτής της καταναλωτικής επιλογής.

120. Αυτή η θέση μάλλον κρύβεται και πίσω από την επιλογή του τίτλου *self-service* στο έντυπο του Σωματείου Σερβιτόρων, Μαγείρων και Λοιπών Εργαζομένων στον Κλάδο του Επισιτισμού (http://somateioserbitoronmageiron.blogspot.com). Μια ανάλογη συλλογιστική για όλο τον κλάδο του επισιτισμού μπορείτε να βρείτε στην μπροσούρα *Abolish Restaurants* (http://www.prole.info).

Ένα άλλο είδος στράτευσης

Από την πρωτοπορία στην υποβοήθηση

Ίσως ένα από τα πρωταρχικά ζητήματα που τίθενται σε κάθε ριζοσπαστικό-πολιτικό εγχείρημα στο πλαίσιο της ταξικής-ιεραρχικής κοινωνίας είναι η αναζήτηση μιας επιθυμητής σύνδεσης ανάμεσα στην πλειοψηφία των εκμεταλλευομένων που *πρέπει*[121] να κάνουν την επανάσταση και τη μειοψηφία των επαναστατών που *θέλουν* να την κάνουν. Από τη μια πλευρά βρίσκονται οι *απλοί προλετάριοι* και από την άλλη οι *επαναστάτες-ακτιβιστές-πολιτικοποιημένοι*.

Δύο είναι μέχρι σήμερα οι κλασικές, όσο και λανθασμένες, προτάσεις για την άρση αυτού του διαχωρισμού. Η πρώτη έχει να κάνει με τη δημιουργία ενός κόμματος από τους «πρωτοπόρους» επαναστάτες που θα καθοδηγήσουν την υπόλοιπη τάξη. Με βάση αυτή την πεποίθηση, «η αντίθεση μεταξύ κόμματος και τάξης θα εξαφανιζόταν στο κόμμα της τάξης, στο κόμμα "των εργατών"» (Πάνεκουκ, 1936). Όμως, όπως έχει αποδειχτεί στην πράξη, η «δικτατορία» της τάξης και του κόμματος οδηγεί πολύ σύντομα στη δικτατορία του κόμματος πάνω στην τάξη. Η δεύτερη πρόταση επιδιώκει τον προσηλυτισμό όλων όσων πρέπει να κάνουν την επανάσταση στις γραμμές εκείνων που τη θέλουν, συγχέοντας «τη δική τους οργάνωση με την οργάνωση της τάξης» (Antagonism press, 2001)[122].

Μέσα από το εγχείρημα της κολεκτίβας εργασίας κληθήκαμε και εμείς να δώσουμε μια απάντηση σε μερικά πολύ βασικά «οργανωτικά» ερωτήματα: Πώς μπορούμε να δράσουμε ως ριζοσπαστική

---

121. «Η χειραφέτηση των εργαζόμενων τάξεων θα πρέπει να είναι έργο των ίδιων των εργαζόμενων τάξεων», (The International Workingmen's Association, *General Rules of the International Working Men's Association*, 1864, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1864/10/27b.htm).

122. Βλ., *Σκότωσε τη λογική του ΠΑΜΕ που έχεις μέσα στο σωματείο βάσης σου*, http://skya.espiv.net/2011/θεματικές/pameinside.

μειοψηφία που δίνει έμφαση στην άμεση δράση στους σημερινούς εργατικούς αγώνες χωρίς να υποκαταστούμε τη μεγάλη πλειοψηφία; Πώς η μικρή μας δράση θα μπορέσει να βοηθήσει τον συλλογικό μετασχηματισμό της κοινωνίας χωρίς να αποδειχτεί κάποια αυτάρεσκη υποκουλτούρα;

Η πολιτική μας δραστηριοποίηση μέσω της Κολεκτίβας Εργασίας «Το Παγκάκι» επιδίωκε:

- να αντιμετωπίζει το εγχείρημα ως ένα πείραμα που μέσα από την πρακτική του μπορεί να ωφελήσει ολόκληρη την εργατική τάξη προσφέροντας νέα παραδείγματα, ερωτήματα, καταρχήν συμπεράσματα και έμπνευση,
- να καλεί δημόσια σε μια συλλογική απεμπλοκή από την εκμετάλλευση προάγοντας την άμεση δράση των ίδιων των υποκειμένων,
- να στρέφεται ενάντια στη βάση του καπιταλισμού, τη μισθωτή εργασία,
- να βασίζεται πρώτα στις δικές μας ανάγκες (βιοπορισμού, αυτοέκφρασης...) και να μη γίνεται «χάριν ενός "σκοπού", τον οποίο αντιλαμβανόμαστε ως ξεχωριστό από εμάς τους ίδιους» (Andrew X, 2009), ο οποίος μας καλεί σε θυσία και αυταπάρνηση,

- να αναγνωρίζει ότι η εκπλήρωση του δικού μας εγχειρήματος απαιτεί την ολοκληρωτική μεταμόρφωση του κόσμου, και για τον λόγο αυτό η ενεργή μας συμβολή προς αυτήν τη συλλογική κατεύθυνση πηγάζει από τις δικές μας ανάγκες,
- να είναι γειωμένη στις παρούσες κοινωνικές συνθήκες προεικονίζοντας το όραμά μας,
- να αποτελεί μια απόπειρα «πολιτικοποίησης της ζωής από τα μέσα» (Colectivo Situaciones, 2005), μια απόπειρα πολιτικής δέσμευσης, δηλαδή, που αφορά το σύνολο της ζωής μας και όχι «ένα ξεχωριστό κουτάκι από την υπόλοιπη ζωή»,
- να επιδιώκει το χτίσιμο μιας αναστοχαστικής θεώρησης του ίδιου της του αγώνα μέσα από μια πραγματικά συλλογική διαδικασία και να μη μένει στη δράση-για τη-δράση, ούτε να καθορίζεται από τη γραμμή του αρχηγού.

Η αντι-ταξική συνείδηση και η συνδικαλιστική δράση

Επιθυμώντας «την ολοένα βαθύτερη άρνηση του κεφαλαίου, η οποία ταυτίζεται με την ολοένα βαθύτερη αυτοάρνηση του προλεταριάτου και της ίδιας της προλεταριοποίησης» (Negation, 1973) μέσω της ανάπτυξης μιας συνειδητής δράσης για την εξάλειψη των τάξεων, έπρεπε να διερευνήσουμε την επιθυμητή σχέση με το πρωτοβάθμιο σωματείο του κλάδου μας, το Σωματείο Σερβιτόρων, Μαγείρων και Λοιπών Εργαζομένων στον Κλάδο του Επισιτισμού, και τη στάση μας στις γενικές απεργίες-φωτοβολίδες των εργατοπατέρων των ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. Επίσης, με αφορμή τον νόμο για την απαγόρευση του καπνίσματος στους χώρους εστίασης και τη συμμετοχή των καταστηματαρχών σε κάποιες γενικές απεργίες, έπρεπε να εξετάσουμε και τη σχέση μας με συνδικαλιστικά όργανα του κλάδου, όπως η Πανελλήνια Ομοσπονδία Εστιατορικών και Συναφών Επαγγελμάτων (ΠΟΕΣΕ).

Αναγνωρίζοντας τους εαυτούς μας ως εργαζομένους, δεν προβήκαμε σε οποιαδήποτε ενέργεια υπό την ιδιότητα του καταστηματάρχη. Η στάση μας στις γενικές απεργίες ή σε συγκεντρώσεις αγανάκτησης στο Σύνταγμα περιλάμβανε δύο επιλογές (ανάλογα με τη δυναμική που εκφραζόταν στον δρόμο): είτε να παραμένουμε κλειστά ολημερίς είτε να κλείνουμε τις ώρες των κινητοποιήσεων, ώστε να συμμετέχουμε και εμείς πλάι στους μισθωτούς εργαζόμενους και εργαζόμενες, και να ανοίγουμε τις υπόλοιπες ώρες, προτάσσοντας την αυτοδιαχειριζόμενη παραγωγή ως προοπτική αγώνα, υπό τον όρο ότι το πλεόνασμα θα τοποθετείται σε «ένα ξεχωριστό απεργιακό ταμείο προς ενίσχυση σωματείων και εργαζομένων που βρίσκονται σε αγώνα» (Παγκάκι, 2011).

Ως προς τη σχέση μας με το σωματείο, αποφασίσαμε, σε πρώτο χρόνο, να παρακολουθούμε τις διαδικασίες του, να προβάλλουμε τον λόγο του (αφίσες, έντυπο *self service*) και να συμμετέχουμε στις κινητο-

Συζήτηση στο Παγκάκι με θέμα τη συλλογική εργασία, 4/11/2011.

ποιήσεις μέσα από τις γραμμές του (π.χ. αποκλεισμός Cafe Via Vai[123], απεργίες γενικές ή κλαδικές) χωρίς να θέλουμε να αλλοιώσουμε τον διεκδικητικό του χαρακτήρα, που είναι και ο κύριος λειτουργικός του ρόλος, παρόλο που τα βασικά του αιτήματα ως επί το πλείστον δεν αφορούν το δικό μας εργασιακό καθεστώς[124].

Από τη θεωρία στη δημόσια πράξη και από την πράξη στη δημοσιοποίηση της θεωρίας

Ύστερα από έναν χρόνο λειτουργίας του καφενείου νιώσαμε την ανάγκη να μιλήσουμε δημόσια για την εξέλιξη του εγχειρήματος, εν είδει απολογισμού, όχι κατ' ανάγκην ή πρωτίστως οικονομικού. Η ανάγκη αυτή σχετιζόταν τόσο με την επιθυμία όσο και με την επιλογή μας το Παγκάκι να αποτελέσει, εκτός από έναν διαφορετικά οργανωμένο χώρο εργασίας, και τη βάση μιας κινηματικής συλλογικότητας που επανεξετάζει τις επιλογές και τις εμπειρίες της, με σκοπό να βελτιωθεί, να διερευνήσει τα θεωρητικά εργαλεία που κληρονόμησε και να μοιραστεί τα συμπεράσματά της με τα υπόλοιπα κομμάτια του κινήματος και της κοινωνίας.

Να παράξουμε, δηλαδή, μια βιωματική θεωρία με έμφαση στο εδώ και τώρα, δίχως να επιμένει εμμονικά στα ιδεώδη· να μην εκφέρει έναν στείρο θεωρητικό λόγο που αφορά το περίγραμμα μιας «άλλης» κοινωνίας, αλλά να καθίσταται χρήσιμο εργαλείο για τη διάχυση της κολεκτιβιστικής παραγωγής και της οργάνωσης ενός ευρύτερου κινήματος αλληλέγγυας οικονομίας. Για τον λόγο αυτό επεξεργαστήκαμε συλλογικά ένα δεύτερο κείμενο (βλέπε Παράρτημα) όπου καταθέταμε την εμπειρία μας και καλέσαμε σε ανοιχτή και δημόσια συνάντηση εγχειρήματα συλλογικής εργασίας, έτσι ώστε να γνωριστούμε και να ανιχνεύσουμε πιθανά πεδία συνεργασίας.

---

123. http://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=1148084

124. Για παράδειγμα, ημέρες άδειας, επιδόματα, ένσημα κ.λπ. ρυθμίζονται με διαφορετικό τρόπο και λογική. Ωστόσο, το αν ή πότε θα πάρουμε σύνταξη αφορά και εμάς, δεδομένου ότι δεν έχουμε βρει κάποια άλλη εναλλακτική μορφή ασφάλισης.

Η κουβέντα που ακολούθησε τις παρουσιάσεις των εγχειρημάτων συλλογικής εργασίας είχε μεγάλο ενδιαφέρον. Ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία της εκδήλωσης αφορούσε τον δημόσιο χαρακτήρα των εν λόγω εγχειρημάτων. Ορισμένα από αυτά είχαν επιλέξει να μην εκφράζονται δημόσια, με το σκεπτικό ότι αποτελούσαν απλώς βιοποριστική επιλογή ατόμων διαχωρισμένη από την πολιτική τους στράτευση, η οποία εκφραζόταν μέσα από άλλα συλλογικά σχήματα. Κάποιες άλλες συλλογικές προσπάθειες βρίσκονταν ακόμη σε πρώιμο στάδιο, μη γνωρίζοντας με βεβαιότητα αν όντως αποτελούν μια οικονομικά βιώσιμη επιλογή ώστε να μπορούν να την υποστηρίξουν δημόσια. Υπήρχαν και εγχειρήματα που έθεταν ως προϋπόθεση την ύπαρξη εξωστρεφούς δράσης-δημοσιοποίησης προκειμένου να αποτελέσουν ορμητήρια ελευθερίας για τον κοινωνικό μετασχηματισμό και όχι ατομικές λύσεις στο πλαίσιο ενός lifestyle αναρχισμού[125] που εξαντλείται στην εξασφάλιση της αυτοαπασχόλησης.

Μετά την εκδήλωση, θελήσαμε να αναζητήσουμε κάποιες πρώτες συλλογικές απαντήσεις στα ποικίλα ερωτήματα που τέθηκαν στη διάρκεια της συζήτησης, καθώς και ενδεχόμενα πεδία σύμπραξης και δικτύωσης των εγχειρημάτων. Στην πορεία, ο προβληματισμός μας διευρύνθηκε και οδηγηθήκαμε στη θεώρηση ότι είναι σημαντική όχι μόνο η ύπαρξη εξωστρεφούς δράσης, αλλά και η ενεργός προώθηση μιας άλλης νοοτροπίας και προοπτικής αγώνα[126]. Σημαντικό ρόλο στην απόφαση αυτή έπαιξε η τριβή με αρκετό κόσμο που μας προσέγγιζε για να ακούσει την εμπειρία μας και να προχωρήσει στη δημιουργία αντίστοιχων εγχειρημάτων. Είτε ήταν άνθρωποι χωρίς τον παραμικρό πολιτικό προβληματισμό είτε έμπειροι αγωνιστές και αγωνίστριες,

Αφίσα, 2011.

125. Murray Bookchin, *Κοινωνικός αναρχισμός ή lifestyle αναρχισμός – Ένα αγεφύρωτο χάσμα*, Ισνάφι, 2005, http://libcom.org/library/social-anarchism--lifestyle-anarchism-murray-bookchin.

126. Τα συμπεράσματα και τα ερωτήματα που τέθηκαν με συλλογικό τρόπο στις διαδικασίες των εγχειρημάτων αλληλέγγυας οικονομίας που συμμετείχα βοήθησαν και ενέπνευσαν το παρόν σύγγραμμα και κατέστησαν αμέσως μέρος της όλης διαδικασίας. Όλο το θεωρητικό μέρος της έκδοσης αυτής ουσιαστικά έχει γραφτεί με αυτό τον τρόπο.

το εγχείρημα γινόταν κατανοητό κυρίως ως πετυχημένο καφενείο ή/και εναλλακτικός τρόπος αυτοαπασχόλησης, ανεξάρτητα από τις δικές μας εξηγήσεις. Αυτό μας προβλημάτισε ιδιαίτερα, καθώς ο κόσμος, πέρα από τη μορφή και το περιεχόμενο του αγώνα μας, δεν έδειχνε να καταλαβαίνει την ουσία του.

Για τον λόγο αυτό, λοιπόν, προχωρήσαμε στο τρίτο κείμενό μας[127], στην πολιτική υπεράσπιση του εγχειρήματος στα πλαίσια του φεστιβάλ Communismos 2.0[128], αλλά και στις διαδικασίες δικτύωσης σε Θεσσαλονίκη και Αθήνα με τα εγχειρήματα συλλογικής εργασίας με τα οποία μοιραζόμασταν κοινές στοχεύσεις. Και πιθανότατα με βάση την απόδοσή μας σε αυτόν τον τομέα, θα κριθεί η περαιτέρω πολιτική επιτυχία του εγχειρήματος ώστε να καταστεί πιο δυνατή η πληρέστερη πραγμάτωσή του.

Το Παγκάκι συμμετείχε με εισήγηση στη συζήτηση με θέμα «Συνεργατικές μορφές εργασίας τον καιρό της κρίσης, κριτικές προσεγγίσεις», στο πλαίσιο του φεστιβάλ Communismos 2.0, *το οποίο διοργανώθηκε στην κατάληψη* Φάμπρικα Υφανέτ, *Θεσσαλονίκη, 26/5/2012.*

127. http://pagkaki.org/3

128. http://www.yfanet.net/content/view/Ηχογραφήσεις_communismos_2.0

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Υπάρχουν στενοί δεσμοί ανάμεσα στην κοινωνική πραγματικότητα, το θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιούμε για να την ερμηνεύσουμε και την αίσθηση της πολιτικής και της ελπίδας που αναδύεται μέσα από μια τέτοια κατανόηση.

Αρτούρο Εσκομπάρ

Η διαδρομή από τη θεωρία στη δημόσια πράξη και από την πράξη στη δημοσιοποίηση της θεωρίας αποτέλεσε και τη μέθοδο με την οποία εκπονήθηκε το παρόν σύγγραμμα. Μέσα από τα ερωτήματα, τις προκλήσεις, τις χαρές και τα αδιέξοδα των συλλογικών εγχειρημάτων-πειραμάτων στα οποία συμμετείχα, συνειδητοποίησα ότι η αδυναμία κατανόησης του ρόλου και της σημασίας των δημιουργικών αντιστάσεων οφείλεται κυρίως σε προκαταλήψεις, σε στερεότυπες πεποιθήσεις που εγκλωβίζουν τη μετασχηματιστική δυναμική της δράσης τους.

Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίο γράφτηκε το βιβλίο *Δημιουργικές αντιστάσεις και Αντεξουσία*. Για «να αρχίσουμε από την αρχή – να μη συνεχίζουμε να πορευόμαστε κι άλλο πάνω στα ίχνη των θεμελίων της επαναστατικής εποχής του 20ού αιώνα [...] αλλά να διαλέξουμε έναν άλλο δρόμο» (Ζίζεκ, 2009), έναν δρόμο που σχηματίζεται καθώς *προχωράμε ρωτώντας*. Για να προσφέρει μια θεωρητική επεξεργασία που επιδιώκει να βοηθήσει πρακτικά τα εγχειρήματα στα οποία θεμελιώνεται, αλλά και να αναζωογονήσει την ελπίδα που βγαίνει από τη δράση τους, παρέχοντας, παράλληλα, εργαλεία προσανατολισμού για τον τόπο που δεν είναι ακόμη εδώ και προς τον οποίο μας αρέσει τόσο πολύ να πορευόμαστε.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να σας ευχαριστήσω που φτάσατε ως εδώ και να σας προσκαλέσω σε διάλογο μέσα από την ιστοσελίδα http://antexousia.pagkaki.org.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ

Αρκετά ζητήματα που σχετίζονται με την έκδοση και την κυκλοφορία του παρόντος έργου αποτέλεσαν αντικείμενο προβληματισμού, ώστε να επιτευχθεί στον μέγιστο δυνατό βαθμό αρμονία και αντιστοιχία με όσα υποστηρίζονται στο περιεχόμενό του. Για τον λόγο αυτό λειτουργούν επικουρικά και παρουσιάζονται σε αυτό το Παράρτημα.

Λογότυπο του Copyleft.

Ας αρχίσουμε, λοιπόν, από τα «πνευματικά δικαιώματα» και τον ρόλο τους στην πολιτιστική βιομηχανία. Η λογική της πνευματικής ιδιοκτησίας βασίζεται στην πιο κάτω αλληλουχία παραδοχών: για να υπάρχει καινοτομία είναι απαραίτητη η οικονομική παρακίνηση· για να υπάρχει οικονομικό κίνητρο πρέπει να υπάρχει αντίτιμο· για να υπάρχει αντίτιμο δεν μπορεί να υπάρχει ελεύθερη πρόσβαση. Τα πνευματικά δικαιώματα έρχονται συνεπώς να επιτελέσουν αυτόν τον ρόλο της περίφραξης[129], τη στέρηση της ελεύθερης πρόσβασης προκειμένου να επιτευχθεί η καπιταλιστική αξιοποίηση του έργου.

Στον αντίποδα αυτής της λογικής, επιλέχτηκε το έργο αυτό να κυκλοφορήσει υπό άδεια creative commons[130], η οποία επιτρέπει για μη εμπορικούς σκοπούς την αναπαραγωγή, διανομή, παρουσίαση του έργου στο κοινό, καθώς και τη διασκευή του. Επιπρόσθετα,

---

129. Περιφράξεις - Κοινά, http://factoryfanet.wordpress.com/2010/07/04/περιφράξεις-κοινά/ και http://www.rebelnet.gr/files/rebelnet_b1.pdf, http://en.wikipedia.org/wiki/Enclosure.

130. Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 3.0 Ελλάδα, http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/gr.

Αφίσα για τα εγκαίνια του βιβλιοπωλείου των Εκδόσεων των Συναδέλφων, 2012.

μόλις καλυφτεί το κόστος της έκδοσης θα είναι διαθέσιμο με ελεύθερη συνεισφορά στο διαδίκτυο.

Την αρχική χρηματοδότηση και το οικονομικό ρίσκο του εγχειρήματος ανέλαβε το Παγκάκι λόγω αδυναμίας του δημιουργού, αλλά και των Εκδόσεων των Συναδέλφων να διαθέσουν τους απαραίτητους πόρους.

Τη διανομή στα βιβλιοπωλεία, σε κοινωνικούς χώρους και κατά τη διάρκεια εκδηλώσεων ανέλαβαν Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων[131], ενώ τη διανομή μέσω του δικτύου διακίνησής του ανέλαβε το Συν-Άλλοις.

Η αμοιβή-κοινωνική υποστήριξη του πολιτιστικού παραγωγού είναι ένα από τα πιο δύσκολα ζητήματα που προέκυψαν κατά τον προβληματισμό για την τύχη του όποιου πιθανού πλεονάσματος σε συνάρτηση και με το ζήτημα της αμοιβής όσων συνετέλεσαν στην επιμέλεια, τη σελιδοποίηση και τη διανομή. Ένα ερώτημα που παραδοσιακά λυνόταν με τη διανομή του πλεονάσματος υπέρ κάποιου ευγενούς σκοπού (αυτόνομες ζαπατιστικές κοινότητες, φυλακισμένοι αγωνιστές κ.λπ.) και την αμιγώς εθελοντική συμβολή. Αντ' αυτού, επιλέχτηκε ο πιο πολύπλοκος και μη οικείος δρόμος της αμοιβής τόσο του συγγραφέα όσο και των συντελεστών του έργου, με συνέπεια την άρνηση εκτύπωσης του βιβλίου από το μοναδικό τυπογραφικό εγχείρημα με τον απαιτούμενο εξοπλισμό στη χώρα μας[132]. Σταθμίζοντας, επίσης, το οικονομικό και περιβαλλοντικό κόστος που θα συνεπαγόταν η εκτύπωση του βιβλίου στο Ηνωμένο Βασίλειο –όπου λειτουργεί το πιο κοντινό τυπογραφείο συλλογικής εργασίας που γνωρίζουμε– και η μεταφορά του στην Ελλάδα, αποφασίστηκε το παρόν έργο να εκτυπωθεί σε ένα συμβατικό τυπογραφείο.

Όσα αποτυπώνονται στο βιβλίο αυτό αποτελούν προϊόν εσωτερικής ανάγκης για έκφραση και επικοινωνία σκέψεων του συγγραφέα.

131. http://ekdoseisynadelfwn.wordpress.com/about

132. «Θέλουμε τα έντυπα που βγαίνουν από το αυτοδιαχειριζόμενο τυπογραφείο μας να μη φέρνουν κέρδος στην τσέπη κανενός. Με λίγα λόγια, αν υπάρχει αντίτιμο, είτε να αντιστοιχεί στο κόστος παραγωγής του εντύπου, είτε αν υπερβαίνει το κόστος παραγωγής, να διατίθεται για κινηματικούς σκοπούς» (Τυπογραφική Κολεκτίβα Rotta, 2012). Τα κείμενα αυτοπαρουσίασης της Rotta υπάρχουν στο *Αναρχείο* http://www.anarxeio.gr/publishers/view/typografikh-kollektiba-rotta.

Κάτι τέτοιο μάλλον θα είναι αδύνατο να προκύψει από μια αγγελία για συγγραφή ενός βιβλίου με την τάδε θεματική για τη δείνα ανταμοιβή. Όπως όμως υποστηρίχτηκε και στο κύριο μέρος του βιβλίου, ενδεχόμενη αμοιβή των συντελεστών του με βάση την κοινωνική αξία χρήσης του δεν συνδέεται απαραίτητα με την κερδοσκοπία, τον εγωιστικό ωφελιμισμό, την άκρατη λογιστικοποίηση των πάντων[133] ή το πατεντάρισμα των ιδεών. Από την άλλη δεν προκύπτει από πουθενά το συμπέρασμα ότι ένα αυτιστικό φανζίν[134], το οποίο εκδίδεται χωρίς να περιμένει ανταμοιβή ο συγγραφέας του και δεν έχει αντίτιμο, είναι πιο ριζοσπαστικό από ένα βιβλίο για το οποίο αμείβεται ο δημιουργός με βάση τη χαρά ή τη χρησιμότητα που έδωσε στους αναγνώστες του, προσφέροντας «απείρως περισσότερα απ' όσα του πληρώνονται υπό τη μορφή χρημάτων» (Κροπότκιν, 1892).

Πώς, όμως, θα μπορούσε να προσεγγιστεί ο υπολογισμός της αμοιβής μιας άυλης εργασίας[135]; Με τον ακριβή υπολογισμό της συμβολής του καθενός και της καθεμιάς σε μια συλλογική διαδικασία ούτως ή άλλως να είναι πρακτικά αδύνατος, η χρήση οποιουδήποτε κανόνα είναι πάντα σχετική και κατά προσέγγιση αναλογική: πολλές ώρες και μόχθος, μεγάλη αμοιβή – λίγες ώρες, μικρή αμοιβή. Επίσης, η οποιαδήποτε θεμελίωση της αναλογικότητας της συμβολής των ποικίλων μορφών εργασίας ως προς το αποτέλεσμα της συνδυαστικής τους δράσης γίνεται αναγκαστικά με αυθαίρετα κριτήρια και με βάση πρότερη συνεννόηση των διάφορων φορέων. Έτσι, στην περίπτωσή μας, η αμοιβή για την επιμέλεια και τη σελιδοποίηση συμφωνήθηκε από κοινού να στοχεύει προς ένα πάγιο ποσό με πυξίδα τις ώρες που απαιτήθηκαν και τις αγοραίες αμοιβές, στην περίπτωση που υπάρχει τέτοιο περιθώριο. Η όποια αμοιβή του συγγραφέα θα έρθει αφού καλυφτούν οι υπόλοιπες αμοιβές και δεν χρειάστηκε να οριστεί από τώρα κάποια οροφή,

---

133. Αυτή είναι η πιο βασική αιχμή του Κροπότκιν στο μισθολογικό σύστημα του κολεκτιβισμού. Βλ.., «The Wage System» (*Freedom Pamphlets* 1, http://www.marxists.org/reference/archive/kropotkin-peter/1920/wage.htm, και *Η κατάκτηση του ψωμιού*, http://el.wikisource.org/wiki/ Η_κατάκτηση_του_ψωμιού/Το_μισθολογικό_σύστημα_του_Κολλεκτιβισμού).

134. http://el.wikipedia.org/wiki/Φανζίν

135. Ο διαχωρισμός σε χειρωνακτική και διανοητική εργασία αφορά το είδος-ρόλο της εργασίας, ενώ ο διαχωρισμός σε υλική και άυλη εργασία αφορά το είδος του τελικού προϊόντος. Έτσι, η διανοητική εργασία μπορεί να εντάσσεται σε μια κατά κύριο λόγο υλική παραγωγική δραστηριότητα και η χειρωνακτική σε κάποια άλλη άυλη.

καθώς τα αντίτυπα δεν αρκούν για να προσεγγιστεί το προβληματικό όριο.

Τέλος, τα βιβλιοπωλεία αποκομίζουν ένα ποσοστό της τάξης του 40% επί της τελικής τιμής για κάθε αντίτυπο που πωλείται μέσω αυτών. Αντίστοιχη έκπτωση θα γίνει σε όσα στέκια, κολεκτίβες και λοιπούς αυτοδιαχειριζόμενους χώρους επιλέξουν να συμμετέχουν στη διακίνηση του βιβλίου. Προσοχή στο ποιους ενισχύεται!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΥΤΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΩΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΝ

Ο Σπόρος

Φυλλάδια του Σπόρου.

Ο Σπόρος προωθεί ένα διαφορετικό μοντέλο διακίνησης προϊόντων που έχει σαν στόχο όχι το κέρδος, αλλά την ικανοποίηση των αναγκών μας με διαφορετικό τρόπο. Το ονομάζουμε *εναλλακτικό και αλληλέγγυο εμπόριο*, γιατί δεν βασίζεται στην εκμετάλλευση και την ανωνυμία που διακρίνει το συμβατικό εμπορικό κύκλωμα. Βασίζεται σε οριζόντιες και ανθρώπινες σχέσεις, στη συνεργασία, την εμπιστοσύνη, την ανταλλαγή, την αυτονομία. Πιστεύουμε πως η ποιότητα των προϊόντων δεν βρίσκεται στη συσκευασία και τη διαφήμιση. Πίσω από την τιμή και τη μάρκα τους, υπάρχει η ιστορία, η γεωγραφία, η διαδρομή που έκαναν για να φτάσουν ως εμάς, και βέβαια τα πρόσωπα: οι άνθρωποι που τα παράγουν, τα διακινούν και τα προμηθεύονται.

Στο εναλλακτικό και αλληλέγγυο εμπόριο, οι παραγωγοί διαθέτουν απευθείας τα προϊόντα τους σε δίκτυα αλληλέγγυων προμηθευτών σε αρκετά καλύτερες τιμές από τις συνήθως εξευτελιστικές της αγοράς. Ξεφεύγουν με αυτό τον τρόπο από τους μεσάζοντες και τις μεγάλες εταιρείες. Μέσα από αυτήν τη συνεργασία, ενδυναμώνουν την αυτονομία τους, ενισχύουν τις παραγωγικές δομές τους σεβόμενοι το φυσικό περιβάλλον και συνεισφέρουν σε προγράμματα υποδομής (εκπαίδευσης, υγείας κ.ά.) στις τοπικές κοινωνίες τους.

Παράλληλα, οικοδομούνται σταθερές σχέσεις με τους ανθρώπους που διακινούν και καταναλώνουν τα προϊόντα τους.

Στον Σπόρο διακινούμε προϊόντα παραγωγών που αγωνίζονται συλλογικά μέσα σε συνεταιρισμούς ή κινήματα για να αλλάξουν τις ζωές τους στις σκληρές συνθήκες του «φτωχού Νότου» αλλά και του «πλούσιου Βορρά».

Σε συνεργασία με τον γερμανικό συνεταιρισμό Café Libertad ή την ιταλική κοινωνική οργάνωση Libero Mondo εισάγουμε και διακινούμε καφέ από τους Ζαπατίστας, ζάχαρη από το Κίνημα των Χωρίς Γη στη Βραζιλία και από το Εκουαδόρ, κακάο και σοκολάτα από τη Βολιβία, τη Βραζιλία, το Εκουαδόρ και την Παραγουάη, τσάι από την Ινδία και τη Ν. Αφρική, μάτε από τη Βραζιλία, ζυμαρικά από την Ιταλία, απορρυπαντικά με συστατικά από τη Βραζιλία. Παράλληλα, από το 2007 κάναμε δύο απευθείας εισαγωγές καφέ από έναν νέο ζαπατιστικό συνεταιρισμό (ssit lequil lum) θέλοντας να ενισχύσουμε τις νέες πρωτοβουλίες αυτοοργάνωσης των παραγωγών. Επίσης, διακινούμε ζυμαρικά, πολτό τομάτας, μέλι, κουλουράκια από συνεταιρισμούς ή βιοκαλλιεργητές στην Ελλάδα.

Τα προϊόντα αυτά δεν βρίσκονται βέβαια στα ράφια των σούπερ μάρκετ. Διακινούνται στον «Σποροχώρο» στην Αθήνα, αλλά και μέσω ενός διευρυνόμενου δικτύου ανθρώπων, συλλογικοτήτων και μικρών καταστημάτων σε όλη τη χώρα. Όλοι συμμετέχουν στην προσπάθεια αφιλοκερδώς και συνδέονται με ανθρώπινες σχέσεις και όχι σχέσεις πελατείας. Το οικονομικό πλεόνασμα που προκύπτει από αυτήν τη διαδικασία δεν καταλήγει στις τσέπες κανενός ιδιοκτήτη ή μετόχου, αλλά στηρίζει τη δομή, τη βιωσιμότητα και την εξέλιξη του εγχειρήματος, ενώ ένα τμήμα του επιστρέφει στο κίνημα των Ζαπατίστας.

Η ιστορία του Σπόρου

Ο Σπόρος γεννήθηκε, κατά μία έννοια, στην Τσιάπας του Μεξικού. Ήταν το κίνημα των Ζαπατίστας που μας ενέπνευσε, το φθινόπωρο του 2004, να ξεκινήσουμε ένα νέο εγχείρημα. Αρχίσαμε να διακινούμε, χέρι με χέρι, καφέ από ζαπατίστικους συνεταιρισμούς σαν μια κίνηση έμπρακτης αλληλεγγύης, αλλά και σαν ένα δημιουργικό πείραμα στη δική μας πραγματικότητα. Σκοπός μας ήταν να βάλουμε στην πράξη και το σήμερα μερικές από τις ιδέες μας για τον άλλον κόσμο που οραματιζόμαστε.

Συνειδητοποιήσαμε ότι η δύναμη που σπρώχνει στην εξαθλίωση και την περιθωριοποίηση ολόκληρους πληθυσμούς στον λεγόμενο «παγκόσμιο Νότο», είναι η ίδια που φτωχαίνει και τις δικές μας ζωές. Αναγκαζόμαστε να αφιερώνουμε όλο και περισσότερες ώρες σε ανελεύθερες και επισφαλείς δουλειές και δελεαζόμαστε από μια μονότονη κατανάλωση υποβαθμισμένων αγαθών και συναισθημάτων. Αποφασίσαμε λοιπόν να συνδέσουμε τα προβλήματά μας αλλά και τις προσπάθειές μας για να αλλάξουμε τις ζωές μας. Και σιγά σιγά ανακαλύψαμε ότι δεν ήμασταν καθόλου μόνοι και μόνες μας.

Κάτω από την επιφάνεια και άλλοι άνθρωποι εφαρμόζουν τις ίδιες σκέψεις και παίρνουν κάθε μέρα την οικονομική δραστηριότητα στα χέρια τους σε αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις, δίκτυα αλληλέγγυου εμπορίου, χαριστικά και ανταλλακτικά παζάρια, δίκτυα παραγωγών-καταναλωτών αγροτικών προϊόντων, σε εγχειρήματα όπως η Συνεταιριστική Παράκαμψη Μεσαζόντων (Σ.Π.Α.ΜΕ.) στη Θεσσαλονίκη, η «Terra Verde» στα Χανιά και το «Εμείς και ο Κόσμος» στο Ηράκλειο της Κρήτης. Άνθρωποι που αναζητούν άλλους τρόπους να συσχετίζονται, να ικανοποιούν τις ανάγκες τους, να οργανώνουν τη δημιουργικότητά τους, να αποκτούν πρόσβαση στη γνώση. Εγχειρήματα που αν και δεν εξαλείφουν τη φτώχεια, την εκμετάλλευση, την αδικία, αποδεικνύουν ότι η πραγματικότητα μπορεί να αλλάξει.

Δεν πρόκειται για μια ουτοπία, αλλά για μια πολύμορφη –και συχνά αντιφατική– κοινωνική πρακτική, που εξελίσσεται δυναμικά για το ατομικό, συλλογικό και κοινωνικό όφελος: το κίνημα της αλληλέγγυας οικονομίας, μια διαδικασία αλλαγής της οικονομικής δραστηριότητας στο σήμερα. Είναι ένας άλλος, νέος δρόμος που φτιάχνεται προχωρώντας, ρωτώντας και μετασχηματίζοντας το παρόν. Αυτόν τον δρόμο θέλουμε να περπατήσουμε και στον Σπόρο συζητώντας, ανταλλάσσοντας απόψεις και εμπειρίες, δρώντας μαζί με άλλους ανθρώπους και ομάδες που θέλουν να πειραματιστούν στη δημιουργία σχέσεων που βασίζονται στην αλληλεγγύη και το αμοιβαίο όφελος.

Ποιες και ποιοι είμαστε

Ο Σπόρος είναι μια κοινότητα ανθρώπων, διαφορετικών ηλικιών, απόψεων και προτιμήσεων, με τη νομική μορφή ενός συνεταιρισμού μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Δεν χωριζόμαστε μεταξύ μας

σε «προϊσταμένους» και «υφισταμένους», αντίθετα επιμένουμε να συσχετιζόμαστε όσο πιο ισότιμα και ελεύθερα μπορούμε, ανάλογα με τις διαθεσιμότητες και τα ενδιαφέροντα του καθενός και της καθεμιάς. Παίρνουμε όλες τις σημαντικές αποφάσεις με συναίνεση, σε γενικές συνελεύσεις, ενώ για τα επιμέρους και πρακτικά ζητήματα δουλεύουμε σε ολιγομελείς ομάδες. Είναι διαδικασίες μέσα από τις οποίες συνεχίζουμε να μαθαίνουμε πώς να σεβόμαστε τον πλούτο των διαφορετικών απόψεων, να ξεπερνάμε τα προβλήματα με αλληλοσεβασμό και να ισορροπούμε το ατομικό με το συλλογικό όφελος.

Συν-Άλλοις

Αλληλέγγυα Οικονομία; Όχι, δεν είναι το πιο σύντομο ανέκδοτο. Δεν έχει, επίσης, σχέση με τους «φόρους αλληλεγγύης», την «πράσινη ανάπτυξη» και άλλα θρασύτατα οξύμωρα που εκτοξεύονται τελευταία από τα χείλη των κυβερνώντων. Η οικονομία μας περνάει δύσκολες στιγμές, μας λένε, και απαιτούνται θυσίες και πόνος για να ορθοποδήσει. Σε όλο τον πλανήτη, και ειδικά στη χώρα μας, πρέπει να δουλεύουμε περισσότερο και με λιγότερες απολαβές, να ανεχτούμε την ανεργία και τη φτώχεια, να συμβιβαστούμε με την υποβάθμιση των κοινωνικών υπηρεσιών και την καταστροφή του περιβάλλοντος. Πρέπει να αρρωστήσουμε εμείς, με λίγα λόγια, για να «σωθεί» εκείνη.

Ο παραλογισμός αυτής της εικόνας είναι προφανής, προφανή και τα ερωτήματα: Είναι, π.χ., δυνατόν η οικονομία να είναι κάτι ουδέτερο, ανεξάρτητο από τα κοινωνικά και πολιτικά πράγματα; Αν όχι, μήπως είναι ένας πανίσχυρος μηχανισμός εξουσίας προς όφελος λίγων; Είμαστε αναγκασμένοι να εξαρτώμαστε από δυνάμεις που δεν ελέγχουμε; Και το πιο σημαντικό: Μπορούμε να δημιουργήσουμε δίκτυα οικονομικών συναλλαγών που να βελτιώνουν και να ομορφαίνουν τις ζωές όλων μας, αντί να ζούμε για την οικονομία των λίγων;

Τις σκέψεις αυτές δεν τις κάνουμε για πρώτη φορά τώρα. Επτά χρόνια πριν, όταν ο μύθος της «ισχυρής Ελλάδας» των Ολυμπιακών και της καταναλωτικής «ευημερίας» ξεγελούσε ακόμη πολύ κόσμο, τα ίδια ερωτήματα οδήγησαν μια ομάδα ανθρώπων στην ίδρυση του Συνεταιρισμού «Ο Σπόρος». Εμπνευσμένοι από κινήματα σε μακρινές χώρες, που αντιστέκονται στις ίδιες δυνάμεις που σήμερα σπρώχνουν και την ελληνική κοινωνία στο περιθώριο, αποφασίσαμε να πειραματιστούμε με την πρακτική του εναλλακτικού και αλληλέγγυου εμπορίου.

Ενός εμπορίου, δηλαδή, που, αντί για το κέρδος των πολυεθνικών και των τοπικών μεσαζόντων, θα εξυπηρετεί τις ανάγκες των πολλών: την αξιοπρεπή ανταμοιβή των παραγωγών, την πρόσβαση σε ποιοτικά προϊόντα σε όσο το δυνατόν πιο προσιτή τιμή για τους καταναλωτές, την αρμονική συνύπαρξη με το φυσικό περιβάλλον. Θέλαμε αυτές οι επιδιώξεις, που συχνά συγκρούονται μεταξύ τους, να ρυθμίζονται μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων αμοιβαιότητας και τη συμμετοχή όλων των εμπλεκομένων και όχι από το «αόρατο χέρι της αγοράς».

Τα χρόνια που πέρασαν, αποδείχθηκε ότι δεν πετάγαμε στα σύννεφα ούτε ήμασταν μόνοι. Ο Σπόρος «φύτρωσε» και αγκαλιάστηκε από χιλιάδες ανθρώπους που προμηθεύονται και διακινούν τα προϊόντα του εναλλακτικού και αλληλέγγυου εμπορίου σε όλη την Ελλάδα. Δημιουργήθηκαν νέα αντίστοιχα εγχειρήματα, αλλά και μια πληθώρα πρωτοβουλιών και δικτύων με παρόμοιο σκεπτικό που δραστηριοποιούνται σε άλλους οικονομικούς τομείς (καφενεία κολεκτίβες, χώροι αχρήματων συναλλαγών, δίκτυα ανταλλαγής προϊόντων, υπηρεσιών και γνώσεων, αλληλέγγυα ιατρεία, κ.ά.). Ήρθαμε σε επαφή με ανάλογες προσπάθειες στο εξωτερικό και αντιληφθήκαμε με χαρά ότι έχουν προχωρήσει πολύ μακρύτερα από εμάς. Ότι το κίνημα της αλληλέγγυας οικονομίας όχι απλά δεν είναι ανέκδοτο, αλλά αποτελεί μια άλλη πραγματικότητα που ολοένα και επεκτείνεται σε όλο τον πλανήτη. Και έτσι, απαντήσαμε το πιο σημαντικό ερώτημά μας: Ναι, μπορούμε.

Μέσα από αυτή τη διαδρομή, το φθινόπωρο του 2011 ξεκίνησε τη λειτουργία του ο μη κερδοσκοπικός Συνεταιρισμός για την Αλληλέγγυα Οικονομία «Συν-Άλλοις». Γεννήθηκε μέσα από μια πολύμηνη διαδικασία εσωτερικής διαβούλευσης του Σπόρου, όπου διαπιστώθηκε η ανάγκη καλύτερης οργάνωσης και υποστήριξης του διευρυνόμενου δικτύου διακίνησης των προϊόντων του εναλλακτικού και αλληλέγγυου εμπορίου. Στον πυρήνα, λοιπόν, του Συν-Άλλοις βρίσκεται μια εργασιακή κοοπερατίβα, που δουλεύει ώστε ο καφές του κινήματος των ζαπατίστας και τα άλλα προϊόντα των αγωνιζόμενων παραγωγών του παγκόσμιου Νότου (ζάχαρη, κακάο, τσάι κ.ά.) να φτάσουν σε όσο το δυνατό περισσότερους ανθρώπους, βάσει πάντα των αρχών που θέσαμε στον Σπόρο τα προηγούμενα χρόνια. Είναι, επίσης, η δική μας πρόταση απέναντι στο ζοφερό εργασιακό τοπίο των ημερών μας, για μια εργασία δημιουργική, ισότιμη και με κοινωνικό νόημα.

Εκτός από κέντρο διακίνησης σε πανελλαδικό επίπεδο, ο χώρος μας στο Θησείο λειτουργεί και ως σημείο διάθεσης των προϊόντων. Εκεί φιλοξενούμε και μια πληθώρα ελληνικών προϊόντων, τα οποία προμηθευόμαστε απευθείας από εγχώριους παραγωγούς και συνεταιρισμούς, με τη μικρότερη δυνατή οικονομική επιβάρυνση για το κοινό. Πέρα, όμως, από τα προϊόντα, θέλουμε ο χώρος μας να αποτελέσει και σημείο διακίνησης ιδεών και ανταλλαγής γνώσεων. Στο πλαίσιο αυτό, διαμορφώνουμε το ευρύχωρο πατάρι μας ώστε να φιλοξενεί εκδηλώσεις και συνευρέσεις, ελπίζοντας να συνεισφέρουμε στη γέννηση και νέων πρωτοβουλιών.

Αν, διαβάζοντας τα παραπάνω, αναρωτηθεί κάποιος ποιοι τρελοί κάνουν τέτοια όνειρα στις μέρες που ζούμε, ελάτε να μας δείτε. Και μη νομίζετε ότι δεν έχει περάσει και απ' τα δικά μας μυαλά η ίδια απορία. Γνωρίζουμε, όμως, ότι οι ιδέες μας είναι, πέρα από επιθυμητές, λογικές και εφαρμόσιμες. Μέσα στη σύγχυση και τις δυσκολίες που δημιουργεί η καταρρέουσα οικονομία τους, ζούμε τις κρίσιμες στιγμές που θα διαμορφώσουν τη διάδοχη κατάσταση. Το αν αυτή θα είναι καλύτερη ή χειρότερη από την προηγούμενη, είναι στα χέρια όλων μας. Δεν έχουμε, άλλωστε, κάτι να χάσουμε. Στις μέρες που ζούμε, θα ήμασταν τρελοί αν δεν δοκιμάζαμε να κάνουμε τα όνειρά μας πράξη.

Ο Σκόρος

Αφίσα, 2011.

Πριν αναρωτηθείτε ποιοι τρελοί ανοίγουν μαγαζί εν μέσω οικονομικής κρίσης, πριν απορήσετε με την επιλογή του δρόμου, της γειτονιάς και της δραστηριότητας, έχουμε να σας πούμε πως αυτός ο χώρος είναι η δική μας απάντηση και πρόταση σε μια καθημερινότητα που παράγει, καταναλώνει, πετάει, μολύνει, πλήττει και γίνεται όλο και πιο μονότονη και ομοιόμορφη. Το εγχείρημά μας δεν είναι απάντηση στην οικονομική κρίση του συστήματος. Ο Σκόρος είναι μια πρόταση δημιουργικής αντίστασης, μια δομή αλληλέγγυας οικονομίας που, συναντώντας αντίστοιχες αντιστάσεις, θέλει να δημιουργήσει τις βάσεις για μια άλλη κοινωνία.

Αυτό εδώ δεν είναι ένας χώρος καινούριος. Ο Σκόρος είναι το χαριστικό παζάρι του Σπόρου που μετακόμισε στον δικό του αυτόνομο χώρο. Η ενασχόληση στον Σπόρο με το εναλλακτικό και αλληλέγγυο εμπόριο οδήγησε τον προβληματισμό στην καρδιά της αναπαραγωγής της εμπορευματικής μας κοινωνίας: την κατανάλωση. Η κριτική στην υπερκατανάλωση ήρθε σαν φυσική συνέχεια των προβληματισμών και προσπαθειών για τη δημιουργία δομών αλληλέγγυας οικονομίας. Μιας οικονομίας που δεν θα παράγει ανάγκες για να κερδίσουν κάποιοι ανεξάρτητα από το κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος. Μιας οικονομίας όπου θα δίνει αξία στις πρακτικές του δώρου, του μοιράσματος, της ανταλλαγής. Μιας οικονομίας που δεν θα βασίζεται στην εκμετάλλευση ανθρώπων και φύσης. Μιας οικονομίας που θα στοχεύει στην κοινωνική δικαιοσύνη.

Το χαριστικό παζάρι μετακόμισε, γιατί δεν χώραγε στο μικρό πατάρι, καθώς πλαισιώθηκε, αγκαλιάστηκε και προχώρησε από όλους και όλες εμάς είτε ως διαχειριστές του είτε ως χρήστες του, ή και κυρίως όλα αυτά μαζί. Χρειάστηκε να έρθουμε σε μεγαλύτερο χώρο γιατί αυτά τα δύο χρόνια καινούριες ιδέες ανταλλαγής, μοιράσματος, αλληλεγγύης και δημιουργίας γεννήθηκαν και καρποφόρησαν. Συνεχίζουμε λοιπόν και σας καλούμε να συνεχίσουμε μαζί. Πρώτα όμως ας ξαναθυμηθούμε τους λόγους δημιουργίας και ύπαρξης αυτού που αποκαλούμε χαριστικό παζάρι.

Ας σκεφτούμε τα ρούχα που ανταλλάσσαμε με τις/τους φίλες/ους μας. Ας θυμηθούμε τα ρούχα των μεγαλύτερων αδελφών, ξαδέλφων που περνούσαν σε εμάς. Τα άχρηστα ρούχα που κρέμονται στις ντουλάπες μας, που γεμίζουν τα συρτάρια μας γιατί τα βαρεθήκαμε αλλά λυπόμαστε να τα πετάξουμε. Τα μπλουζάκια, παντελόνια, φούστες, κινητά, i-pod, γυαλιά ηλίου που αγοράζουμε κάθε σεζόν, που τα φοράμε για δύο μήνες και μετά καταλήγουν σε ένα συρτάρι.

Ας σκεφτούμε τα χρήματα που ξοδεύουμε κάθε χρόνο για όλα αυτά. Σε πόσες ώρες δικής μας εργασίας αντιστοιχούν. Ας σκεφτούμε τις καταχρεωμένες κάρτες μας, τα δάνεια που πληρώνουμε με τόσο κόπο.

Ας σκεφτούμε ακόμα ποιοι κατασκευάζουν όλα αυτά τα ομοιόμορφα, φτηνά, σχεδόν μιας χρήσης προϊόντα. Συνήθως είναι παιδιά και γυναίκες που δουλεύουν σε απάνθρωπες συνθήκες, με εξευτελιστικά μεροκάματα και εξοντωτικά ωράρια.

Ας σκεφτούμε την ενέργεια που απαιτείται για να φτάσουν σε εμάς αυτά τα προϊόντα που κατασκευάζονται στον Τρίτο Κόσμο.

Ας σκεφτούμε τα σκουπίδια που δημιουργούν όλα αυτά τα άχρηστα πράγματα που εμείς βαρεθήκαμε, και που κάποια στιγμή θα καταλήξουν στη χωματερή.

Και ελάτε να δούμε πιο σοβαρά την πρότασή μας.

Το παζάρι μας δεν είναι φιλανθρωπικό. Δεν χρειάζεται να είστε φτωχός, άτομο με μειωμένη αγοραστική δύναμη. Η επαναχρησιμοποίηση και η μεταποίηση δεν είναι ούτε μειονέκτημα ούτε μιζέρια. Είναι αντίσταση και μάλιστα δημιουργική σ' έναν πολιτισμό που δίνει αξία στο περιτύλιγμα αλλά χάνει την ουσία. Η πρότασή μας μάς αφορά όλους. Έχει να κάνει με την αμφισβήτηση της κατανάλωσης, την απόρριψη του δόγματος *καταναλώνω άρα υπάρχω, κατανάλωση = ευτυχία = πληρότητα*.

Το παζάρι μας είναι αλληλοχαριστικό, είναι αλληλέγγυο, είναι αντικαταναλωτικό.

Το παζάρι μας αφορά όλους είτε από τη θέση εκείνης που προσφέρει είτε από τη θέση εκείνου που δέχεται, και ακόμα καλύτερα και από τις δύο θέσεις μαζί. Αυτό που εμάς ενδιαφέρει δεν είναι πρωτίστως και κυρίως το περιεχόμενο της ντουλάπας σας κάθε που αλλάζει η σεζόν. Δεν μπορούμε και δεν θέλουμε να διαχειριστούμε ρούχα, παιχνίδια, βιβλία και λοιπά αντικείμενα που λυπάστε να τα πετάξετε αλλά και δεν ξέρετε πού να τα δώσετε. Εν ολίγοις, δεν είμαστε η «εναλλακτική εκκλησία» που κάνει διανομές σε φτωχούς και λοιπούς αναξιοπαθούντες.

Κάτι τέτοιο είναι ασύμβατο με τη δράση μας και τα πιστεύω μας. Θέλουμε να σας έχουμε συνένοχους στην επαναχρησιμοποίηση, στην προσφορά, στα μικρά πλήγματα που μπορεί να καταφέρουμε όλες και όλοι μαζί στο αέναο κυνήγι των όλο και πιο πολλών προϊόντων, της όλο και μεγαλύτερης κατανάλωσης, της όλο και μεγαλύτερης εκμετάλλευσης.

Θέλουμε να σας έχουμε συνένοχους στην ανταλλαγή και την προσφορά χρόνου, ιδεών και πρακτικών που ίσως καταφέρουν να μας κάνουν να δώσουμε και να πάρουμε στα πλαίσια της μη διαμεσολάβησης και εμπορευματοποίησης (π.χ. ανταλλάσσω μαθήματα αγγλικών με baby sitting, καθάρισμα σπιτιού με κούρεμα κ.λπ. κ.λπ.).

Ψάξτε! Θα βρείτε πράγματα που κάποιοι βαρέθηκαν και που εσείς μπορεί να χρειάζεστε.

Φέρτε μας ό,τι δεν χρησιμοποιείτε. Μπορεί να χρειάζεται σε κάποιον άλλο.

Μπορεί να χρησιμοποιηθεί με άλλο τρόπο, να μεταποιηθεί.

Ελάτε να σκεφτούμε αν μπορούμε να δημιουργήσουμε δίκτυα ανταλλαγής δράσεων, να μοιραστούμε γνώσεις και εμπειρίες. Δεν θα ήταν π.χ. πολύ ωραίο αν κάποιος μας μάθαινε να ράβουμε ή αν κάποια άλλη μας έδειχνε πώς να μεταποιούμε ένα έπιπλο, ένα ρούχο, ένα αντικείμενο;

Γνωρίστε τον χώρο μας, κρεμάστε τα ρούχα που φέρατε, προβάρετε αυτά που θα πάρετε, τοποθετήστε τα αντικείμενα, πάρτε καινούρια.

Δημιουργήστε κι εσείς ανάλογα δίκτυα. Με τους φίλους, τους συναδέλφους, τους συγγενείς σας. Δεν χρειάζεται απαραίτητα χώρος. Μόνο η πληροφορία. Εκατοντάδες χώροι στο διαδίκτυο, χαρί-

ζουν και ανταλλάσσουν προϊόντα. Δημιουργήστε έναν δικό σας, συμμετέχετε στους ήδη υπάρχοντες.

Η κατανάλωση δεν έχει να κάνει μόνο με την αγοραστική μας δύναμη (ξοδεύω όσα έχω). Είναι ένα διαρκές κυνήγι μιας απατηλής ευτυχίας. Είναι η ψευδαίσθηση ότι είσαι κάποιος άλλος που ανταποκρίνεται σ' ένα συγκεκριμένο και σύντομης λήξης πρότυπο. Είναι εκείνη η ανθρώπινη-κοινωνική-οικονομική δραστηριότητα που μας κάνει όλους ίδιους, με τα ίδια ρούχα, αξεσουάρ, σπίτια, συμπεριφορές, από τη μεγαλύτερη πόλη στο μικρότερο χωριό του Πρώτου Κόσμου.

Είναι η δική μας συμβολή στη μόλυνση του πλανήτη, στην εξάντληση των φυσικών πόρων, στην εξαθλίωση του Τρίτου Κόσμου. Είναι η δική μας συμβολή στις ατέλειωτες ώρες δουλειάς, έλλειψη ελεύθερου χρόνου, ανθρώπινη επαφή.

Δεν θεωρούμε την πρότασή μας ένα είδος πανάκειας για τα παραπάνω. Πιστεύουμε όμως πως είναι ένα βήμα. Είναι μια δημιουργική αντίσταση στη μονότονα καταναλωτική μας κοινωνία, είναι ένας τρόπος αμφισβήτησης των κυρίαρχων οικονομικών σχέσεων μέσα από την καθημερινή μας πρακτική. Είναι ένα πείραμα, σε πραγματικές συνθήκες, ανίχνευσης των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους μπορούν να γίνουν τα πράγματα. Είναι μια προσπάθεια ανάδειξης αξιών όπως ο σεβασμός, η αλληλεγγύη, η δικαιοσύνη, η αυτοοργάνωση, οι οποίες μπορούν να δομήσουν την καθημερινότητά μας. Αυτός ο διαφορετικός τρόπος οικονομικών σχέσεων που ανιχνεύουμε μπορεί να αναπτυχθεί μόνο στα πλαίσια μιας άλλης οικονομίας, μιας άλλης κοινωνίας.

Αμφισβητώντας στην πράξη την αέναη κατανάλωση, απελευθερωνόμαστε από το σύστημα που τη δημιουργεί. Από τον ατέρμονο κύκλο της ανάπτυξης, της παραγωγής, του κέρδους, της εκμετάλλευσης.

Το Καλάθι

Με αφετηρία τον Σπόρο, έχει ξεκινήσει εδώ και καιρό η λειτουργία μιας συνέλευσης ενεργών καταναλωτών που οργανώνει ομαδικές παραγγελίες οικολογικών αγροτικών προϊόντων από παραγωγούς με τους οποίους κρίνει ότι μπορεί να οικοδομήσει σχέσεις εμπιστοσύνης και συν-τροφικότητας. Μέχρι σήμερα, έχει διακινηθεί μια ποικιλία προϊόντων (αβοκάντο, ακτινίδια, ελιές, ζυμαρικά, λάδι, λεμόνια, μέλι, μπανάνες, ντομάτες, παστέλια, πατάτες, πορτοκάλια, ρακί, φασόλια, μέχρι και κοτόπουλα) από παραγωγούς από την Κρήτη μέχρι τις Πρέσπες.

Στο Καλάθι θέλουμε να συμβάλουμε στη δημιουργία τέτοιων αποκεντρωμένων και αλληλοϋποστηριζόμενων δικτύων παραγωγών-καταναλωτών. Θέλουμε να αναπτυχθεί μια διευρυμένη ανθρώπινη κοινότητα όπου η παραγωγή, η κατανάλωση και η διακίνηση αγαθών βασίζεται στην αλληλεγγύη, στη συμμετοχή και στο σεβασμό στο περιβάλλον.

Γνωρίζουμε πως σε άλλα μέρη του πλανήτη ανάλογα εγχειρήματα έχουν ξεκινήσει εδώ και καιρό. Για μας, ωστόσο, το καλάθι αποτελεί έναν άγνωστο δρόμο, χωρίς έτοιμες λύσεις. Τις λύσεις θα τις επινοήσουμε από κοινού, παραγωγοί και καταναλωτές, προς την κατεύθυνση της δημιουργίας μορφών αλληλέγγυας και εναλλακτικής οικονομίας.

Αν θέλετε να συμμετέχετε στη συνδιαμόρφωση αυτού του εγχειρήματος ως παραγωγός ή ενεργός καταναλωτής, αν είχατε εμπειρίες από αντίστοιχα εγχειρήματα ή έχετε πληροφορίες που κρίνετε ότι μπορεί να μας είναι χρήσιμες, θα χαρούμε πολύ αν επικοινωνήσετε μαζί μας.

Το Παγκάκι

Χιουμοριστικό λογότυπο για τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζουν τα μέλη της ομάδας.

Πρώτο κείμενο αυτοπαρουσίασης

Πάνε δύο χρόνια σχεδόν από τη στιγμή που η μικρή ομάδα ανθρώπων που σήμερα εργαζόμαστε στο Παγκάκι της Γ. Ολυμπίου στο Κουκάκι αρχίσαμε να συζητάμε την ιδέα δημιουργίας ενός καφενείου, ενός χώρου συνεύρεσης.

Η ιδέα ξεκίνησε από την κοινή ανάγκη να δώσουμε λύση στο πρόβλημα «εργασία». Οι περισσότερες από μας είμαστε νέες άνεργες, κάποιοι από μας εργαζόμενοι σε επισφαλή επαγγέλματα και σε συνθήκες εχθρικές προς κάθε έννοια αξιοπρέπειας και δημιουργικότητας. Θελήσαμε λοιπόν να δοκιμάσουμε έναν άλλο τρόπο εργασίας, συλλογικό, με σχέσεις σεβασμού, συντροφικότητας και αλληλεγγύης ανάμεσά μας.

Η επιθυμία μας για αυτό το πείραμα μας έφερε κοντά στα τέλη του 2008. Δεν βρεθήκαμε τυχαία. Οι δρόμοι μας συνέκλιναν σταδιακά από διαφορετικές πορείες. Εμπνευστήκαμε από πρωτοβουλίες ανθρώπων και κινημάτων σε όλο τον κόσμο που σε συνθήκες κρίσης, αντί να παραδοθούν στην απελπισία και την εξαθλίωση, επιχείρησαν να δώσουν συλλογικές απαντήσεις στο πρόβλημα της καθημερινής επιβίωσης. Ακουμπήσαμε επίσης στην εμπειρία που μας προσέφερε η συμμετοχή μας στον Συνεταιρισμό Εναλλακτικού και Αλληλέγγυου Εμπορίου «Ο Σπόρος» και τολμάμε να επιχειρήσουμε στην πράξη μια διαφορετική πρόταση στην οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας. Μια πρόταση που ακόμα διαμορφώνεται και γι’ αυτό δεν είναι εύκολο να την περιγράψουμε ολοκληρωμένα.

Αυτό που επιχειρούμε να δημιουργήσουμε με αυτό το καφενείο είναι μια κολεκτίβα εργασίας. Η νομική μορφή που επιλέξαμε –επειδή στην Ελλάδα δεν κατοχυρώνεται νομικά η κολεκτίβα εργασίας– είναι

ο αστικός συνεταιρισμός. Ένας συνεταιρισμός αλλιώτικος, χωρίς μετόχους-ιδιοκτήτες και ένας χώρος εργασίας χωρίς υπαλλήλους και αφεντικά.

Έτσι, αυτό το καφενείο ανήκει σε όσους και όσες κάθε φορά το δουλεύουν μετέχοντας στη συλλογικότητα. Για τη δημιουργία του συνεισφέραμε όλα τα μέλη ανάλογα με τις οικονομικές μας δυνατότητες, αναλαμβάνοντας όμως από κοινού το ρίσκο και την ευθύνη.

Τα όποια κέρδη προκύπτουν μετά την πληρωμή των μισθών δεν μοιράζονται, αλλά μετά τη δημιουργία ενός αποθεματικού ταμείου και την εξόφληση του εσωτερικού δανείου (που θα επιτρέψει και την τυπική ανεξαρτησία του συνεταιρισμού από τα νυν μέλη του) θα χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση συλλογικών εγχειρημάτων ανάλογης λογικής και προοπτικής.

Βασικό όργανο λήψης αποφάσεων είναι η συνέλευση των μελών του συνεταιρισμού που αποτελείται από τις κάθε φορά εργαζόμενες. Ο τρόπος λήψης των αποφάσεων επιδιώκουμε να εμπεριέχει τη μέγιστη δυνατή συναίνεση όλων των μελών.

Η πρότασή μας έχει πολύ δρόμο για να ολοκληρωθεί. Δεν είναι όμως μια πρόταση που αφορά μόνο εμάς, ένα εγχείρημα για να λύσουμε το ατομικό πρόβλημα εργασίας της καθεμιάς μας. Θέλουμε να αποτελέσει μια εμπειρία που θα χρησιμεύσει σε πολύ περισσότερους από εμάς. Η δράση μας εντάσσεται σε ένα συνολικό ρεύμα κοινωνικής αλλαγής, σε μια παγκόσμια κινηματική διαδικασία που αγκαλιάζει όλες τις πλευρές της ζωής, που αντιστέκεται στις κυρίαρχες συνθήκες, που εξερευνά και δημιουργεί νέους τρόπους ζωής.

Πέρα από το εργασιακό, στον χώρο αυτό επιδιώκουμε να χωρέσουμε τις επιθυμίες μας συνολικά, στον βαθμό που είναι εφικτό. Με αυτό το κριτήριο προτιμήσαμε –στο μέτρο του δυνατού– τη συνεργασία με μικρούς παραγωγούς ή κοινότητες παραγωγών, επιλέξαμε να σερβίρουμε και να διακινούμε προϊόντα εναλλακτικού-αλληλέγγυου εμπορίου (καφέ από ζαπατιστικούς συνεταιρισμούς του Μεξικού, ζάχαρη από το Κίνημα των Χωρίς Γη στη Βραζιλία κ.ά.), διατηρώντας παράλληλα τις τιμές του καφενείου προσιτές σε όλους. Επίσης, επιλέξαμε να ακούμε και να προωθούμε μουσικές ελεύθερες (Creative Commons, Public Domain και ανεξάρτητες παραγωγές), επειδή δεν μας αρέσουν τα «πνευματικά δικαιώματα» που πνίγουν τη μουσική δημιουργία και οι καρποί τους μόνο στα χέρια των καλλιτεχνών δεν φτάνουν. Με το ίδιο κριτήριο επιλέγουμε και θέλουμε να λειτουργεί το καφενείο και ως χώρος φιλοξενίας εκδηλώ-

σεων ενημέρωσης/προβληματισμού και πρωτοβουλιών που ανιχνεύουν δρόμους αυτοδιαχείρισης, αυτοοργάνωσης και άμεσης δράσης.

Ξέρουμε πως όλα αυτά μπορεί να μοιάζουν λίγα και αποσπασματικά. Οι δυσκολίες και οι αντιφάσεις είναι μπροστά σε κάθε βήμα μας. Θέλουμε όμως να ψάξουμε συλλογικές και όχι ατομικές απαντήσεις και να τις δοκιμάσουμε στην πράξη, μαθαίνοντας από την ιστορική εμπειρία ανάλογων εγχειρημάτων. Θέλουμε να δοκιμάσουμε μια καθημερινότητα που θα περιλαμβάνει την εργασία σαν αναπόσπαστο δημιουργικό κομμάτι της και όχι σαν σκλαβιά, σαν έναν χρόνο μέσα στη μέρα που θέλει κανείς να τον ξεχάσει.

Φτιάξαμε λοιπόν αυτό το καφενείο. Το καφενείο μας. Είναι ανοιχτό από το πρωί μέχρι αργά το βράδυ. Προσφέρουμε καφέ, βότανα, χυμούς, αναψυκτικά, ρακί, ούζο, μπύρες, ποτά και φυσικά τα απαραίτητα συνοδευτικά μεζεδάκια. Πάνω απ' όλα, όμως, θέλουμε να προσφέρουμε έναν χώρο συνάντησης, ψυχαγωγίας και δημιουργίας, να μοιραστούμε ερωτήματα, ιδέες και όνειρα. Να μοιραστούμε μαζί σας «Το Παγκάκι»...

Κείμενο με αφορμή τη συμπλήρωση ενός χρόνου λειτουργίας

Πέρασε ένας χρόνος και κάτι μήνες από τη στιγμή που ξεκίνησε να λειτουργεί η Κολεκτίβα Εργασίας «Το παγκάκι». Μέσα από αυτήν την εμπειρία βγαίνουμε φορτωμένοι με επιτυχίες, λάθη, καταρχήν συμπεράσματα, αναθεωρήσεις, αλλά πάνω απ' όλα με τη βεβαιότητα ότι υπάρχουν δρόμοι συλλογικών απαντήσεων σε ένα κομβικό για την ατομική και κοινωνική ζωή ζήτημα: την εργασία.

Στη διάρκεια αυτού του χρόνου, με επίγνωση των ορίων και των συμβάσεων ενός τέτοιου εγχειρήματος στη σημερινή συνθήκη, προσπαθήσαμε να γεφυρώσουμε το όραμά μας για μια δίκαιη κοινωνία με τη συλλογική μας πράξη, τον αγώνα για τον βιοπορισμό με τον αγώνα για την κοινωνική απελευθέρωση.

Δημιουργήσαμε λοιπόν μια ομάδα και έναν χώρο που, αν και δεν φαντασιώνουν καμία κα-

Αφίσα, 2011.

θαρότητα, εμπεριέχουν τις σχέσεις που επιθυμούμε για μια άλλη κοινωνία, που δεν θέλουμε να μείνει ουτοπική: μια αυτόνομη κοινωνία αλληλεγγύης και συντροφικότητας, χωρίς αυθεντίες, αφεντικά, μισθωτούς σκλάβους, χωρίς κέρδη για λίγους από την εκμετάλλευση των πολλών. Μεγάλα ζητήματα, που έχουν να κάνουν με την ανθρώπινη χειραφέτηση και την κοινωνική δικαιοσύνη, στα οποία προσπαθούμε να δώσουμε τις μικρές μας απαντήσεις.

Ο δρόμος που διανύσαμε αυτόν τον χρόνο δεν ήταν εύκολος. Η επιλογή της συλλογικής εργασίας δεν είναι απλή υπόθεση. Η επιθυμία να εργάζεσαι χωρίς αφεντικό από μόνη της δεν είναι αρκετή. Η λειτουργία μιας κολεκτίβας εργασίας δεν είναι απλώς μια εναλλακτική λύση βιοπορισμού αλλά, αντίθετα, ένας τρόπος αγώνα με υψηλές απαιτήσεις πολιτικής δέσμευσης και συλλογικής υπευθυνότητας που αναζητά να δημιουργήσει, εδώ και τώρα, τους όρους μιας άλλης οργάνωσης της παραγωγής.

Στη δική μας εμπειρία, οι σχέσεις συντροφικότητας, αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης τις δύσκολες στιγμές που ζήσαμε στη διάρκεια όλου αυτού του χρόνου αποτελούν μία από τις πολυτιμότερες παρακαταθήκες. Χωρίς να λείπουν οι εντάσεις, οι διαφωνίες και τα λάθη λόγω των έντονων απαιτήσεων, των διαφορετικών ιδιοσυγκρασιών και της απειρίας μας, το αποτέλεσμα από αυτή την προσπάθεια αναζήτησης ενός κοινού βηματισμού είναι ένα αίσθημα συλλογικής δύναμης που δύσκολα βιώνουμε στις σημερινές κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν.

Καταλυτικός παράγοντας για την επίτευξη αυτών των σχέσεων ήταν η απόφασή μας να είμαστε μια σχετικά κλειστή ομάδα, με διαδικασίες εισόδου και εξόδου μελών από την κολεκτίβα. Η εργασία στο Παγκάκι δεν είναι ευκαιριακή, δεν προσλαμβάνονται δηλαδή άτομα για την κάλυψη έκτακτων αναγκών. Αντίθετα, οι εργαζόμενες είναι ισότιμα μέλη της κολεκτίβας, ασχέτως αν συμμετείχαν στο αρχικό κεφάλαιο για τη δημιουργία του καφενείου. Το καφενείο, άλλωστε, ανήκει στην κολεκτίβα και όχι στα εκάστοτε πρόσωπα-μέλη, έχοντας κατοχυρώσει και τυπικά αυτή τη συνθήκη στο καταστατικό μας.

Η επιλογή των ατόμων για τη διεύρυνση της συλλογικότητας αποτέλεσε για μας μία από τις δυσκολότερες αποφάσεις, καθώς ζητούμενο δεν ήταν απλά να βρούμε κάποιον κατάλληλο για τη δουλειά, αλλά έναν σύντροφο για την κοινή μας πορεία. Σήμερα, η

κολεκτίβα αποτελείται από έντεκα μέλη, καθώς έχει αποχωρήσει ένα αρχικό μέλος και έχουν εισέλθει τέσσερα νέα.

Όλες οι αποφάσεις που αφορούν το Παγκάκι, είτε πρόκειται για πρακτικά είτε για πολιτικά ζητήματα, παίρνονται από όλους στις ανά δεκαπενθήμερο συνελεύσεις, με τη μέγιστη δυνατή συναίνεση, έπειτα από πολύωρη ζύμωση και σκέψη.

Όλες οι εργασίες αμείβονται με βάση προκαθορισμένο ωρομίσθιο, ανάλογα με τις ώρες που εργάζεται η καθεμία, και όχι καταμερίζοντας τα κέρδη στο τέλος του μήνα. Άλλωστε, βασική καταστατική και πολιτική αρχή της ομάδας είναι το πλεόνασμα, όταν υπάρξει, να στηρίζει συλλογικά εγχειρήματα ανάλογης λογικής.

Σε ό,τι αφορά την εργασία καθεαυτή, δεν έχουμε ψευδαισθήσεις μετατροπής της σε μια παιγνιώδη διαδικασία, ειδικά σε έναν δύσκολο κλάδο όπως αυτόν του επισιτισμού. Ωστόσο, είναι μόνιμος στόχος της ομάδας να δημιουργεί συνεχώς τις συνθήκες και να παίρνει τις αποφάσεις εκείνες που θα κάνουν την εργασία στο Παγκάκι όσο το δυνατόν πιο φιλική για όλους και για όλες μας.

Η εργασία μας στο καφενείο, όπως και σε κάθε άλλο εργασιακό χώρο, έχει και τη διεκπεραιωτική της πλευρά. Πέρα όμως απ' αυτήν, μας ενδιαφέρει η κοινωνική της διάσταση, η δημιουργία δηλαδή ενός ιδιαίτερα προσιτού χώρου συνεύρεσης και ψυχαγωγίας. Επιπλέον, επιδιώκουμε μια ισορροπία που θα εγγυάται, από τη μία, τη χαμηλότερη δυνατή τιμολόγηση των προϊόντων –όχι όμως σε βάρος της ποιότητας των πρώτων υλών και της διαδικασίας παραγωγής τους– και θα εξασφαλίζει, από την άλλη, αξιοπρεπείς απολαβές και εργασιακές συνθήκες.

Ο οικονομικός απολογισμός του πρώτου χρόνου λειτουργίας είναι καταρχήν ενθαρρυντικός. Ήδη από τους πρώτους μήνες αρχίσαμε να λαμβάνουμε το ωρομίσθιό μας, να καλύπτονται τόσο τα πάγια όσο και τα λειτουργικά έξοδα και, ταυτόχρονα, καταφέραμε να αποπληρώσουμε ένα μέρος του αρχικού κεφαλαίου που είχαμε διαθέσει για τη δημιουργία του καφενείου. Επιπλέον, αυξήθηκαν οι βάρδιες από τρεις που ήταν τους πρώτους μήνες σε πέντε βάρδιες την ημέρα σήμερα.

Το Παγκάκι προφανώς και δεν αποτελεί τη μοναδική λύση στο ζήτημα της εργασίας. Είναι όμως ένα λειτουργικό και, όπως έχει δείξει ο πρώτος χρόνος ζωής του, βιώσιμο μοντέλο, το οποίο και θέλουμε να προτάξουμε. Επιθυμία μας είναι να αποτελέσει χρήσιμο

προηγούμενο και μέρος ενός δικτύου αλληλοϋποστηριζόμενων εγχειρημάτων.

Δεν πιστεύουμε πως είμαστε, ούτε επιδιώκουμε να αποτελέσουμε, μια νησίδα ελευθερίας μέσα στη γενικευμένη βαρβαρότητα. Σε αυτή τη βαρβαρότητα θέλουμε να αντισταθούμε με την πολιτική επιλογή της κολεκτίβας εργασίας, και ξέρουμε ότι η αντίστασή μας έχει νόημα εάν –και επειδή– αναπτύσσονται στην κοινωνία δίκτυα αντίστασης και πολύμορφης δημιουργίας που επιχειρούν να ανατρέψουν τις συνθήκες παράλυσης, υποταγής και εκμετάλλευσης που επιβάλλει το κυρίαρχο σύστημα σε όλες τις πλευρές της καθημερινότητάς μας.

Σημαντικό κομμάτι αυτών των πολύμορφων κινημάτων θεωρούμε και τον συνδικαλισμό βάσης, που οργανώνει από τα κάτω με οριζόντιες και αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες διεκδικητικούς αγώνες ενάντια στην εκμετάλλευση. Σε αυτό το πλαίσιο –παρόλο που η δική μας εργασιακή συνθήκη διαφέρει–, στηρίζουμε τη δράση του πρωτοβάθμιου σωματείου του κλάδου μας και συμμετέχουμε στις γενικές απεργίες.

Ένας χρόνος είναι μικρό διάστημα αλλά, βασισμένες στην κατακτημένη εμπειρία μας μέσα από αυτήν εδώ την κολεκτίβα, θέλουμε να μοιραστούμε την πεποίθηση ότι τέτοιου είδους εγχειρήματα όχι μόνο είναι δυνατά, αλλά ότι έχουμε την ικανότητα –αν έχουμε την υπομονή και την επιμονή και δεν εξαντλούμαστε στην καταγγελία– να δημιουργήσουμε τις δικές μας συλλογικές απαντήσεις. Και ότι η συλλογική δράση και δημιουργία είναι ικανές να μας φέρουν πίσω την αυτοπεποίθηση και τη χαρά που τόσο έχουμε ανάγκη. Το μόνο που χρειάζεται είναι να τολμήσουμε να πειραματιστούμε συλλογικά, μαθαίνοντας από την ιστορική εμπειρία ανάλογων εγχειρημάτων.

Έναν χρόνο μετά θέλουμε ακόμα πιο πολύ, με τρυφερότητα και αγωνία, να μοιραστούμε μαζί σας το Παγκάκι.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ III

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ: ΝΗΣΙΔΕΣ Ή ΟΡΜΗΤΗΡΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Οι εμπορευματικές σχέσεις παράγουν έναν κόσμο απατηλών αναπαραστάσεων, όπου το θέαμα παίρνει τη θέση της πραγματικότητας. Οι καταπιεστικές κοινωνικές σχέσεις αποκρύπτονται, όπως και η προοπτική μιας ριζικά διαφορετικής κοινωνίας, βασισμένης στη συλλογική αυτοδιαχείριση και αυτοδιεύθυνση.
Στον αντίποδα, οι δημιουργικές αντιστάσεις αποτελούν συλλογικές καταστάσεις επανοικειοποίησης της ζωής στο σήμερα με όρους αλληλεγγύης.

Συζητώντας για «δημιουργικές αντιστάσεις»...

Αναφερόμαστε σε δημιουργικές αντιστάσεις για να διευκρινίσουμε ότι μιλάμε για εκείνες τις αντιστάσεις που δεν έχουν ως μόνο πεδίο αντιπαράθεσης τα πλαίσια των κυρίαρχων θεσμών/δομών, αλλά εξερευνούν σε άγνωστη ουσιαστικά γη νέους τρόπους συλλογικής πράξης και ύπαρξης. Αναφερόμαστε σε εκείνες τις καθημερινές καταστάσεις όπου ο κυρίαρχος πολιτισμός χάνει τον πρωταγωνιστικό του ρόλο, όπου οι αγωνιζόμενοι δεν επιλέγουν τον ετεροκαθορισμό τους, αλλά αυτόνομα και αδιαμεσολάβητα δρουν και διαμορφώνουν έναν άλλο κόσμο στην καθημερινότητά τους και όχι σε ένα επικείμενο μέλλον. Μιλάμε για «δημιουργικές» αντιστάσεις όχι με διάθεση αντιπαράθεσης σε σχέση με τις υπόλοιπες αντιστάσεις που έχουν, για παράδειγμα, διεκδικητικό χαρακτήρα, αλλά σύνθεσης, καθώς μπορούν να αποτελούν διαφορετικά μέτωπα του ίδιου αγώνα, αντιμετωπίζοντας ωστόσο διαφορετικές προκλήσεις και δυσκολίες.

Μιλάμε για πράξεις και σκέψεις που διαταράσσουν την κανονικότητα, ξεκινώντας από το μερικό, αρθρώνοντας έναν διαφορετικό, μη ολοκληρωτικό και πολλές φορές μη ολοκληρωμένο λόγο. Μιλάμε για συλλογικότητες και ανοιχτές διαδικασίες όπου η αλληλεγγύη, η έλλειψη εξουσιαστικών/ιεραρχικών σχέσεων στο εσωτερικό τους και η άμεση συμμετοχή είναι απαραίτητος όρος λειτουργίας τους.

Από νησίδες σε ορμητήρια ελευθερίας...

Καθώς αναπτύσσονται εγχειρήματα με αφετηρία το μερικό, υπάρχει πάντα ο κίνδυνος να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους αποκομμένο από μια σειρά άλλα κοινωνικά ζητήματα και να στέκονται φιλάρεσκα στα κατορθώματά τους (νησίδες ελευθερίας). Παράλληλα οι πιέσεις που δέχονται από το περιβάλλον τους (καπιταλιστικός ωκεανός) είναι έντονες και ο κίνδυνος της αφομοίωσης μεγάλος.

Η αληθινή εκπλήρωση ενός τέτοιου εγχειρήματος απαιτεί τον συλλογικό μετασχηματισμό ολόκληρου του κόσμου. Το μεγάλο στοίχημα λοιπόν αυτών των εγχειρημάτων είναι η συνάντηση, η αλληλεπίδραση, η κοινή δράση και η διάχυσή τους στο κοινωνικό σώμα. Η διαμόρφωση ενός νέου κοινού τόπου, ενός νέου συλλογικού προτάγματος. Γιατί χωρίς μια συνειδητή κατεύθυνση υπάρχουν μόνο σπάνιες συναντήσεις που δημιουργούν εφήμερες και τυχαίες καταστάσεις μεταξύ απομονωμένων ατόμων/ομάδων, ανακουφίζοντάς τους προσωρινά από τη βαρεμάρα του θεάματος. Η αναζήτηση συλλογικού προτάγματος απαιτεί ενεργή συμμετοχή στη διαμόρφωση περιεκτικών στρατηγικών, χωρίς κάποια εξωτερική καθοδήγηση ή πρωτοπορία (κόμμα-στρατηγό).

Η έμπρακτη δράση τους μπορεί να αποτελέσει φάρο ελπίδας για τους ταξιδιώτες που δεν βλέπουν ορατή άλλη επιλογή και αποδέχονται τη σημερινή πραγματικότητα, αλλά και πηγή έμπνευσης για νέες εξερευνήσεις σε άλλους τόπους και εμπειρίες. Ένα σταθερό σημείο αναφοράς για τα επόμενα βήματα προς τον τόπο που δεν είναι ακόμη εδώ.

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Κ Ε Σ   Α Ν Α Φ Ο Ρ Ε Σ

Adamovsky, Ezequiel (2006), «Autonomous Politics and its Problems: Thinking the Passage from Social to Political», http://www.choike.org/nuevo_eng/informes/4431.html.

Anarchafairy (2008), «Post-Anarchism and Social War. Post-Structuralism and the Revival of an Anarchist Subterranean», http://anarchafairy.files.wordpress.com/2008/01/sosc-489-final.pdf.

Andrew X. (2009), «Give Up Activism», http://theanarchistlibrary.org/library/andrew-x-give-up-activism (στα ελληνικά, «Παρατήστε τον ακτιβισμό», http://sporos.org/giveupactivism).

Antagonism Press (2001), «Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ», στο *Blaumachen* 2, Θεσσαλονίκη (http://www.blaumachen.gr/blaumachen/pdfs/pdfs/Blaumachen_Issue_2.pdf).

Antisystemic (2011), «Κατά της Ομοφωνίας: Η ανάγκη για μια ανασύνθεση του ελευθεριακού προτάγματος», http://antisystemic.wordpress.com/2011/12/17/ κατά-της-ομοφωνίας-η-ανάγκη-για-μια-ανα.

Bakunin, Mikhail (1869), *Για έναν αντιεξουσιαστικό σοσιαλισμό*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1990.

— (1873), «Statism and Anarchy», στο *Bakunin on Anarchy*, Λονδίνο, Vintage Books, 1971 (http://www.marxists.org/reference/archive/bakunin/works/1873/statism-anarchy.htm#s3).

Benkler, Yochai (2006), *The Wealth of Networks. How Social Production Transforms Markets and Freedom*, Νιου Χέιβεν / Λονδίνο, Yale University Press (www.benkler.org/Benkler_Wealth_Of_Networks.pdf).

Bertolo, Amedeo (1983), «Potere, autorità, dominio: una proposta di definizione», στο *Volontà* 2, 1983. Επίσης, στα ελληνικά, «Εξουσία, δύναμη και κυριαρχία», στο *Πέρα από τη Δημοκρατία: Αναρχία*, Ευτοπία, Αθήνα, 2011.

— (1999), «Democracy and Beyond», στο *Democracy & Nature* 5, (http://www.democracynature.org/vol5/bertolo_democracy.htm. Στα ελληνικά, «Η δημοκρατία και πέρα από αυτή», στο *Πέρα από τη δημοκρατία: Αναρχία*, Αθήνα, Ευτοπία, 2011, http://www.terralibera.net/archives/269# more-269).

Blanqui, Auguste (1834), «Who Makes the Soup Should Eat It», http://marxists.org/reference/archive/blanqui/1834/soupe.htm, μετάφραση στα αγγλικά από το *Auguste Blanqui, Textes Choisis, avec preface et notes par V.P. Volguine*, Παρίσι, Editions Sociales, 1971. Επίσης, στα ελληνικά, «Εκείνος που φτιάχνει τη σούπα πρέπει και να την τρώει», http://aixmi.wordpress.com/2012/01/25/ εκείνος-που-φτιαχνει-τη-σούπα-πρέπει-κ.

Bourdet, Yvon (1982), «Μικρο- και Μακρο-Αυτοδιαχείριση», στο *Ευτοπία* 4, Αθήνα, 2000 (http://archive.eutopia.gr/archive/item/115?lang=el).

Canning, Doyle / Reinsborough, Patrick (2008), *Re:imagining change. An introduction to story-based strategy, PM Press, 2010*.

Castoriadis, Cornelius (1955), «Sur le contenu du socialisme, I», στο *Socialisme ou Barbarie* 17, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1955. Στα αγγλικά, «On the Content of Socialism: Part One» (http://www.marxists.org/archive/castoriadis/1955/socialism-1.htm).

— (1957), «Sur le contenu du socialisme, II», στο *Socialisme ou Barbarie* 22, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1957. Στα αγγλικά, «On the Content of Socialism: Part Two» (http://www.marxists.org/archive/castoriadis/1957/socialism-2.htm).

— (1975), *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα, Κέδρος, 1979.

— (1989), «Εξουσία, Πολιτική, Αυτονομία», στο *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΄Υψιλον, 2000.

Colectivo Situaciones (2005), «Κάτι ακόμα για την αγωνιστικότητα της έρευνας: υποσημειώσεις για διαδικασίες και (μη)αποφάσεις», http://critical- psy greece.org/militant-research/cs-something_more.

Colombo, Eduardo (1984), «Lo Stato come paradigma del potere», στο *Volontà* 3. Στα ελληνικά, *Αλλάζοντας παράδειγμα. Αναρχισμός, κοινωνική υποχρέωση και καθήκον υπακοής*, Στάσει Εκπίπτοντες, Αθήνα, 2011.

CrimethInc. Workers' Collective (2006), «Dropping Out», στο *Rolling Thunder* 2 (http://thecloud.crimethinc.com/pdfs/rolling_thunder_2.pdf).

Dauvé, Gilles (1974), *΄Εκλειψη και επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος*, Αθήνα, Κόκκινο νήμα, 2002, http://www.kokkinonima.gr/?p=1.

Day, Richard (2005), *Gramsci is Dead. Anarchist Currents in the Newest Social Movements*, Λονδίνο, Pluto Press.

Deleuze, Gilles / Guattari, Félix (1994), *What Is Philosophy?*, Λονδίνο, Verso.

Escobar, Arturo (2003), «Other Worlds Are (Already) Possible: Self-Organisation, Complexity and Post-Capitalist Cultures», στο Sen J., Anad A., Escobar A. & Waterman P. (επιμ.), *The World Social Forum: Challenging Empires*, Νέο Δελχί, Viveka (http://www.choike.org/documentos/wsf_s506_escobar.pdf).

Foucault, Michel (1977), «Pouvoirs et Stratégies», στο *Les Révoltes Logiques* 4 (http://1libertaire.free.fr/MFoucault137.html. Στα αγγλικά, στο Colin Gordon (επιμ.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 1980).

Godwin, William (1793), *An Enquiry Concerning Political Justice and its Influence on General Virtue and Happiness*, *Vol. 1*, Λονδίνο, G.G.J. and J. Robinson (http://archive.org/stream/enquiryconcernin01godw#page/202/ mode/2up).

Havel, Václav (1978). *The Power of the Powerless*, http://vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=72_aj_clanky.html&typ=HTML.

Herod, James (2007), *Getting Free. Creating an Association of Democratic, Autonomous Neighborhoods*, Βοστόνη (http://www.jamesherod.info/?sec=book&id=7).

Holloway, John (1990), «Κρίση, φετιχισμός, ταξική σύνθεση», στο *Blaumachen* 1, Θεσσαλονίκη 2006 (http://www.blaumachen.gr/blaumachen/pdfs/pdfs/Blaumachen_1st_issue_June_of_2006.pdf).

— (2002), *Change the World Without Taking Power. The Meaning of Revolution Today*, Λονδίνο, Pluto Press (http://libcom.org/library/change-world-without-taking-power-john-hollow).

Inlovewithlife, (2009), «Ομοφωνία, άμεση δημοκρατία και λήψη αποφάσεων», http://inlovewithlife.wordpress.com/2009/11/10/unanimity.

Khayati, Mustapha (1966), «Les mots captifs: Préface à un dictionnaire situationniste», στο *Internationale Situationniste* 10, Μάρτιος 1966 (αγγλική μετάφραση του Ken Knabb με τίτλο «Captive Words: Preface to a Situationist Dictionary», στο http://www.cddc.vt.edu/sionline/si/captive.html).

Knabb, Ken (1997), «The Joy of Revolution», στο «Public Secrets», http://www.bopsecrets.org/PS/joyrev2.htm.

Kropotkin, Pyotr (1892), *L'Anarchie dans l'évolution socialiste* / *La conquête du pain*, Παρίσι, 1892. Επίσης στο διαδίκτυο, http://www.gutenberg.org/files/36690/36690-h/36690-h.htm#FNanchor_ 576_576 και http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/kropotkin/conquest/ toc.html.

Le Brise-Glace (1989), «Το σημείο κατάρρευσης της δημοκρατικής ιδεολογίας», στο *Blaumachen* 1, Θεσσαλονίκη 2006 (http://www.blaumachen.gr/wp-content/uploads/2006/06/Le_Brise-Glace_Implosion_point_greek.pdf).

Lefebvre, Henri (2006), *Critique of Everyday Life, Volume 3: From Modernity to Modernism* (*Towards a Metaphilosophy of Daily Life*), Λονδίνο, Verso.

Luxemburg, Rosa (1904), *Organizational Questions of the Russian Social Democracy*, Iskra / Neue Zeit. Στα ελληνικά, http://www.marxists.org/ellinika/archive/luxembourg/1904/marxlen.htm.

Malatesta, Errico (1907), «Anarchism, Individualism and Organization», στο συλλογικό έργο *Anarchy and Organization: The Debate at the 1907 International Anarchist Congress*, http://theanarchistlibrary.org/library/various-authors-anarchy-and-organization-the-debate-at-the-1907-international-anarchist-congres#toc2.

— (1919), «Il Programma Anarchico», στο Vernon Richards (επιμ.), *Malatesta: His Life & Ideas*, Λονδίνο, Freedom Press, 1993 (http:// dwardmac.pitzer.edu/ Anarchist_Archives/malatesta/ProgramaAnartico.html. Ο Μαλατέστα έγραψε το *Αναρχικό πρόγραμμα* το 1919 και η Ιταλική Αναρχική Ένωση το υιοθέτησε την επόμενη χρονιά, στο Συνέδριο της Μπολόνια).

— (1922). «Revolution in practice», στο *Umanità Nova* 191, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/malatesta/revpra.html. Στα ελληνικά, *Προς μια ελεύθερη κοινωνία*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 2001.

Marx, Karl (1844), παρατίθεται από τον Μπάμπη Λυκούδη στο «Εισαγωγικό σημείωμα» στην *Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου* του Καρλ Μαρξ, Αθήνα, Παπαζήσης, 1978 (http://www.marxistbooks.gr/likoudi.htm).

— (1858), *Outlines of the Critique of Political Economy*, Λονδίνο, Penguin, 1973 (http://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/ch14.htm#p711).

— (1871). *The Civil War in France*, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/civil-war-france/index.htm.

— (1875), «Critique of the Gotha Programme» στο Marx/Engels, *Selected Works Vol. 3*, Μόσχα, Progress Publishers, 1970 (http://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha).

— (1894), *Capital, Volume III: The Process of Capitalist Production*, Χάρμοντσουερθ, Penguin Books, 1981 (http://www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch27.htm).

McKay, Iain (2008), *An Anarchist FAQ, Vol. 1*, AK press. Επίσης, http://www.infoshop.org/page/AnarchistFAQSectionH1#sech1.

Negation (1973), «Η άρνηση της άρνησης. Συμβολή στη συγκεκριμένη φαντασία της προλεταριακής επανάστασης», http://athens.indymedia.org/ local/webcast/uploads/h_arnisi_tis_arnisisewyucu.pdf.

Pannekoek, Anton (1936), «Κόμμα και τάξη», στο *Blaumachen* 2, Θεσσαλονίκη, 2001 (http:// www.blaumachen.gr/blaumachen/pdfs/pdfs/Blaumachen _Issue_2.pdf).

— (1947α), *Τα εργατικά συμβούλια*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος, 1996. Επίσης, www.rednotebook.gr/details.php?id=4969.

— (1947β), «Δημόσια ιδιοκτησία και κοινοκτημοσύνη», στο *Western Socialist*, Νοέμβριος 1947 (http://enthemata.wordpress.com/2011/05/15/pannekoek).

— (1955), «Εργασία και ελεύθερος χρόνος», http://coghnorti.wordpress.com/texts/panekoek-arbeit-und-musse (πρώτη δημοσίευση στο *Funken* 6, 1955).

Papi, Andrea (2004), «Αντιβίαιοι ναι, μη βίαιοι όχι», στο *Περί αναρχισμού και βίας*, Αθήνα, Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2004 (http://athens.indymedia.org/front.php3?lang=en&article_id=1011228).

Robinson, Andy (2007), «Thinking from the Outside: Avoiding Recuperation», στο *Anarchy: A Journal of Desire Armed* 64 (http://theanarchistlibrary.org/HTML/Andy_Robinson__Thinking_from_the_Outside__Avoiding_Recu peration.html).

Rubin, Isaak Illich (1928), *Essays on Marx's Theory of Value*, Ντιτρόιτ, Black and Red, 1972 (http://marxists.org/archive/rubin/value/ch13.htm).

Trotsky, Léon (1923), *Προβλήματα της καθημερινής ζωής*, Αθήνα, Εργατική Πάλη, 2007. Επίσης, http://www.marxists.org/xlang/trotsky.htm.

Von Busch, Otto & Palmås, Karl (2006), *Abstract Hacktivism. The Making of a Hacker Culture*, Λονδίνο / Κωνσταντινούπολη (http://www.isk-gbg.org/99our68/AbstractHacktivism.pdf).

Zizek, Slavoj (2009), «Πώς να αρχίσουμε από την αρχή», στο *New Left Review* 57 (http://nicomedia.math.upatras.gr/phil/Zizek_PwsNaArxisoumeApoTinArxi.pdf).

Ασύμμετρη Απειλή (2011), Νο 10, Νοέμβριος 2011 (http://halastor.blogspot.gr/2012/01/10.html).

Ζιώγας, Ηλίας (2012), *Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία: Παραπαίδι της αγοράς και του κράτους ή όχημα προς μετακαπιταλιστικές και αυτόνομες κοινωνίες;*, αδημοσίευτο.

Ιωαννίδης, Γιάννης (2002), «Σχόλια πάνω στο βιβλίο τού Ζιλ Ντωβέ *Έκλειψη κι επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος*», http://athens.indymedia.org/local/webcast/uploads/zyl_dauve_ioan.doc.

Καλάθι (2008), Πρακτικά, Μάιος 2008.

— (2009), «Ανακοίνωση για την αναδιοργάνωση της λειτουργίας του Καλαθιού», http://kalathi.sporos.org/new.kalathi.odhgies.php.

Κίνηση Εργατικής Χειραφέτησης και Αυτοοργάνωσης (2012), εισήγηση-τοποθέτηση της Κίνησης στην εκδήλωση-συζήτηση με θέμα «Εργατικοί Αγώνες και Αυτοδιαχείριση» στο Φεστιβάλ Αυτοδιαχείρισης στη Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, 8-10 Ιουνίου 2012 (http://federacion-salonica.blogspot.gr/2012/06/blog-post_12.html#more).

Παγκάκι (2008), Πρακτικά.

— (2010), «Λίγα λόγια για μας...», http://pagkaki.org/parousiasi.

— (2011), http://pagkaki.org/11.5, http://pagkaki.org/node/20.

Σέληνας, Απόστολος (2003), «Η σχέση παραγωγού-καταναλωτή και οι τιμές των βιολογικών προϊόντων», www.sporos.org/sites/sporos.org/files/sxesipara gogou-katanaloti.pdf.

Σπόρος (2006), Πρακτικά Σπόρου.

— (2007), *Πώς βλέπει ο Σπόρος το εναλλακτικό και αλληλέγγυο εμπόριο* (*πρώτες σκέψεις και προτάσεις*), αδημοσίευτο.(2006), Πρακτικά Σπόρου.

— (2008), «Δημιουργικές αντιστάσεις: Νησίδες ή ορμητήρια ελευθερίας;», http://www.sporos.org/creativerestistance.

— (2009α), Κείμενο αυτοπαρουσίασης Σπόρου, http://sporos.org/sporos.

— (2009β), «Οι τιμές των προϊόντων μας και το σκεπτικό μας», http://sporos.org/node/707.

— (2011α), «Σχετικά με την αύξηση των τιμών πώλησης του καφέ», http://www.sporos.org/sites/sporos.org/files/timh_cafe.pdf.

— (2011β), «Επτά χρόνια μετά...», http://sporos.org/7etia.

Συλλογικό έργο (1979), *You Can't Blow up a Social Relationship - The Anarchist Case Against Terrorism*, Anarres Books Collective (http://libcom.org/library/you-cant-blow-up-social-relationship. Στα ελληνικά, «Δεν μπορείς να ανατινάξεις μια κοινωνική σχέση – Ο αναρχικός λόγος για την κρατική τρομοκρατία», http://www.ainfos.ca/A-Infos/ainfos45281.html. Η αρχική μπροσούρα γράφτηκε στην Αυστραλία στα τέλη της δεκαετίας του 1970 από τις ομάδες Libertarian Socialist Organisation από το Μπρισμπέιν, Libertarian Workers for a Self-Managed Society από τη Μελβούρνη, Monash Anarchist Society επίσης από τη Μελβούρνη και Adelaide Libertarian Socialists από την Αδελαΐδα, ως συνεισφορά στην όλη συζήτηση που προκάλεσε η έκρηξη βόμβας στο ξενοδοχείο «Hilton» του Σίδνεϊ τον Μάρτιο 1978).

Φωτόπουλος, Τάκης (2008), *Περιεκτική Δημοκρατία: Δέκα χρόνια μετά*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος (http://www.inclusivedemocracy.org/fotopoulos/greek/grbookstid_2/Periektiki_Dimokratia_10_Xronia_Meta.pdf).

Οι εμπορευματικές σχέσεις παράγουν έναν κόσμο απατηλών αναπαραστάσεων, όπου το θέαμα παίρνει τη θέση της πραγματικότητας. Οι καταπιεστικές κοινωνικές σχέσεις αποκρύπτονται, όπως και η προοπτική μιας ριζικά διαφορετικής κοινωνίας, βασισμένης στη συλλογική αυτοδιαχείριση και αυτοδιεύθυνση. Στον αντίποδα, οι δημιουργικές αντιστάσεις αποτελούν συλλογικές καταστάσεις επανοικειοποίησης της ζωής στο σήμερα με όρους αλληλεγγύης.

Δημιουργικές Αντιστάσεις, Αλληλέγγυα Οικονομία, Αυτοδιαχείριση, Αντεξουσία... Το παρόν βιβλίο προσεγγίζει τη θεωρητική διάσταση αυτών των εννοιών, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί μια συλλογή βιωμάτων και προβληματισμών που προέκυψαν μέσω της συμμετοχής του συγγραφέα στον Συνεταιρισμό για το Εναλλακτικό και Αλληλέγγυο Εμπόριο «Ο Σπόρος», τη Συνεργατική Τροφίμων «Το Καλάθι» και την Κολεκτίβα Εργασίας «Το Παγκάκι».

9 786188 032309